

NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

NOU 1998: 12

Alta bataljon

Rapport fra et utvalg nedsatt av Sosial- og helsedepartementet januar 1997

Avgitt til Sosial- og helsedepartementet 3. juni 1998

STATENS FORVALTNINGSTJENESTE
STATENS TRYKNING

OSLO 1998

Til Sosial- og helsedepartementet

Utvalget ble nedsatt i januar 1997 med sikte på å vurdere rettighetene til krigspensjon for deltakerne i Alta bataljon, spesielt i lys av de gjeldende forskningsresultatene angående psykiske senskader.

Arbeidet skulle ifølge mandatet ha vært avsluttet pr 31. desember 1997. Denne fristen er blitt overskredet med fem måneder. Det er særlig to grunner til dette. For det første gikk utvalget ut med et tilbud til alle gjenlevende veteraner fra Alta bataljon som var bosatt i Finnmark og enkelte andre steder, om en omfattende helseundersøkelse utført av spesialister i psykiatri og allmennmedisin. For det andre engasjerte utvalget Statistisk sentralbyrå til å utarbeide et statistisk materiale til belysning av levealderen m m for deltakerne i Alta bataljon sammenlignet med en tilsvarende gruppe ikke-krigsdeltakere. Analysen av datamaterialet fra disse undersøkelsene har tatt lenger tid enn forutsatt.

Med tanke på at saken gjaldt et omstridt spørsmål som har versert i en årrekke og som har opptatt veteranene og mange etterlatte i lang tid, la utvalget vekt på å få undersøkt alle aspekter som kunne tenkes å være av betydning for deltakernes pensjonsrettigheter.

En del av utvalgets medlemmer og noen av de impliserte legene gjennomførte i august 1997 en befaring i stridsområdet nord for Narvik. Befaringen ble lagt opp og ledet av oberstløytnant Hans Børsheim ved Krigsskolen Linderud. Også oberstløytnant S E L Ramberg, Alta bataljons siste sjef, deltok i befaringen. - Oberstløytnant Børsheim har også velvilligst gjennomgått kapitlene 6 og 7 i utredningen. Utvalget benytter med dette anledningen til å takke for den bistanden som er gitt.

Utvalget legger med dette fram resultatene av sine undersøkelser. Innstillingen avgis enstemmig.

Oslo, 3. juni 1998

Kolbjørn Øygard Leder

Bjørn Egge

Einar Fjelldahl

Halvor Opgård

Annelise Rochmann

Vera Torkildsen

Lars Weisæth

Liv Wisnes Haugen

Sekretær

Ottar Vold

KAPITTEL 1

Sammendrag - hovedpunkter og konklusjoner**1.1 UTVALGETS MANDAT**

Utvalgets mandat hadde følgende ordlyd:

1. Utvalget skal vurdere om det historiske grunnlagsmaterialet for Alta bataljon er så riktig og fullstendig som det er mulig å få det, eller om det foreligger feil eller nye opplysninger som er egnet til å rokke ved grunnlaget for konklusjonene i Eitinger-utvalget. Dernest bes konklusjonene vurdert i lys av det faktum som legges til grunn og de medisinske forskningsresultater angående psykiske skader (PTSD).
2. Arbeidet skal være ferdig innen 31.12.1997.

1.2 UTVALGETS SAMMENSETNING

Alta-utvalget har hatt følgende sammensetning:

Leder:

Pensjonert fylkeslege Kolbjørn Øygard, Sauda

Medlemmer:

Generalmajor Bjørn Egge, Oslo

Pensjonist Einar Fjelldahl, Øksfjord

Pensjonist Halvor Opgård, Alta

Professor dr. med. Lars Weisæth, Oslo

Rådgiver Liv Wisnes Haugen, Oslo

Kontorsjef Annelise Rochmann, Asker

Rådgiver Vera Torkildsen, Oslo

Sekretær:

Rådgiver Ottar Vold, Oslo.

1.3 SAMMENDRAG OG KONKLUSJONER

Utvalgets mandat var todelt, og gikk ut på å:

- vurdere riktigheten av det historiske grunnlagsmaterialet som konklusjonene i Eitinger-rapporten var basert på
- vurdere konklusjonene i lys av at det faktum som legges til grunn og de gjeldende forskningsresultatene angående psykiske skader.

Utvalget har innledningsvis (kapittel 2 punkt 1) gjort rede for bakgrunnen for at Eitinger-utvalget i sin tid ble nedsatt. Deretter er det redegjort for grunnene til at Alta bataljons veteranforening har vært kritisk til den del av rapporten som gjaldt det nevnte utvalgets vurdering av bataljonens krigsinnsats. Et av de viktigste ankepunktene i denne sammenheng var at det i Eitinger-rapporten var lagt til grunn for lave tapstall.

Det nærværende utvalget har videre (kapittel 2 punkt 2) gitt en nærmere beskrivelse av hva Eitinger-utvalgets arbeid gikk ut på. Det er blant annet redegjort for muligheten for å gi krigspensjon selv om en sak ikke kan godtas ut fra Eitinger-utvalgets "presumsjonsvurdering".

I kapittel 3 er det gitt en oversikt over de aktuelle lovene om krigspensjonering, med spesielt søkelys på kravet til årsakssammenheng i militærloven av 1946. Det

sentrale i denne sammenheng er de problemene som oppstår ved vurderingen av muligheten for årsaksmessig sammenheng mellom krigspåkjenningen og en psykisk lidelse som manifesterte seg mange år etter krigen. - Samme sted er det også gitt en kortfattet oversikt over Eitinger-utvalgets opplegg for og forslag til en ny administrativ praksis. Forslaget ble bifalt av Sosialdepartementet i 1989.

Det nærværende utvalget besluttet å foreta en helseundersøkelse (jf kapittel 4) av de gjenlevende veteranene fra Alta bataljon som var bosatt i Vest-Finnmark. Undersøkelsen var i første rekke ment å danne grunnlag for en vurdering av helsetilstanden generelt hos et representativt utvalg av veteranene, og en ville dessuten søke å *avdekke eventuelle spor etter krigsskader av fysisk og særlig psykisk art hos dem som ble undersøkt*. I praksis har den også ført til at det er fremmet et ikke ubetydelig antall krav om ny vurdering av saker som tidligere var avslått, og til at det er fremmet en del nye krav.

Kapitlet inneholder blant annet en redegjørelse for metodebruken ved den psykiatriske undersøkelsen som utvalget iverksatte, og dessuten en beskrivelse av stridsmiljøet og av de psykiske belastningene veteranene ble utsatt for.

Det er også foretatt en statistisk undersøkelse av den gjennomsnittlige levealderen for medlemmene av bataljonen sammenlignet med dødeligheten for menn i samme aldersgrupper som ikke deltok i felttoget i 1940. Denne undersøkelsen er utført i samarbeid med Statistisk sentralbyrå. (Kapittel 4.)

I dødelighetsundersøkelsen ble levealderen for Alta-bataljonens veteraner sammenlignet med tre kontrollgrupper:

- menn bosatt i Vest-Finnmark i 1960, født i bostedskommunen
- menn bosatt i Vest-Finnmark 1960, født i annen Finnmarks-kommune
- menn bosatt utenfor fylket i 1960, født i Finnmark.

Det ble ikke påvist noen sikre forskjeller i dødeligheten. Den foreløpige tolkningen av dette funnet er at det ikke er grunn til å anta at det har vært en økt forekomst av alvorlig legemlig sykdom blant krigsveteranene i Alta-bataljonen.

Det er særlig med tanke på vurderingen av om veteranenes samlede krigspåkjenninger kunne sies å komme opp i en grad som svarer til krigspensjoneringslovenes begrep "usedvanlig hard påkjenning", at dette resultatet er av interesse. Bakgrunnen for den endringen i krigspensjoneringslovgivningen i 1968 som førte til vedtakelsen av tilleggsloven, var nemlig at det var påvist økt dødelighet og legemlig sykkelighet hos visse grupper av krigsdeltakere (overlevende fra konsentrasjonsleirene og krigsseilere) som hadde vært utsatt for spesielt alvorlige og langvarige krigspåkjenninger.

I kapittel 4 er det videre gitt en beskrivelse av mannskapenes utdannelse samt av oppvekstforhold og levekår rent generelt i Finnmark før krigen. Dessuten er det gitt en generell beskrivelse av mannskapenes helsetilstand før, under og etter felttoget i 1940.

Utvalget valgte også å se nærmere på deltakernes samlede påkjenninger under krigen og okkupasjonen, ikke bare på de generelle påkjenningene begrenset til felttoget i 1940 som Eitinger-utvalget la til grunn for sine vurderinger (jf kapittel 9). Det viste seg nemlig at en stor del av deltakerne var utsatt for større eller mindre belastninger i løpet av krigsårene, ut over selve krigsdeltakelsen i 1940, og at disse belastningene etter all sannsynlighet har bidratt avgjørende til at diagnosen *post-traumatisk stressyndrom* kunne stilles hos mange av de undersøkte.

Den avgjørende ekstrabelastningen i denne sammenheng skyldtes det som skjedde i kjølvannet av tvangsevakueringen og nedbrenningen av Finnmark høsten 1944. Mange av Alta-veteranene fulgte oppfordringene fra norske myndigheter i Storbritannia om å motsette seg evakueringen. De drog til skogs eller til fjells, og

ble liggende i dekning i gammer og huler - ofte i mange måneder utover vinteren 1944-45. En del av folkene sluttet seg etter hvert også til de norske militære styrkene som begynte å opptre i området på dette tidspunkt.

Mange av deltakerne i Alta bataljon hadde følgelig to kollektive belastningsopplevelser når en ser krigsårene i sammenheng. Dette utgjør utvalgets kanskje mest interessante funn, og innebærer at Alta bataljon skiller seg fra andre avdelinger. Den kommer dermed også i en annen stilling enn eksempelvis IR 16, som ellers er ansett for å ha vært utsatt for omtrent de samme påkjenningene som Alta bataljon under felttoget i 1940.

Et annet belastningsforhold, som også kom fram under helseundersøkelsen i Finnmark, var de forholdene som befolkningen i Finnmark (og Nord-Troms) var henvist til å leve under i de første etterkrigsårene. I dette området manglet fullstendig den regionale infrastrukturen som stod til disposisjon for befolkningen i resten av landet under gjenreisningsperioden. Dette innebærer at vilkårene for tilheling av eventuelle psykiske skader som følge av påkjenningene under krigen i 1940 og den etterfølgende okkupasjonen, må antas å ha vært dårligere i Finnmark enn andre steder i landet.¹

Det kanskje mest sentrale problemet både for Eitinger-utvalgets og dette utvalgets vurderinger var knyttet til begrepet "psykiske ettervirkninger og senskader", nærmere bestemt hvor store påkjenninger som skal til for at diagnosen *posttraumatisk stressforstyrrelse* skal kunne stilles. Denne diagnosen forutsetter per definisjon at det har funnet sted en stressbelastning (*stressor*) med traumatisk effekt. Utvalget har derfor, i kapittel 5, gitt en oversikt over symptomkriteriene i denne diagnosen, og en beskrivelse av hvilke *stressorer* som kan gi grunnlag for "forsinkede" psykiske reaksjoner.

En soldats stressbelastning i regulær strid i en krigssituasjon vil vanligvis være tilstrekkelig til at stressorkriteriet er oppfylt dersom en posttraumatisk stressforstyrrelse utvikler seg umiddelbart etterpå, eller etter en kortere forsinkelse. Dette viste seg å være det reaksjonsmønsteret som arbeidsgruppen fant hos de av Alta-bataljonens veteraner som i 1997 fremdeles led av posttraumatiske stresssymptomer. Brosymptomer kunne spores tilbake til krigen hos de aller fleste.

Eitinger-utvalget stilte seg derimot tvilende til om såkalte psykiske senskader, dvs. det sent debuterende posttraumatiske stressyndromet som manifesterte seg opptil flere tiår etter krigen, kunne forventes etter de typer påkjenninger som felttoget i 1940 medførte. Denne antakelsen ble bekreftet ved undersøkelsen i 1997. Heller ikke de akkumulerte påkjenningene fra perioden 1940-45 hadde en karakter, intensitet eller varighet som forårsaket senskader av den type man har sett hos for eksempel konsentrasjonsleirfanger eller krigsseilere. Det må her minnes om at mange norske krigsseilere tok del i det lengste slaget under annen verdenskrig, slaget om Atlanterhavet. Også for konsentrasjonsleirfangene var dødeligheten stor og påkjenningene langvarige og konstante. - De psykiske senskadene gis i dag oftest diagnosen "varig personlighetsforandring etter katastrofale påkjenninger". Ingen slike tilstander ble påvist hos de undersøkte veteranene i Alta-bataljonen.

Utvalget har videre (i kapittel 6) gitt en kortfattet, sammenfattende oversikt over Alta bataljons krigsinnsats under felttoget. I kapittel 7 er det gitt en beskrivelse av de generelle stridsbelastningene avdelingen var utsatt for.

I forbindelse med utvalgets helseundersøkelse i Finnmark kom det fram en del opplysninger som gir et noe mer nyansert bilde av bataljonens påkjenningsnivå

1. Ved vurderingen av søknader om krigspensjon kan det imidlertid ikke tas hensyn til de generelle samfunnsmessige forholdene etter krigen. Lovgivningen om krigspensjonering gir ikke hjemmel for å legge vekt på slike forhold, jf kapittel 9 punkt 1.

under kampene i 1940 enn hva som tidligere har vært allment kjent. Det ble blant annet avdekket at soldatene i fremste linje, dvs. geværkompaniene spesielt, var utsatt for en del "nære på"-opplevelser som tyder på at tjenesten medførte større risiko enn det tapstallene alene skulle tilsi. På den annen side ble risikoen for splintskader redusert som følge av snøen. Det fremkom også at nordmennene gjennomgående var dyktigere skyttere enn tyskerne, at deres geværer hadde lengre rekkevidde enn tyskernes håndvåpen og at de var flinkere til å utnytte terrenget enn fienden. Det ble også gjort andre funn som gav klare indikasjoner på at Alta bataljon var godt rustet for krig, og at dens stridskompetanse var meget god. Det vises for øvrig til kapittel 8 punkt 2.

Det er videre (jf kapittel 8 punkt 3) gitt en oversikt over styrkeforhold og tap, med spesielt søkelys på antallet falne og alvorlig sårede. Tapstallene regnes som et av de viktigste kriteriene for bedømmelsen av påkjenningsnivået for en avdeling i kamp. Som tidligere nevnt gjaldt et av ankepunktene fra Alta bataljons veteranforening mot Eitinger-rapporten nettopp det forhold at Eitinger-utvalget hadde lagt til grunn for lave tapstall, jf også kapittel 2 punkt 1.

Dette utvalget har foretatt en grundig gjennomgang at tapstilfellene, delvis på grunnlag av andre kilder enn hva Eitinger-utvalget hadde anledning til å gjøre bruk av. På bakgrunn av denne undersøkelsen mener utvalget å kunne konstatere at de tapstallene som ble lagt til grunn i Eitinger-rapporten, ikke var for lave. De reelle tapstallene var etter alt å dømme enda noe lavere enn hva Eitinger-utvalget kom fram til. Det understrekes at det med tap her menes *falne og alvorlig sårede* i strid, jf kapittel 5 punkt 2.2 og kapittel 8 punkt 3.2. Denne bruken av begrepet *tap* avviker noe fra den militære definisjonen av ordet, der *tap* i tillegg til falne og sårede også omfatter syke, skadede, savnede og fanger.

I Eitinger-rapporten ble det flere steder gjort oppmerksom på at det med tap mentes falne og alvorlig sårede. - Det er likevel grunn til å tro at denne ulike bruken av ordet tap har bidratt til veteranforeningens innsigelser mot konklusjonene i denne rapporten.

Når det gjelder psykiske stridsreaksjoner under kampene i 1940 foreligger det ingen pålitelig statistikk verken for Alta bataljons vedkommende eller for andre avdelinger. Ut fra det som kom fram under helseundersøkelsen i Finnmark, må det kunne konstateres at antallet slike reaksjoner var lavt. Riktignok representerte de undersøkte et "positivt utvalg", men det foreligger ikke andre opplysninger som indikerer noe annet.

Derimot er det på det rene at det i ettertid er blitt påvist en del lettere psykiske plager hos en god del av deltakerne. Dette gjelder personer som enten var utsatt for *særlige* påkjenninger under selve felttoget, eller for senere belastninger som følge av unndragelse av tvangsevakuering ("huleboeropphold") eller deltakelse i annen motstandsvirksomhet/krigstjeneste. Det er ikke funnet belegg for at disse symptomene kan forklares ved påkjenningene under felttoget alene. Utvalget mener forklaringen er å finne i den såkalte "additive effekt", dvs. virkningen av eventuelle *særlige* påkjenninger under kampene og/eller av tilleggsbelastninger under okkupasjonen. - Funnene samsvarer dermed med Eitinger-utvalgets konklusjon når det gjelder virkningen av påkjenningene under felttoget i 1940 isolert sett.

Det typiske forløpet hos de Alta-veteranene man fant led av posttraumatiske stressplager ennå i 1997, var følgende: Det store flertallet hadde greid å mestre stresspåkjenningene under felttoget meget bra. Reaksjonene på de stressbelastningene de hadde vært utsatt for, syntes med få unntak å ha kommet nokså umiddelbart etter avdelingens hjemkomst fra felttoget, dvs. fra juni 1940. Selv om reaksjonene hos enkelte hadde en styrke som sannsynliggjør at tilstanden kunne ha vært diag-

nostisert som en posttraumatisk stressforstyrrelse, var stressreaksjonene hos de fleste av mildere grad.

Mens reaksjonene for de fleste synes å ha gått over av seg selv, fortsatte symptomene hos enkelte å gjøre seg gjeldende - om enn i svekket form - i okkupasjonsårene. Som nevnt ovenfor må den manglende restitusjonen til tidligere psykisk helse, etter all sannsynlighet tilskrives det forhold at krigssituasjonen hadde skapt et langt fra optimalt tilhelingsmiljø lokalt og regionalt for disse veteranene. En medvirkende årsak for enkelte var dessuten nye innsatsrelaterte stressbelastninger som følge av deltakelse i motstandskampen.

Resultatet av dette var at disse individene høsten 1944 ennå slet med ettervirkninger av det posttraumatiske stressyndromet som felttoget i 1940 hadde utløst. Påkjennningene høsten 1944 og vinteren 1945 har ytterligere forsterket og forlenget dette stressyndromet. Ekstrabelastningene etter 8. mai 1945, spesielt de uhyre primitive boligforholdene i de første etterkrigsårene, kom dessuten til å utgjøre et ugunstig tilhelingsmiljø. Følgen var at de som ikke var blitt kvitt sine posttraumatiske stressreaksjoner sommeren 1940, i høy grad synes å ha hatt risiko for fortsatt å lide av disse plagene i hele etterkrigstiden. Forskning på posttraumatisk stressforstyrrelse har vist at tilstanden har betydelig risiko for å vedvare dersom den har vart i mer enn fire år.

Hos de gjenlevende veteranene var det stort sett karakteristisk at det posttraumatiske stressyndromet har hatt liten innvirkning på deres arbeidsevne i etterkrigstiden. Med få unntak var de yrkesaktive hele sitt liv. Forklaringen på den godt bevarte funksjonsevnen er trolig en kombinasjon av årsaker, nemlig:

- at stresssymptomene har vært milde og moderate av styrke
- at de undersøkte har hatt yrker med høy grad av egenkontroll og styring over yrkesutøvelsen
- at manuelt pregede yrker ikke blir så forstyrret av en svekkelse av de kognitive funksjonene (konsentrasjonsevne, hukommelse, analytisk tenkning etc.) som boklig pregede yrker
- at de har levd i gode og trygge miljøer med en sunn livsstil.

Det var påfallende hvor få som hadde utviklet en ko-morbiditet, dvs. andre psykiske plager sammen med de posttraumatiske stressplagene. Dette tyder på at stresspåkjenningene var avgrensede, og at det posttraumatiske stressyndromet ikke har vært sterkt nok til å forårsake psykiske komplikasjoner. Det var således få eller ingen av de gjenlevende som frembød alkoholmisbruk, tap av aggresjonskontroll, sterkere depressiv reaksjonstilbøyelighet osv.

I kapittel 10 er det gitt en oversikt over antallet søknader om krigspensjon som er fremmet fra skadede og etterlatte på grunnlag av deltakelse i Alta bataljon i 1940. Det er samme sted også gitt en oversikt over utfallet av saksbehandlingen.

Under arbeidet i utvalget ble det reist spørsmål om hva som kan gjøres for dem som ikke deltok i helseundersøkelsen i Finnmark. Et forslag om å gå ut med et tilbud om en ny helseundersøkelse har vært overveid, i så fall som ledd i et forskningsarbeid i regi av Kontoret for katastrofepsykiatri ved Forsvarets overkommando - Sanitetsstaben/Universitetet i Oslo. Under enhver omstendighet kan dette ikke sies å gå inn under utvalgets mandat. - Når det gjelder rettighetene til gjenlevende enker, er Rikstrygdeverket blitt anmodet om å gjennomgå deres saker på nytt i lys av de erfaringene som nå er gjort (jf kapittel 11 punkt 2).

Kapittel 12 inneholder - foruten en detaljert redegjørelse for utvalgets konklusjoner - en nærmere beskrivelse av begrepet presumsjon slik dette ble brukt i Eitinger-rapporten og senere er blitt praktisert av forvaltningen. Endelig er det i kapit-

tel 13 gitt en redegjørelse for de administrative og økonomiske konsekvensene av utvalgets innstilling.

Konklusjonene kan sammenfattes på følgende måte:

Når det gjelder vurderingen av bataljonens generelle belastningsnivå under kampene i 1940, har dette utvalget gjort funn som nyanserer og til en viss grad justerer det grunnlagsmaterialet Eitinger-utvalget baserte sine konklusjoner på. Men det er ikke gjort nye funn av avgjørende betydning, eller avdekket forhold som på noe avgjørende punkt endrer grunnlaget for konklusjonene i Eitinger-rapporten.

Vurdert i lys av de aktuelle kunnskapene om psykiske senskader gir de funnene det nærværende utvalget har gjort, ikke holdepunkter for å konkludere med at Alta bataljon under kampene i 1940 var utsatt for slike belastninger som kan gi grunnlag for psykiske senskader.

Derimot har utvalget avdekket at en stor del av deltakerne i Alta bataljon var utsatt for ulike former for tilleggsbelastninger under okkupasjonen, først og fremst i tilknytning til nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms. Nå det gjelder personell av Alta bataljon som hadde vesentlige tilleggsbelastninger ut over de generelle påkjenningene under kampene i 1940, mener utvalget at forvaltningen bør kunne anvende den samme "presumsjonsvurdering" som Eitinger-utvalget la opp til.

KAPITTEL 2

Beskrivelse av problemstillingen**2.1 BAKGRUNN**

I 1986 rettet Rikstrygdeverkets styre en henvendelse til Sosialdepartementet der det ble gjort oppmerksom på de problemene som knyttet seg til praktiseringen av hovedlovene om krigspensjonering. Disse problemene var blitt gradvis verre i løpet av 1970- og 80-årene, og Rikstrygdeverket fant det ikke lenger forsvarlig å fortsette praktiseringen av disse lovene. Staten foreslo at ordningen med krigspensjon etter hovedlovene av 1946 ble opphevet, eventuelt at de saksbehandlingsmessige prosedyrene ble lagt om slik at praktiseringen ble enklere og forvaltningsmessig akseptabel.

Vanskelighetene gjaldt særlig det kravet til årsakssammenheng som krigspensjoneringslovene av 1946 stiller som et av vilkårene for rett til pensjon. Dette kravet innebærer at krigsdeltakeren - for å oppnå rett til pensjon - må være påført skade eller sykdom under eller som følge av tjenesten. Det vises for øvrig til kapittel 3 nedenfor, der det er gjort nærmere rede for hvilke kriterier som gjelder for rett til krigspensjon.

Under henvisning til de nevnte problemene bad Rikstrygdeverkets styre om snarest mulig å få en instruks fra departementet om hvordan etaten skulle forholde seg til de mange søknadene om krigspensjon der årsaksforholdet vanskelig lot seg utrede. Henvendelsen resulterte i at departementet bad Rikstrygdeverket sette ned en arbeidsgruppe som skulle bestå av psykiatere med spesialkompetanse i katastrofepsykiatri og andre med kjennskap til det aktuelle sakskomplekset. Arbeidsgruppen - som ble kalt "Eitinger-utvalget" etter lederen, professor dr. med. Leo Eitinger - la fram sin innstilling i desember 1988.²

Eitinger-utvalgets arbeid gikk i hovedsak ut på å utmåle og gradere påkjenningssnivået for et visst antall kategorier av krigsdeltakere. Dette utvalgets beskrivelser av påkjenningssnivået var - når det gjaldt de avdelingene som deltok i krigen i Norge i 1940 - begrenset til belastningene under kamphandlingene i 1940, og tok ikke hensyn til eventuelle akkumulerte påkjenninger senere i okkupasjonstiden.

Konklusjonene i innstillingen førte straks til uro og misnøye i Alta bataljons veteranforening. Foreningen var av den oppfatning at bataljonens påkjenninger var større enn hva Eitinger-utvalget var kommet fram til, og at dens medlemmer følgelig ble berøvet muligheten til å få krigspensjon ut fra kriteriet generell *presumsjon* (formodning) for årsakssammenheng. Ordningen med presumsjon gikk ut på at årsaksvurderingen - for krigsdeltakere som tilhørte en gruppe som hadde vært utsatt for *ekstreme* belastninger under krigstjenesten - skulle foretas etter et forenklet opplegg. Det vises ellers til kapittel 12 punkt 1 der begrepet presumsjon er nærmere beskrevet.

Veteranforeningen anførte videre at bataljonens tap i form av falne og sårede var større enn det som utvalget hadde lagt til grunn ut fra oppgavene i det "offisielle" historieverket.³ Det ble også påstått at det var skjedd en forfordeling av avdelingene i Nord-Norge i forhold til dem som deltok i Sør-Norge. Endelig ble det hevdet at utvalget hadde lagt vekt på at de harde livsvilkårene i Finnmark i 1930-årene skulle

2. Eitinger-utvalgets rapport, del I, datert 12. desember 1988, er her tatt inn som vedlegg 11.

3. Dette utvalget har kommet fram til at Eitinger-utvalgets tapstall ikke var for lave. Det vises til kapittel 8, der tapene er drøftet i detalj.

ha medført at finnmarkingene tålte påkjenningene bedre enn soldatene i Sør-Norge.⁴

Etter henstilling - blant annet fra Alta bataljons veteranforening - ble spørsmålet om krigspensjon for bataljonens krigsdeltakere tatt opp under Stortingets budsjettforhandling høsten 1993. Sosialkomiteen anmodet departementet om å sørge for at de aktuelle sakene ble vurdert på nytt.⁵

På bakgrunn av den saksgjennomgangen som Rikstrygdeverket gjennomførte i den anledning, uttalte flertallet i Stortingets sosialkomité i komiteens tilrådning av 26 oktober 1994 blant annet:⁶

Flertallet vil bemerke at alle deltakere i Alta Bataljon som er påført krigsskade, får krigspensjon, i likhet med andre krigsdeltakere i samme situasjon.

Flertallet har merket seg at Eitinger-utvalgets vurdering ikke underkjenner Alta Bataljonens krigsinnsats, men at de som gruppe ikke anses å ha vært utsatt for slike påkjenninger at senskader med rimelighet kan forventes for de fleste. Individuelt kan imidlertid mange ha vært utsatt for en slik usedvanlig hard påkjenning⁷ at vilkårene for krigspensjon er til stede.

Flertallet vil understreke at krigspensjoneringen ikke er en alminnelig veteranpensjon for krigsdeltakere, men at krigspensjon kun kan tilstås etter individuell vurdering.

Forslag fra to mindretall i komiteen om å be regjeringen vurdere innvilgning av krigspensjon for veteranene i Alta bataljon, ble ikke bifalt.

Alta bataljons veteranforening slo seg ikke til ro med dette. Etter ønske fra veteranene satte Sosial- og helsedepartementet derfor i januar 1997 ned et utvalg med sikte på en fornyet vurdering av de påkjenningene Alta bataljon var utsatt for under felttoget. Dette utvalget er blitt kalt "Alta bataljon - utvalget av 1997".

2.2 DEFINISJON AV OPPGAVEN

Eitinger-utvalgets arbeid gikk i hovedsak ut på å vurdere påkjenningene for bestemte *grupper* av krigsdeltakere, dvs. grupper med presumptivt ensartet påkjenningsnivå. Mange års forskning hadde nå gjort det mulig å anta med rimelig sikkerhet at risikoen for psykiske følgetilstander og senskader ville være til stede for personer som tilhørte en gruppe som var utsatt for ekstreme påkjenninger. På grunnlag av visse kriterier, blant annet avdelingenes tapstall og varigheten av deltakelsen, laget Eitinger-utvalget en oversikt over de avdelingene som hadde vært utsatt for slike traumatiserende belastninger som kunne gi risiko for senere psykisk helsesvikt. Personer som tilhørte en slik gruppe, og som i ettertid fikk psykiske symptomer som tydet på traumatiske stressreaksjoner (PTSD), kunne få godkjent disse plagene ut fra det man kalte generell *presumsjon* for årsakssammenheng, dvs. uten en nærmere utredning av årsaksforholdet eller innhenting av spesialisterklæring.

4. Med hensyn til grunnlaget for Eitinger-utvalgets evaluering av påkjenningene, vises til kapittel 3 punkt 5.2. Det er der blant annet redegjort for at det nevnte utvalget la avgjørende vekt på de rent militære forutsetningene. De enkelte gruppene ble vurdert etter samme mal. Eitinger-utvalget hadde verken noe ønske om eller anledning til å trekke individuelle eller samfunnsmessige forhold *før* krigen inn i vurderingen av påkjenningsnivået, som gjaldt grupper eller avdelinger av krigsdeltakere og ikke enkeltpersoner.

5. Budsjett-innst. S. nr. 11 (1993-94) s 19.

6. Innst. S nr. 22 - 1994-95 s 1-2. (Dokument nr. 8:54 for 1993-94.)

7. Begrepet "usedvanlig hard påkjenning" er et kriterium som i første rekke er knyttet til tilleggsloven av 1968. De vilkårene det refereres til her, er hjemlet i militærloven av 1946, som ikke har noe bestemt krav om påkjenninger.

Dette innebar likevel ikke at personer som tilhørte en gruppe som var utsatt for mer moderate påkjenninger, var avskåret fra muligheten til å få krigspensjon. Den enkeltes sak ville da bli vurdert på individuelt grunnlag. Avgjørelsen ville bli basert på de foreliggende opplysningene, særlig de medisinske opplysningene i saken, og i mange tilfeller ville det bli innhentet spesialisterklæring fra psykiater. Ved denne vurderingen ville det også bli lagt vekt på *særlige* forhold som skilte den enkeltes påkjenninger ut fra avdelingens generelle påkjenninger; dessuten ville det bli tatt hensyn til tilleggspåkjenninger som følge av deltakelse i andre former for krigstjeneste, sjøtjeneste eller opphold i fangenskap.

Betydningen av den enkeltes individuelle forhold, og av eventuelle tilleggspåkjenninger som følge av andre former for tjeneste, var det trygdemyndighetenes, ikke Eitinger-utvalgets, oppgave å vurdere. Dette utvalgets bedømmelse av påkjenningsnivået for personellet i Alta bataljon var følgelig basert utelukkende på deltakelsen i felttoget i 1940 og på de belastningene som et flertall av deltakerne var utsatt for.

Under arbeidet i forbindelse med Alta-utvalgets helseundersøkelse i Finnmark i august 1997, kom det fram opplysninger om at en stor del av deltakerne i Alta bataljon hadde gjort ulike former for tilleggstjeneste under okkupasjonen. I mange tilfeller var opplysningene om andre former for tjeneste eller påkjenninger ikke oppgitt i forbindelse med tidligere søknader om krigspensjon. Helseundersøkelsen avdekket i første rekke at mange av bataljonens medlemmer unndrog seg tyskernes tvangsevakuering høsten 1944, og levde som "huleboere" i lengre eller kortere tid - med de belastningene det innebar. Enkelte utførte tjeneste i den illegale motstandsbevegelsen, noen gjorde sjøtjeneste på kysten, mens andre gikk inn i en av de militære avdelingene som ble etablert i forbindelse med frigjøringen av Finnmark vinteren 1945.

Ødeleggelsen av Finnmark som følge av "den brente jords strategi" medførte dessuten at veteranene fra Alta bataljon vendte hjem til ruiner sommeren 1945. Trengselstiden i de første etterkrigsårene med primitive boligforhold, mangel på nødvendig infrastruktur osv. innebar enda en tilleggspåkjenning for finnmarkingene. Det vises ellers til kapittel 9 punkt 1.

På bakgrunn av disse funnene fant utvalget det rimelig å foreta en samlet vurdering av den enkeltes påkjenninger under krigen og okkupasjonen. De deltakerne som ble undersøkt i forbindelse med helseundersøkelsen, har senere også fått sine saker revurdert i Rikstrygdeverket på grunnlag av de nye opplysningene om tilleggstjeneste eller *særlige* påkjenninger.

Når utvalget har valgt å ta hensyn til den enkeltes samlede belastningsnivå i årene 1940-45, *innebærer det at det ikke lenger er grunnlag for å foreta en ren gruppevurdering av Alta bataljon.* Dette har sammenheng med at vurderingsgrunnlaget på flere måter blir forskjellig fra det som var situasjonen for Eitinger-utvalget. For det første blir tidsperspektivet et annet, nemlig krigstiden i sin helhet, ikke bare den kortvarige perioden under felttoget i 1940 som var Eitinger-utvalgets basis. For det andre vil belastningsnivået ikke lenger være ensartet, idet det vil være avhengig av hvilke opplevelser og tilleggsbelastninger den enkelte totalt sett var utsatt for i løpet av de fem krigsårene.

Imidlertid har det nærværende utvalget samtidig også foretatt en ny gjennomgang av alle relevante forhold i forbindelse med Alta bataljons medvirkning under kampene i 1940, med henblikk på å avdekke eventuelle nye momenter, feil eller mangler i forhold til det vurderingsgrunnlaget Eitinger-utvalget baserte sine konklusjoner på.

KAPITTEL 3

Vilkårene for rett til krigspensjon**3.1 MILITÆRLOVEN AV 1946**

Militærloven omfatter i utgangspunktet enhver krigsdeltaker som gjorde tjeneste i henhold til lovbestemt mobilisering eller som frivillig. Både militærloven og de øvrige lovene om krigspensjonering er *personskadelover*. Dette fremgår av lovens § 1 første ledd, som har følgende ordlyd:

Denne lov gjelder pensjonering av militærpersoner som har fått men som følge av skade eller sykdom som de er påført under tjenestegjøring i krig. Likeså omfatter loven pensjonering av etterlatte til militærpersoner som er død av skade eller sykdom de er påført under tjenestegjøringen.

Krigspensjon er en ytelse som gis ved sykdom, uførhet og tap av forsørger som følge av krigshandlinger. Spørsmålet om å gi økonomisk kompensasjon eller en belønning i form av en veteranpensjon til alle som deltok i krigen, har vært drøftet ved flere anledninger, men er aldri blitt gjennomført i Norge.

Når det gjelder invalidepensjon, godtas i utgangspunktet alle skader og sykdommer - både av fysisk og psykisk art - som er påført under krigstjenesten. Etter loven godtas også skade og sykdom som var til stede *før* tjenesten og som er blitt forverret som følge av krigsdeltakelsen. Dessuten godtas sykdommer som er oppstått *etter* at tjenesten var avsluttet, men bare når det er sannsynliggjort at det er årsakssammenheng mellom sykdommen og tjenesten. Dette gjelder blant annet psykiske senskader.

3.2 TILLEGGSLOVEN AV 1968

Tilleggsloven av 1968 skiller seg fra de gamle lovene om krigspensjonering på flere punkter. For det første gjelder den ikke alle krigsdeltakere, men bare seks bestemte grupper som er definert i lovens omfangsbestemmelser, § 1. En av disse gruppene gjelder deltakelse under felttoget i 1940:

5. Militærpersoner som under felttoget i Norge i 1940 var utsatt for usedvanlig hard påkjenning.

For det andre er kravet om årsakssammenheng mellom krigsdeltakelsen og senere helsesvikt praktisk talt fjernet. Loven godtar i utgangspunktet all sykdom og uførhet. Bare tilstander som *åpenbart* ikke kan ha noen sammenheng med krigspåkjenningene, faller utenfor. Dette gjelder i realiteten bare skader som følge av trafikkulykker og arbeidsulykker samt visse medfødte og aldersrelaterte tilstander.

For det tredje omfatter tilleggsloven bare personer som tilhørte såkalte innsats- og overgrepsgupper, dvs. visse grupper av krigsdeltakere og fanger som var utsatt for det loven kaller *usedvanlig hard påkjenning*. Med dette menes en påkjenning som var spesielt hard i forhold til den belastningen andre i vedkommende innsats- eller overgrepsgruppe var utsatt for.

Påkjenningskriteriet må ses i sammenheng med lovens krav om at tjenesten må ha hatt en varighet av minst seks måneder. Varighetskravet har naturlig nok ingen relevans når det gjelder deltakelse under felttoget i Norge, i og med at dette varte i maksimalt åtte uker. For denne gruppens vedkommende legges det derfor desto større vekt på påkjenningenes styrke. Under høringsrunden i forbindelse med ved-

takelsen av tilleggsloven uttalte Krigsinvalidforbundet at *usedvanlig hard påkjenning* i forbindelse med felttoget i Norge hørte til unntakene, men at noen tilfeller måtte påregnes.⁸ - I henhold til gjeldende praksis går følgende grupper inn under tilleggsloven: overlevende og etterlatte fra panserskipene *Norge* og *Eidsvold* og fra torpedojageren *Æger*. I tillegg kommer deler av andre grupper, i første rekke en del av personellet i II. bataljon/IR 15 og i I. bataljon/IR 12 ("Trønderbataljonen") samt de beleirede på Hegra fort.

3.3 ANDRE BESTEMMELSER

Etter krigspensjoneringslovene av 1946 kan det gis invalidepensjon når det foreligger et tap i inntektsevnen som utgjør minst 8 1/3 prosent. Tilleggsloven av 1968 krever, i likhet med folketrygdloven, at det foreligger et tap i inntektsevnen på minst 50 prosent. Dette innebærer blant annet at personer som har vært i arbeid til vanlig pensjonsalder, normalt ikke vil ha rett til pensjon etter tilleggsloven. Det er da uten betydning om søkeren tilfredsstiller noen av de øvrige vilkårene i loven, f.eks. kravet om *usedvanlig hard påkjenning*.

3.4 PROBLEMER MED PRAKTISERINGEN AV MILITÆRLOVENS ÅRSAKSKRAV

De aller fleste søknadene om krigspensjon fra de siste 25-30 årene er begrunnet med en kombinasjon av psykososiale og somatiske lidelser. Dette gjelder personell fra Alta bataljon i omtrent samme grad som folk fra andre avdelinger eller kategorier av krigsdeltakere.

Mange av søkerne var tilstått uførepensjon fra folketrygden som følge av somatiske sykdommer, eksempelvis hjerte-karsykdommer eller slitasjeskader i muskler og ledd, før de fremmet krav om krigspensjon. Slike sykdommer er bare unntaksvis blitt godkjent som krigsrelaterte lidelser etter de gamle lovene om krigspensjonering. Men i forbindelse med søknaden om krigspensjon ble det avdekket at mange også led av diverse psykiske plager, eller av andre mer diffuse symptomer eller problemer av sosial karakter. Det viste seg også at i løpet av de mange årene som var gått siden felttoget fant sted, hadde mange av deltakerne hatt opplevelser eller vært utsatt for belastninger som kunne ha satt sine spor. Det var derfor ikke uten videre innlysende at disse tilstandene var forårsaket av krigstjenesten i 1940. Opplysningene i legeerklæringene fra søkerens behandlende lege gav som regel heller ikke noe klart svar på om disse tilstandene hadde sammenheng med krigsopplevelsene, som hadde funnet sted en mannsalder eller mer tidligere.

Utviklingen hadde med andre ord ført til at årsaksvurderingen var blitt så komplisert at det ikke lenger var forsvarlig å fatte avgjørelser bare på grunnlag av en vanlig legeerklæring fra behandlende lege, slik man vanligvis gjorde i de første årene etter krigen. Det måtte også skaffes til veie opplysninger om den enkeltes sykehistorie etter krigen, ofte måtte det utarbeides en omfattende sosialrapport og i mange tilfeller måtte det innhentes spesialisterklæring, som regel fra psykiater eller nevrolog.

Det var de såkalte senskadene, dvs. de psykiske reaksjonene som hadde ligget latent i mange år, som nå hadde meldt sin ankomst. Til tross for at sakene fikk en meget grundig behandling, viste det seg at det ble stadig vanskeligere å praktisere de gamle lovene på en fullt ut forsvarlig måte. Vanskelighetene var først og fremst knyttet til lovenes krav om årsakssammenheng. Desto lenger bort fra krigen man

8. Innst.O.III - 1967-68 s 4 spalte 1.

kom, jo vanskeligere ble det å trekke sikre slutninger om årsakssammenhenger. Problemene skyldtes til dels også at det etter hvert ble avdekket sprikende oppfatninger blant spesialistene, først og fremst blant psykiaterne, om hvorvidt krigsopplevelsene var årsaken til en bestemt tilstand. Dette kom til uttrykk ved at de trakk ulike konklusjoner i saker der forutsetningene ellers var tilnærmet like, alt etter i hvilken grad de la vekt på krigstraumene, på hendelser etter krigen eller på konstitusjonelle forhold hos den enkelte søkeren. Dette skapte utvilsomt en viss risiko for forskjellsbehandling. Det førte dessuten til at saksbehandlingen krevde uforholdsmessig mye ressurser, og til at behandlingstiden kunne bli meget lang.

Det var på bakgrunn av disse vanskelighetene at Sosialdepartementet i 1986 satte ned den arbeidsgruppen som gikk under betegnelsen "Eitinger-utvalget".

3.5 EITINGER-UTVALGETS FORSLAG. OMLEGGING AV PRAKSIS

Eitinger-utvalget hadde som hovedoppgave å legge fram forslag til hvordan problemene med praktiseringen av årsakskravet kunne løses på en måte som reduserte risikoen for feil og forskjellsbehandling. Arbeidsgruppen konsentrerte seg om de psykiske senskadene, dvs. plager som viste seg hos den enkelte først etter at vedkommende i en årrekke tilsynelatende hadde vært uten symptomer.

Arbeidsgruppen tok utgangspunkt i de erfaringene som var gjort i løpet av de siste årene med hensyn til de psykologiske mekanismene som mobiliseres ved psykiske påkjenninger. Det viste seg blant annet at senskadene i mange tilfeller ble utløst av livsforandringer, ofte av relativt ubetydelige hendelser, men at de i sin karakter var tydelig preget av krigsopplevelsene. Med støtte i de forskningsresultatene som forelå, var det følgelig etablert et noenlunde objektivt grunnlag for en riktigere bedømmelse av sannsynlige årsakssammenhenger.

Arbeidsgruppen foreslo at den administrative behandlingen av disse sakene skulle baseres på to hovedfundamenter:

3.5.1 Det medisinske grunnlaget⁹

Arbeidsgruppen tok utgangspunkt i at de psykiske lidelsene eller senskadene måtte vurderes i lys av de kriteriene som inngikk i begrepet "Post-Traumatic Stress Disorder" (PTSD), eller *posttraumatisk stressforstyrrelse*. Den avgjørende forutsetningen for at en slik diagnose kan stilles, er - slik psykiaterne uttrykker det - en *ekstrem stressor* (alvorlig stressbelastning) med kausal virkning. Dette innebærer at det må ha funnet sted en belastende, situasjonsbestemt hendelse som var så rystende at de fleste mennesker ville reagert tydelig. En overveldende krigspåkjenning vil nettopp være en slik hendelse. Dette betyr med andre ord at det har funnet sted en hendelse som var *ekstrem og livstruende*. De andre kriteriene som må være oppfylt for at diagnosen PTSD kan stilles, gjelder endringer i den enkeltes personlighet og hans evne til å tilpasse seg situasjonen i hverdagen. Erfaringene hadde vist at de typiske symptomene etter ekstrem traumatisering kunne opptre "forsinket", dvs. etter et tilnærmet symptomfritt intervall av kortere eller lengre varighet.

3.5.2 Det påkjenningsmessige grunnlaget

Eitinger-utvalget foretok deretter en vurdering av hvilke grupper av krigsdeltakere, blant dem deltakerne i felttoget i Norge 1940, som hadde vært utsatt for så store belastninger at risikoen var til stede for at det kunne inntre psykiske symptomer og

9. Dette er nærmere utdypet i kapittel 5 nedenfor.

uførhet mange år etter krigens slutt. Arbeidsgruppen foreslo et forenklet opplegg for praktiseringen av årsakskravet når det gjaldt psykiske lidelser. Det gikk ut på at vurderingen av årsakssammenhengen skulle foretas på grunnlag av graden av påkjenninger under tjenesten. Hvis påkjenningene hadde ligget over et bestemt nivå, og søkeren hadde et sykdomsbilde som var forenlig med diagnosen posttraumatisk stressforstyrrelse, skulle kravet til årsakssammenheng anses for oppfylt. Dette ble kalt *presumsjonsprinsippet*. Evalueringen skulle knyttes til *graden av påkjenninger* hos de enkelte *gruppene* av krigsdeltakere og fanger. Utvalget fastsatte en nærmere definert grense for hvilket påkjenningsnivå som skulle gjelde for hver av de aktuelle deltakergruppene.

Når de nevnte kriteriene var oppfylt, kunne det gis krigspensjon etter de gamle krigspensjoneringslovene - uten noen ytterligere medisinsk utredning eller spesialisterklæring fra psykiater.

Det er grunn til å presisere at den nevnte "presumsjonsvurderingen" bare gjaldt psykiske lidelser, og at en slik vurdering i prinsippet ikke avvek fra det som ellers gjaldt ved vurderingen av årsakssammenhenger etter hovedlovene om krigspensjonering.

Det er også grunn til å understreke at Eitinger-utvalgets vurderinger og konklusjoner var basert på den relativt omfattende medisinske forskningen om senskader av psykisk art som hadde vært drevet i Norge og i andre land siden slutten av 1940-årene.

Med hensyn til graderingen av påkjenningsnivået for de enkelte gruppene av krigsdeltakere, la Eitinger-utvalget avgjørende vekt på tapstall og andre viktige stressfaktorer som kan utløse psykiske senskader, jf kapittel 5 punkt 2.2. Utvalgets vurderinger var hovedsakelig basert på opplysninger i det som ble kalt den "offisielle" krigshistorien (jf note 2 kapittel 6) og andre beskrivelser av krigsoperasjonene. Utvalget la ikke vekt på samfunnsmessige forhold før krigen, som for eksempel levekårene i Finnmark, eller andre individuelle forhold før krigen som kunne ha hatt betydning for den enkelte krigsdeltakeren. Eitinger-utvalget tok utelukkende hensyn til de rent *militære* forutsetningene før og under krigsoperasjonene, inkludert nøytralitetsvaktstjenesten vinteren 1939-40 og eventuell annen militær trening forut for krigsutbruddet.

Når det gjaldt felttoget i Norge i 1940, vurderte Eitinger-utvalget i alt omkring 160 ulike avdelinger som deltok i landkrigen. Av de mellom 130 og 140 som gjorde tjeneste i Sør-Norge, fant utvalget 22 der man mente det kunne anvendes presumsjon ved årsaksvurderingen, dvs. at deltakerne tilhørte risikogruppen med hensyn til psykiske senskader. For Nord-Norges vedkommende vurderte utvalget ca. 25 avdelinger som deltok i landkrigen, og for 7 av dem fant man at deltakerne hadde vært utsatt for slike påkjenninger at risikoen for senskader var til stede.

Den nye praksisen, som ble stadfestet av Sosialdepartementet, innebar en betydelig forenkling for dem som skulle forvalte dette lovverket, og en vesentlig redusert saksbehandlingstid. Den største gevinsten var likevel at den minsket risikoen for forskjellsbehandling og skapte et bedre grunnlag for riktige avgjørelser.

KAPITTEL 4

Arbeidet i utvalget**4.1 FORARBEID**

Det har vært viktig for utvalget å basere sine konklusjoner på så objektive data som mulig. Det bød imidlertid på betydelige vansker å finne metoder innenfor rimelige grenser som kunne gi holdbare svar på i hvilken utstrekning deltakerne fra Alta bataljon i krigen på Narvik-fronten har fått helseskader som bør føre til at de gis krigspensjon.

Utvalget bestemte seg for to hovedmetoder:

1. En grundig medisinsk og psykiatrisk undersøkelse av de gjenlevende veteranene. De funn en gjør ved undersøkelse av de veteranene som fortsatt er i live, vil også si noe generelt om hele populasjonen. I utgangspunktet vil en tro at det er de sterkeste, de som i utgangspunktet hadde best helse og toleranse både fysisk og psykisk, som er i live så lenge etterpå.
2. Statistisk undersøkelse av dødsalder m.v. for de fra bataljonen som er døde.

For å gjøre disse undersøkelsene var det nødvendig å bygge opp et så fullstendig register som mulig med navn og fødselsdata samt dødsdata for de døde og adresser for dem som var i live.

For den statistiske undersøkelsen var det også nødvendig å finne og definere populasjoner som kunne tjene som kontroll. Det er bare dersom krigsdeltakerne har avvikende dødelighetsprofil i forhold til en gruppe som er så identisk som mulig med krigsdeltakerne, med unntak av krigsdeltakelse, at en kan si noe konklusivt om følger av krigspåkjenningene.

På Altagård ble det i april 1940, etter at stridsbataljonen var reist til fronten, satt opp en øvingsbataljon som det var tanken skulle avløse stridsbataljonen på et senere tidspunkt. Utvalget regnet med at mannskapene i øvingsbataljonen ville være den aller beste kontrollgruppe. Derfor forsøkte en å utarbeide mannskapslister også for øvingsbataljonen på samme måte som for stridsbataljonen.

Arbeidet med disse mannskapslistene ble omfattende. Listene fra arbeidet med bataljonsboken ble brukt som utgangspunkt, men her manglet fødselsdata. Militære ruller fra Statsarkivet i Tromsø og oppgaver fra folkeregistrene ble brukt. Utvalgsmedlem Halvor Opgård gjorde en uvurderlig innsats ved å kontakte kommuner og veteraner, og dermed supplere listene med opplysninger som ikke uten videre lot seg finne i arkivene.

Utvalget endte opp med følgende materiale:

Stridsbataljonen:

- Total navneliste, delvis med fødselsdata 625
- Av disse trolig i live mai 1997 103 16,5 %

Rulleførte, ikke krigsdeltakere (øvingsbataljonen):

- Total navneliste stort sett med fødselsdata 451
- Av disse i live med kjent adresse mai 1997 67 14,8 %

4.2 HELSEUNDERSØKELSE AV GJENLEVENDE VETERANER I FINNMARK

4.2.1 Utarbeiding av protokoll for undersøkelsen

En faggruppe med utvalgsmedlemmene Weisæth og Øygard supplert med professor Anders Forsdahl ved Samfunnsmedisinsk institutt ved Universitetet i Tromsø, allmennpraktiker dr. med. Jan-Ivar Kvamme, psykiater Pål Herlofsen og psykolog Håkon Kristiansen drøftet opplegget for undersøkelsen, og utarbeidet et skjema for gjennomføringen.

I skjemaverket var det lagt opp til også å få med opplysninger om oppvekstforhold samt påkjenninger under og etter felttoget. Skjemaverket ligger ved som vedlegg 10.

Tabell 4.1: Fordeling på kommuner av dem som ble tilbudt undersøkelse

Sted	Feltbataljonen	Øvingsbataljonen	Sum
Alta	29	13	42
Hammerfest	21	11	32
Kvalsund	2	5	7
Loppa	5	1	6
Hasvik	4	0	4
Måsøy	5	0	5
Porsanger	11	9	20
Karasjok	4	1	5
Kautokeino	1	4	5
Narvik	0	2	2
Oslo-området	4	2	6
Sum	86	48	134

4.2.2 Forberedelse til undersøkelsen

Til alle de kjente gjenlevende veteraner fra stridsbataljonen og øvingsbataljonen som fortsatt bodde i en av innrulleringskommunene, ble det sendt ut spørsmål om vedkommende ønsket å delta i undersøkelsen. Noen få som bodde i Oslo- og Narvik-området, fikk også tilbudet. De som svarte ja, fikk så senere tildelt tid og sted for undersøkelsen.

Utvalget var kjent med at mistilliten hos veteranene kunne være stor; de opplever seg så forurettet at alle tiltak fra samfunnets side blir møtt med ganske stor mistenksomhet. Det ble derfor lagt stor vekt på at de undersøkerne som skulle møte veteranene, måtte være så godt forberedt som mulig. De måtte ha et skikkelig kjennskap til krigshandlingene i 1940 og forholdene rundt disse.

Disse var med i undersøkelsesteamene:

- allmennpraktiker dr. med. Jan-Ivar Kvamme
- kommunelege, spes. i allmennmedisin, dr. Kjetil Ryan
- psykiater Pål Herlofsen
- psykolog Håkon Kristiansen
- utvalgets medlemmer prof. dr. med. Lars Weisæth og dr. Kolbjørn Øygard.

Dessuten deltok utvalgets sekretær Ottar Vold.

De fleste i teamene møttes i Narvik, der oberstløytnant Hans Børsheim, timelærer i krigshistorie ved Krigsskolen Linderud, møtte og ledet gruppen gjennom det krigshistoriske museet i Narvik. Forsvaret stilte velvillig helikopter til disposisjon, og under ledelse av oberstløytnant Børsheim ble gruppen fløyet over stridsområdet. Oberstløytnant Børsheim ledet også gruppen ved marsj fra Garberg i Vassdalen over Lillebalak til riksveien ved Nedre Jernvann. Oberstløytnant S.E.L. Ramberg, den siste sjefen for Alta bataljon, var også med på befaringen i Narvik og omegn.

Veteranene ble tilbudt undersøkelse på ett av disse stedene: Alta helsesenter, Øksfjord helsesenter, Hammerfest helsehus, Helsesenteret i Havøysund, Helsetun i Porsanger, Karasjok helsesenter og Kautokeino helsesenter.

4.2.3 Sammenligning av veteraner og kontroller.

Tabell 4.2: Oversikt over frammøte av veteraner og personell fra øvingsbataljonen som ble tilbudt helseundersøkelse.

Undersøkelse av veteraner og kontroller							
	Undersøkt	Avslått	Ikke møtt				Sum
			Svart ja	Ikke svart	Ja i ettertid	Ikke aktuell	
Veter.	45	10	1	24	7		87
Kontr.	10	15		16	2		43
Andre	3					2	5
Sum	58	25	1	40	9	2	135

Forskjellen i noen sumtall i tabell 4.1 og 4.2 skyldes at tabell 4.1 bygger på oppsatte lister før undersøkelsen, mens tallene i tabell 4.2 er korrigert etter møtet med de undersøkte. Det dukket også opp en person som ikke stod på de opprinnelige listene. (Dette bare som en demonstrasjon av de vansker en får ved å prøve å få detaljert oversikt over forhold som ligger langt tilbake i tiden.)

Fremmøtet til undersøkelse fra kontrollgruppen (øvingsbataljonen) var som ventet svakere enn for stridsbataljonen. Ventelig skyldtes det i hovedsak at disse, som også er gamle mennesker, mente de ville ha svært lite utbytte av undersøkelsen. Der ble da heller ikke funnet noen i denne gruppen som teamet mente burde vurderes med sikte på krigspensjon.

Vi har ikke funnet at noen i kontrollgruppen har krigspensjon, og bare én har søkt og har fått avslag. Kontrollgruppen er så lik stridsbataljonen at det er grunn til å regne med at den stort sett hadde de samme påkjenningene som stridsbataljonen etter at denne ble demobilisert, blant annet under tvangsevakueringen/nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944.

Disse to gruppene er også praktisk talt like når det gjelder oppvekstvilkår og utdannelse.

Tabell 4.3: Oppvekstforhold

Oppvekst-forhold	Frekvens	Prosent	Kum. -prosent
Nød	6	10,9	10,9

Tabell 4.3: Oppvekstforhold

Oppvekst-forhold	Frekvens	Prosent	Kum. -prosent
Fattig	15	27,3	38,2
Middels	29	52,7	90,9
Romslig	3	5,5	96,4
Ubesvart	2	3,6	100,0
Sum	55	100,0	

Det er en kjent sak at svært mange levde i usle kår i Finnmark både i første halvdel av dette århundret og tidligere. I tabellen ovenfor betyr «Nød» at det til tider ikke var nok mat til at barna alltid fikk spise seg mette. I de «Fattige» husholdningene var det nok mat til at barna ble mette, men kostholdet var ensidig og hus og påkledning dårlig slik at barna ofte frøs. Dette er forhold som har betydning for tåleevnen senere i livet.

Spedbarnsdødelighet har vært regnet som en av de beste indikatorene på en befolknings allmenne helse. Det er en kjent sak at i fattige husholdninger blir spedbarnsdødeligheten høy, og den var høyere i Finnmark enn i det øvrige kongeriket helt opp i 1970-årene. Det er mindre kjent at befolkninger som er født i samfunn med høy spedbarnsdødelighet, har høy allmenn dødelighet gjennom hele livet. Dette har professor Anders Forsdahl vist¹. Like opp til vår tid har den alminnelige levealderen vært lavere i Finnmark enn ellers i landet.

En ting er at den som er vant til slit og kummerlige levekår, hardt klima og tungt arbeid, for en tid kan klare påkjenninger særdeles godt og være funksjonsdyktig under forhold der andre gir opp; nøden har tvunget menneskene til å stå på også når det smerter. En helt annen sak er hvilke helsemessige langtidsvirkninger påkjennningene fører til.

Det generelt lave utdanningsnivået hos veteraner og kontroller reflekterer også de fattigslige forholdene som rådde i Finnmark i den tiden disse vokste opp.

Tabell 4.4: Allmennutdanning

Utdannelse	Tall	Prosent
Folkeskole	52	89,7
Folkehøyskole	4	6,9
Middelskole	1	1,7
Høyskole	1	1,7
Sum	58	100,0

På spørsmål om fagutdanning fikk vi vite at fire hadde landbruksskole og ca ti handelsutdannelse eller teknisk utdannelse.

Medisinalrapportene fra Finnmark fra tiden rundt det siste århundreskiftet forteller om epidemier, dårlig kosthold, sviktende helsetjeneste og høy spedbarnsdødelighet. Ventelig var befolkningens svake helse, utdannelse og generelle ressurser en av årsakene til at befolkningen i Nord-Norge ved lov av 1866 var fritatt for militærtjeneste. Først med vernepliktsloven av 1897 ble også finnmarkingene vernepliktige.

4.2.4 Mannskapenes helse før 1940

Det er grunn til å regne med at de som kom som stridende inn i de militære rullene, var landsdelens friskeste og sterkeste ungdommer. Selv i Finnmark skulle det ikke store skavanker til i 1930-årene for å bli fritrukket fra militærtjenesten.

Ved vår undersøkelse var det da heller ingen som mente at de var nevneverdig syke ved mobiliseringen i april 1940. Et par har i ettertid sagt at de hadde dårlig mage, og vi kjenner til noen få som på grunn av akutt sykdom ikke ble mobilisert, eksempelvis var det en som lå i sykehus for magesår.

4.2.5 Mannskapenes helse under felttoget 1940

Allerede den første dagen ved den egentlige fronten, marsjen opp til Fjordbotneidet, var det flere som fikk problemer. Vi har fått rapporter om forfrysning av føtter og om ryggplager som startet som følge av de tunge bøkene.

Av akutte, forbigående somatiske helseplager under felttoget er nevnt snøblindhet, munnsår, diverse skader og uhell, luseplage og mageplager. Forkjølelse og andre luftveisplager synes det å ha vært lite av.

Det er nevnt i rapportene at noen av mannskapene mot slutten av felttoget viste tegn på skjorbuk (C-vitaminmangel). Felttoget varte ikke lenge nok til at mannskapene kunne få tegn på skjorbuk dersom de ikke ved starten av felttoget var i underbalanse mht. vitamin C. Munnplagene kan like gjerne skyldes dårlig hygiene som mangel på C-vitamin. I vedlegg 5 er listet opp en del plager som veteranene fortalte om ved undersøkelsen i august 1997.

Tabell 4.5: Utvalgte sykdommer fra tiden rundt felttoget

Diagnoser i tiden rundt felttoget						
Tidspunkt	Frisk	Infeksjon	Ryggplg	Såret	Ukjent	Sum
Før felttoget	41	0	0	0	0	41
Under felttoget	20	2	2	3	9	36
Etter felttoget	11	2	4	3	16	36

Tabellen bygger på opplysninger som ble gitt ved undersøkelsen i august 1997. Den undersøkte gruppen fra feltbataljonen var på 45 personer. De 4 av disse ¹⁰som ikke er rubrisert som friske før felttoget, hadde diverse andre småplager, og 2 hadde mageplager. De 9 som mangler i gruppene «Under felttoget» og «Etter felttoget» hadde andre plager enn dem som er nevnt i tabellen. Usikkerheten var stor - derfor de mange i gruppen «Ukjent». Det er likevel klart at nesten alle mente de var friske da de kom til fronten, mens de fleste ikke var så sikre på at de var friske ved dimisjonen.

Veteranene ble også spurt om de mente de var plaget av følgende lidelser på grunn av påkjenninger under felttoget:

10. Anders Forsdahl; *Momenter til belysning av den høye dødelighet i Finnmark.*

Tidsskrift for Den norske Lægeforening, nr 10 1972, 661-667.

Tabell 4.6: Mulige spesifikke følgetilstander.

	Smerter i korsryggen		Smerter i korsryggen med utstråling til bein		Smerter i armer		Smerter i bein	
	Tall	Prosent	Tall	Prosent	Tall	Prosent	Tall	Prosent
Ja	25	62,5	15	38,5	18	47,4	23	57,5
Nei	15	37,5	24	61,5	20	52,6	17	42,5
Sum	40	100	39	100	38	100	40	100

Flere av de undersøkte veteranene kunne ikke svare, men det kom klart fram at et betydelig antall av dem mente de har fått varige plager som følge av påkjenninger under felttoget. I undersøkelsesteamene festet en seg særlig ved at flere hadde fått varige fotskader av mer eller mindre alvorlig grad som følge av forfrysning under felttoget.

I tillegg til de helsemessige konsekvensene som følge av felttoget i 1940 fikk alle i Alta bataljon som ble boende i Finnmark i okkupasjonsårene, større eller mindre påkjenninger som følge av krigen. Et generelt uttrykk for dette er at spedbarnsdødeligheten steg i Finnmark under krigen, mens den ble mindre i landet som helhet. Disse påkjenningene, ikke minst de psykiske, lagret seg oppå det de hadde opplevd i 1940.

4.2.6 Helsetilstand etter 1945.

De allmenne forholdene for befolkningen i Finnmark var dårligere fra 1945 og utover mot 1950 enn de hadde vært før krigen. I 1950 var spedbarnsdødeligheten kommet ned mot 50 pr 1000 levendefødte, et nivå landet som helhet passerte rundt 1920. Folk slet med gjenreisning; kostholdet var tilstrekkelig rent kalorimessig, men likevel langt fra tilfredsstillende.

Mange, både veteraner fra Alta bataljon og andre, har fortalt om et kontinuerlig slit for å bygge opp et Finnmark der det skulle bli godt å bo. For å holde ut, måtte folk undertrykke de vonde minnene fra den tiden som hadde vært.

Først i den aller seneste tid, det siste tiåret, har parametere (f eks spedbarnsdødelighet, allmenn dødelighet, uførepensjonsnivå) som reflekterer befolkningens generelle helse, kommet i nærheten av landsgjennomsnittet. Vi vet ikke om helsetilstanden for veteranene fra Alta bataljon har hatt en annen helseprofil i etterkrigsperioden enn den øvrige befolkningen i Finnmark.

Ved den undersøkelsen utvalget gjorde av veteranene i august 1997, fikk en et rimelig solid inntrykk av deres helsetilstand på det tidspunkt. Hovedinntrykket ved møtet med disse gamle veteranene - de var alle rundt 80 år - var at den allmenne helsetilstanden var god. Det vises til tabellene i «Tabellsamling 2» (vedlegg 7) og til punkt 5 i vedlegg 5.

4.2.7 Funn og vurdering etter psykiatrisk undersøkelse

4.2.7.1 Problemstilling

Sammenligningen mellom feltbataljonen og øvingsbataljonen gjør det mulig å danne seg et inntrykk av hva deltagelsen på Narvikfronten har betydd for den senere helsen hos folkene i feltbataljonen. Dersom veteranene i feltbataljonen viser seg å

ha mer psykiske helseplager enn medlemmene av øvingsbataljonen, kan dette rimeligvis tilskrives belastningene under felttoget.

Forutsetningen er at soldatene i øvingsbataljonen og feltbataljonen under krigsårene for øvrig var utsatt for tilsvarende påkjenninger, spesielt under nedbrenningen/tvangsevakueringen av Finnmark. Siden det aldri er gjort noen undersøkelser av virkningen på den psykiske helsen av å ha bodd i Finnmark under krigen, er det vanskelig å isolere virkningen av den andre kollektive stressbelastningen Alta bataljons veteraner var utsatt for, nemlig nedbrenningen og tvangsevakueringen høsten 1944. Bare en undersøkelse av bataljonene i IR 16, og en sammenligning med Alta bataljons feltbataljon og øvingsbataljon, ville kunne gi grunnlag for en slik analyse: Alta-bataljonen var den eneste avdelingen som både deltok i felttoget i 1940 og opplevde ødeleggelsene og forfølgelsene i årene 1944-45. IR 16 deltok i felttoget, og øvingsbataljonens folk var i Finnmark i 1944-45. Men selv da ville det være vanskelig å skille ut de sannsynlige virkningene som strabasene fra 1945 og de første etterkrigsårene også medførte for finnmarkingene. Det at vi ikke isolert kan studere virkningen av en av krigsopplevelsene, for eksempel felttoget, viser jo nettopp at for visse kategorier nordmenn var årene 1940-45 sammensatt av en rekke krigsrelaterte hendelser som til sammen utgjør et hele.

Slik krigsforløpet artet seg i Nord-Norge, særlig på grunn av hendelsene i 1944-45, ble tilværelsen for hele befolkningen mer preget av dramatiske krigshendelser enn for størstedelen av den øvrige norske befolkningen. Det er derfor ikke mulig på vitenskapelig grunnlag å kunne trekke en holdbar konklusjon om den spesielle virkningen som felttoget i seg selv har hatt for Alta-bataljonens veteraner. For dem må det bli krigen som helhet som må vurderes opp mot "presumsjongrensen".

Alta bataljon er altså helt spesiell i norsk sammenheng ved at det var den eneste norske avdelingen som opplevde to kollektive, relativt langvarige og alvorlige belastninger, nemlig felttoget i 1940 og nedbrenningen av Finnmark i 1944. I tillegg kommer at disse veteranene, i likhet med mange nordmenn, for øvrig også var engasjert i illegal virksomhet av forskjellige slag.

4.2.7.2 Metode

Utvalget har hos den enkelte soldat registrert en lang rekke belastningsfaktorer som kunne være til stede under felttoget. Disse er av fysisk, psykisk eller sosial art. En grundig gjennomgang av de historiske fremstillingene av forholdene på dette kampanivået under felttoget ligger til grunn for valget av de forskjellige belastningsfaktorene. Dessuten har utvalget sørget for å kartlegge alle forhold for den stridende soldat som moderne militærpsykiatrisk forskning har vist er av betydning for hans mestringsmuligheter av en stridssituasjon, og som dermed kan ha betydning for hans senere legemlige og psykososiale helse.

Nyere forskning, særlig på de amerikanske veteranene fra Vietnam-krigen, viser at det er fire hovedgrupper av stressbelastninger under militær strid som er av betydning for soldatens psykiske helse. Disse fire hovedgruppene omfatter:

1. De *tradisjonelle stridsfaktorene* som det å bli beskutt, selv å fyre av sitt våpen, være vitne til at kamerater og fiendtlige soldater blir såret og drept etc.
2. Den subjektivt opplevde *trussel mot eget liv*.
3. *Ulovlig bruk av vold*, enten fra soldaten selv eller hans avdeling, eller fra fiendens side.
4. *Stridsmiljøet* i ordets videste betydning.

4.2.7.3 Tradisjonelle stridsfaktorer

Når det gjelder de tradisjonelle stridsfaktorene, var andelen av sårede, skadede, syke, savnede og falne i Alta-bataljonen lavt. Dette forholdet var viktig i Eitinger-utvalgets vurdering, da andre avdelinger hadde langt større tap enn Alta-bataljonen. Dette var et hovedargument for at Alta-bataljonen ikke kom inn under presumsjonen.

4.2.7.4 Opplevelsen av dødsfare

De aller fleste soldatene kunne fortelle om en eller flere situasjoner hvor de hadde vært i alvorlig fare. Spesielt synes mange å ha blitt beskytt på en slik måte at det bare var hell og dyktighet som gjorde at ikke flere ble alvorlig såret eller drept. Kulehull i uniformer var konkrete bevis på dette. På den annen side synes tyskernes skyteferdighet å ha vært svak, og få av veteranene hadde vært i nærstrid. Det ble likevel skapt et klart inntrykk av at faren hadde vært større enn antallet sårede og falne indikerte.

På den annen side synes få å ha hatt problemer med å mestre frykten i disse situasjonene. Enkelte psykiske sammenbrudd forekom, men blant dem vi undersøkte, var det ingen tilfeller av virkelig psykiatrisk stridsreaksjon. Det synes som om frykten ikke var så uttalt. En forklaring på det kan være at de fysiske strabasene var så alvorlige, likeledes søvnmangelen at en form for sløvhetsstilstand etter hvert utviklet seg og førte til at den psykiske reaksjonsevnen ble svekket.

Det er da også fra forskjellige hold beskrevet en tilstand av utmattelse og nærmest apati mot slutten av felttoget. Dette kan muligens bidra til å forstå hvorfor reaksjonene for de fleste synes å ha kommet etter tilbakekomsten til hjemstedet i juni 1940. Da synes et flertall å ha fått reaksjoner fra de opplevelsene de hadde under felttoget, og da i form av såkalte posttraumatiske stresssymptomer.

4.2.7.5 Illegitim vold

Det er ikke påvist noen tilfeller av illegitim bruk av vold fra de norske soldatene. Derimot må en del av det tyskerne foretok seg, kunne sies å være i strid med Genève-konvensjonen. Det gjaldt bruk av norske uniformer, bruken av norske krigsfanger i transporttjenesten, angrep på hospitalsskip med Røde Kors-merking, og spesielt det å bruke krigsfanger og trolig også sivile som skjold under fremrykking.

4.2.7.6 Stridsmiljøet

Som tidligere beskrevet var stridsmiljøet meget belastende. Fjellkrig med dårlig utstyr og ytterst svak forsyningstjeneste bød på strabaser som bare kan karakteriseres som meget betydelige. Det å greie å holde det gående, må i seg selv sies å ha vært en betydelig prestasjon. Men som nevnt for den psykiske mestringsen av situasjonen, kan det at så mye av energien måtte brukes på å holde seg våken og oppegående, kanskje ha ført til at en del av de vanlige stressreaksjonene som ses hos stridende soldater, gjorde seg relativt lite gjeldende under selve felttoget - for til gjengjeld å slå ut etter demobiliseringen.

4.2.7.7 Utvikling og forløp av posttraumatiske stresssymptomer

De aller fleste av de veteranene hvor posttraumatiske plager ble påvist på undersøkelsestidspunktet, hadde hatt føling med disse reaksjonene helt siden sommeren

1940. Det dreier seg således ikke om psykiske senskader, dvs. psykiske plager som utvikler seg mange år etter en belastning. Snarere synes det som om forholdene fra sommeren 1940 og utover ikke har vært trygge nok til at en fullstendig gjennomarbeidelse av de posttraumatiske stressreaksjonene kunne skje. Ingen av de undersøkte i øvingsbataljonen har fått påvist posttraumatiske stressplager. Dette tyder på at tvangsevakueringen høsten 1944 i seg selv ikke har vært tilstrekkelig til å frembringe slike plager. For de av feltbataljonens veteraner som slet med nervøsitet under krigen, har tilleggsbelastningene sannsynligvis ført til at disse plagene ikke forsvant. Et ugunstig tilhelingsmiljø på grunn av den pågående krigen har trolig også bidratt til et slikt forløp.

Forutsetningene for at en heling av de psykiske skadene kunne skje etter krigen, har langt fra vært optimale. Antagelig har disse veteranene måttet undertrykke så mye som mulig av sine plager med de krav som gjenoppbyggingen etter 1945 - fra starten av under meget primitive forhold - stilte dem overfor. Det var da også typisk for de fleste av de veteranene vi fant i undersøkelsen med posttraumatiske skader, at disse plagene i relativt beskjeden grad hadde fått innvirkning på deres arbeidsevne. Snarere kom plagene mest til uttrykk når de viljemessig ikke kunne ha styring og kontroll over seg selv, altså under søvnen. Det var karakteristisk at søvnforstyrrelsen og marerittene hos relativt mange hadde innhold fra krigshandlingene våren 1940. Både mht. tidspunktet for når helseproblemene oppstod, symptomenes art og sykdomsforløpet er det posttraumatiske stressyndromet som ble påvist hos henimot halvparten av de undersøkte, karakteristisk for de psykiske plagene og lidelsene som krigsdeltakelse kan gi.

Det typiske forløpet hos de av Alta-bataljonens veteraner som man fant led av posttraumatiske stressplager ennå i 1997, var følgende: Det store flertallet hadde greid å mestre stresspåkjenningen under felttoget meget bra. Reaksjonene på de stressbelastningene de hadde vært utsatt for, syntes med få unntak å ha kommet nokså umiddelbart etter hjemkomsten fra felttoget, dvs. fra juni 1940. Selv om reaksjonen hos enkelte hadde en styrke som sannsynliggjør at tilstanden kunne vært diagnostisert som en posttraumatisk stressforstyrrelse, var stressreaksjonene hos de fleste av mildere grad.

Mens reaksjonen for de fleste synes å ha gått over av seg selv, fortsatte symptomene hos enkelte å gjøre seg gjeldende - om enn i svekket form - i okkupasjonsårene. Den manglende restitusjonen til tidligere psykisk helse må etter all sannsynlighet tilskrives det forhold at tilhelingsmiljøet som følge av krigssituasjonen - både lokalt og regionalt - langt fra var optimalt. For enkelte var også nye innsatsrelaterte stressbelastninger i motstandskampen en medvirkende årsak. Resultatet av dette var at disse individene høsten 1944 ennå slet med ettervirkninger av det post-traumatiske stressyndromet som felttoget i 1940 hadde utløst. Påkjenningene høsten 1944 og vinteren 1945 har ytterligere forsterket og forlenget det posttraumatiske stressyndromet. Ekstrabelastningene etter 8. mai 1945, spesielt de uhyre primitive boligforholdene i de første etterkrigsårene, kom i gjen til å utgjøre et ugunstig tilhelingsmiljø. Følgen var at de som ikke var blitt kvitt sine posttraumatiske stressreaksjoner sommeren 1940, i høy grad synes å ha hatt risiko for fortsatt å lide av disse plagene i hele etterkrigstiden. Forskning på posttraumatisk stressforstyrrelse har vist at tilstanden har betydelig risiko for å vedvare dersom den har vart i mer enn fire år.

Hos de gjenlevende veteranene var det stort sett karakteristisk at det posttraumatiske stressyndromet hadde hatt liten innvirkning på deres arbeidsevne i etterkrigstiden. Med få unntak var de yrkesaktive hele sitt liv. Forklaringen på den godt bevarte funksjonsevnen er trolig en kombinasjon av årsaker:

- stresssymptomene har vært milde og moderate av styrke

- veteranene har hatt yrker med høy grad av egenkontroll og styring over yrkesutøvelsen
- manuelt pregede yrker blir ikke så forstyrret av en svekkelse av de kognitive funksjonene (konsentrasjonsevne, hukommelse, analytisk tenkning etc.) som boklig pregede yrker
- de har levd i gode og trygge miljøer med en sunn livsstil.

Det var påfallende hvor få som hadde utviklet en ko-morbiditet, dvs. andre psykiske plager sammen med de posttraumatiske stressplagene. Dette tyder på at stresspåkjenningene var avgrensede, og at det posttraumatiske stressyndromet ikke har vært sterkt nok til å forårsake psykiske komplikasjoner. Det ble således funnet få eller ingen med alkoholmisbruk, tap av aggresjonskontroll, sterkere depressiv reaksjonstilbøyelighet osv.

4.2.8 Resultat av undersøkelsene i august 1997

I tabellen nedenfor er det gitt en oversikt over de tilrådingene spesialistteamene kom fram til etter undersøkelsene i august 1997:

Tabell 4.7: Tilrådingene i relasjon til krigspensjon etter undersøkelse av veteraner og kontroller.

Tilråddning etter undersøkning av veteraner og kontroller					
Undersøkt		Ta opp kp-sak	SØKT KRIGSPENSJON FØR		
			Har kp.	Avslag	Rev. sak
Veteraner	45	20	15	24	14
Kontroller	10	0	0	1	0
Andre	3	0	0	0	0
Sum	58	20	15	25	14

Av de 45 veteranene som kom til undersøkelse i et av legeteamene, fant en at hele 20 burde få sitt forhold til krigspensjoneringsen vurdert/revurdert. Av disse var 14 veteraner som tidligere hadde søkt krigspensjon og fått avslag, eller ikke fått slike ytelser som teamet mente vedkommende burde fått.

Det er grunn til å gå ut fra at forskjellen i de vurderingene våre spesialistteam kom fram til og de tidligere konklusjonene i krigspensjonerings sakene, i hovedsak skyldes to forhold: Spesialistteamene hadde bedre faktagrunnlag enn det som forelå i mange av sakene ved den tidligere behandlingen, og spesialistteamene så på belastninger i hele krigsperioden fram til 1945. Uten at det er tillagt nevneverdig vekt har en også hatt tanker for den store belastningen de fleste veteranene fikk i gjenoppbyggingstiden, og de dårlige vilkårene som da fantes i Finnmark for behandling og bearbeiding av krigspåkjenningene.

4.3 DØDELIGHETSUNDERSØKELSER

4.3.1 Undersøkelse av generell dødelighet

Den 11. februar 1997 hadde formannen og sekretæren et møte i Statistisk sentralbyrå om mulighetene for å gjennomføre en undersøkelse av dødeligheten i Alta-bataljonen i forhold til sammenlignbare grupper. Forutsetningen for at dette skulle

gjøres, var at utvalget skaffet fram navnelister med - så vidt mulig - fødsels- og dødsdato og helst også personnummer.

Den 6. juni 1997 var det et nytt møte i Statistisk sentralbyrå der mannskapslistene ble overlevert. Håpet var da at vi skulle få resultat av undersøkelsen innen utgangen av august 1997. De første resultatene kom imidlertid først 18. desember 1997.

Byrået har sammenlignet dødeligheten i stridsbataljonen med tre grupper av menn i tilsvarende alder:

1. Menn bosatt i Vest-Finnmark og født i bostedskommunen.
2. Menn bosatt i Vest-Finnmark og født i en annen Finnmarks-kommune (Øst-Finnmark).
3. Menn født i Finnmark, men bosatt utenfor Finnmark i 1960.

Disse sammenligningene er kjørt ut for fire aldersgrupper:

1. Født 1900 - 1905
2. Født 1905 - 1910
3. Født 1910 - 1915
4. Født 1915 - 1920

Hovedinntrykket er at dødeligheten er nokså nær lik for alle disse fire gruppene. Dødeligheten for de yngste i Alta bataljon, født i årene 1915-20, ligger noe over de øvrige gruppene. Det vises til kurver i vedlegg 8.

4.3.2 Undersøkelse av spesiell dødelighet

Vi har også stilt spørsmål til Statistisk sentralbyrå om det er dødsårsaker som utmerker seg blant de avdøde veteranene. Dødsårsaker vi har tenkt spesielt på, er selvmord, voldsomme dødsfall og dødsfall der alkoholisme kan være en bakenforliggende årsak.

Byrået kjenner ikke til at det er noen fra stridsbataljonen som er død ved selvmord. Med hensyn til andre spesielle dødsårsaker, eksempelvis der alkoholisme var medvirkende dødsårsak, er tallene så små at det er meningsløst å lage statistikk på det.

Når det gjelder dødelighet av hjerte-karsykdom, har byrået kjørt ut statistikk med de samme kontrollgruppene som for den alminnelige dødelighet. Det vises til diagrammer i vedlegg 9.

Det kan ikke sies at hjerte-kardødeligheten for stridsbataljonen avviker nevneverdig fra kontrollgruppene.¹¹ I noen av diagrammene viser bataljonen høyest dødelighet, i andre lavest. Tallene er for små til å kunne trekke sikre konklusjoner.

11. Det faktum at det ikke er påvist oversykelighet av alvorlige, dødelige sykdommer blant Alta bataljons veteraner, må betraktes som en stadfestelse av gjeldende forvaltningspraksis, dvs. at det ikke er grunnlag for å anse avdelingens påkjenninger for "usedvanlig harde" i relasjon til tilleggsloven av 1968, jf kapittel 3 punkt 2.

KAPITTEL 5

Den generelle medisinske bakgrunnen**5.1 INNLEDNING**

Det store flertallet av dem som har fremmet krav om krigspensjon i løpet av de siste 30 årene, har som tidligere nevnt påberopt seg psykiske plager. Selv om mange i tillegg også har oppgitt ulike somatiske eller psykosomatiske tilstander som begrunnelse for søknaden, er det likevel de psykiske lidelsene som har fanget oppmerksomheten og lagt beslag på det meste av ressursene. Dette skyldes i første rekke de administrative problemene som vurderingen av disse lidelsene har medført i forhold til lovens krav om årsakssammenheng (jf kapittel 3 punkt 4), men også de medisinsk-faglige utfordringene som særlig psykiaterne er blitt konfrontert med.

I dette kapitlet vil det derfor i første rekke bli fokusert på de psykiske plagene, dvs. både de akutte og kroniske følgetilstandene og *de sent debuterende lidelsene* som vanligvis går under betegnelsen psykiske senskader. I tillegg omtales fotplager som følge av kuldepåvirkning. I likhet med psykiske belastninger kan også frostskader føre til langvarige eller kroniske plager.

5.2 PSYKISKE SKADER

Det er, som antydnet i kapittel 3 punkt 5 ovenfor, takket være den omfattende forskningen som har vært drevet særlig fra 1950-årene av, skapt et langt bedre grunnlag enn før for å forstå hvilke psykologiske mekanismer som utløses når en person utsettes for psykiske påkjenninger. Samtidig er det også skapt et relativt objektivt grunnlag for en mer realistisk og etter alt å dømme riktigere vurdering av årsakene til psykiske lidelser.

5.2.1 Diagnosen posttraumatisk stressforstyrrelse

Det forskerne først satte søkelyset på, var de tilpasningsvansker og kroniske helseplager som i løpet av få år etter krigens slutt gjorde seg gjeldende hos mange Tysklands-fanger. Diagnosebegrepet *KZ-syndrom* ble lansert av en gruppe danske forskere i slutten av 1940-årene. Dette sykdomsbegrepet ble, som navnet indikerer, tatt i bruk for å markere de spesielle symptomene som preget mange av de menneskene som hadde sittet i tyske konsentrasjonsleirer. Professor Leo Eitinger, en av pionerene i den internasjonale traumeforskningen, foretok senere en nærmere avgrensning av KZ-syndromet, slik at det omfattet elleve av de symptomene som opptrådte hyppigst blant norske Tysklands-fanger.¹²

Etter hvert kom det fram at mange av de symptomene som utgjorde en del av KZ-syndromet, også kunne observeres hos andre krigsdeltakere (sjøfolk, motstandsfolk og soldater) som hadde vært utsatt for ekstreme og ofte meget langvarige påkjenninger. Det viste seg senere at også traumatiske hendelser i fredstid utløste tilsvarende symptomer, men da med en sykdomsutvikling som i tid lå tett opp til stresspåkjenningen. Fra omkring 1980 tok man derfor i bruk betegnelsen posttraumatisk stressforstyrrelse ("Post Traumatic Stress Disorder", PTSD) om de sykelige psykiske reaksjonene etter store mentale belastninger.

12. Tidsskrift for Den norske Lægeforening 1961: 81:805-808.

De diagnostiske kriteriene for PTSD er blitt fortløpende revidert og endret etter hvert som forskningen har gitt svar på tidligere uavklarte spørsmål. Psykiaterne regner nå med at følgende 17 symptomer inngår i diagnosen PTSD. Symptomene er inndelt i tre grupper:

- gjenopplevelser av traumet
- unnvikelse av traumet
- symptomer på høy aktiveringsgrad.

A. Gjenopplevelser

1. Stadige, påtrengende og plagsomme minner om hendelsen
2. Gjentatte, plagsomme drømmer om hendelsen
3. Følelse av gjenopplevelse av den traumatiske hendelsen
4. Sterke psykiske plager i forbindelse med hendelser som minner om eller ligner på noe som er knyttet til den traumatiske hendelsen.

B. Unnvikelser

1. Anstrengelser for å unngå tanker og følelser omkring den traumatiske hendelsen
2. Anstrengelser for å unngå aktiviteter eller situasjoner som fører til minner om hendelsen
3. Manglende evne til å huske et vesentlig forhold ved traumet
4. Klart mindre interesse for viktige aktiviteter
5. Følelse av å være fremmed, distansert fra andre
6. Innskrenket følelsesliv
7. Følelse av forkortet fremtid, pessimistisk framtidsperspektiv.

C. Symptomer på økt aktivitet

1. Innsøvningsvansker eller avbrutt søvn
2. Irritabilitet, utbrudd av sinne
3. Konsentrasjonsproblemer
4. Økt årvåkenhet, overdreven aktpågivenhet
5. Overdreven skvettenhet
6. Legemlige reaksjoner i forbindelse med hendelser som minner om eller ligner på noe som er knyttet til den traumatiske hendelsen.

Symptomene reflekterer vanligvis krigsopplevelsene helt eksakt og meget detaljert; dette gjelder både marerittene og de plagsomme gjenopplevelsene som opptrer på dagtid. Psykiaterne krever at hver av de tre symptomgruppene i syndromet skal være representert, og at minst seks av de sytten symptomene må være til stede for at diagnosen posttraumatisk stressforstyrrelse kan stilles.

5.2.2 Ekstreme belastninger - Posttraumatiske stressforstyrrelser og psykiske senskader

Etter någjeldende oppfatning er den første og viktigste betingelsen for at en person kan få varige traumatiske forstyrrelser av psykisk art, at vedkommende har vært utsatt for en ekstremt belastende hendelse. Med dette menes en traumatisk opplevelse som er så rystende at de aller fleste mennesker vil reagere tydelig. Eksempler på slike hendelser fra det sivile liv er katastrofebrann, alvorlige ulykker, flystyrt, ulike naturkatastrofer, voldtekt, gisseltaking o l, dvs. situasjoner hvor dødstrusselen

er stor og uomtvistelig. Når det gjelder soldater i strid, har undersøkelser vist at avdelingens tap og andre påkjenninger er av vesentlig betydning. For militærpersoner er følgende stressfaktorer ansett for de viktigste:

- avdelingen hadde et stort antall falne eller alvorlig sårede (fem prosent eller mer)
- avdelingen var involvert i intens nærstrid
- avdelingen var utsatt for langvarig (dvs. flere døgns) tjeneste uten søvn og hvile ("blodslit")
- avdelingen var utsatt for vedvarende artilleriild
- avdelingen opplevde alvorlig svikt hos befalet - f.eks. at soldater fortsatte å kjempe etter å ha blitt latt i stikken - eller andre demoraliserende kommandoforhold
- avdelingen var utsatt for andre sterke belastninger, eksempelvis synet av et stort antall drepte eller sårede, fluktpreget retrett, påtvunget passivitet, terrorhandlinger.

Som eksempler på andre militære stressopplevelser kan nevnes overlegen fiende, særlig dårlige forsyninger, elendige hygieniske forhold, utilstrekkelig og upålitelig informasjon. Det vises ellers til vedlegg 1.

Erfaringene har vist at de typiske symptomene etter en ekstrem og ofte langvarig traumatisering kan opptre "forsinket", dvs. ikke rett etter hendelsen, men etter et praktisk talt symptomfritt tidsrom av kortere eller lengre varighet. Dette kan forklares med at personen - for å holde ut påkjenningen - i stor grad benytter seg av fortrenningsmekanismer. Ofte ser en da lettelse etterpå over at den langvarige, ekstreme belastningssituasjonen er overstått. På dette tidspunkt kan personen virke helt uaffisert, og det hele ser løfterikt ut. Senere vil det kunne inntre en reduksjon av motstandskraften og motstandsdyktigheten, med manifestering av de latente symptomene som resultat.

En annen ikke sjelden mekanisme er de såkalte betingede refleksene. Man tenker her på forhold der en relativt moderat påkjenning som klart minner om det første ekstreme traumat, kan fremkalle en *tilsynelatende* overdreven reaksjon. Her provoseres de symptomene som ikke manifesterte seg umiddelbart etter de opprinnelige påkjenningene. Denne mekanismen forekommer kanskje særlig ved angstpregede tilstander. Symptomatologien og en eventuell dybdepsykologisk undersøkelse vil som regel vise at det foreligger en utvetydig eller i alle fall mest sannsynlig årsakssammenheng mellom den opprinnelige, betydelige traumatiseringen og de påviste sensymptomene. Det kan føre til en reduksjon av arbeidsevnen også etter at personen i en periode har vært symptomfri.

Når senskaden bryter fram, vil den oftest ha preg av posttraumatiske stresssymptomer. Men selve grunnlidelsen antas å være en forandring av personligheten som startet allerede under krigspåkjenningene i og med de nødvendige tilpasningsmekanismene som da var nødvendige for å overleve og å holde ut.

For at diagnosen *varig personlighetsendring etter katastrofepåkjenninger* skal kunne stilles, må minst to av følgende symptomer være til stede:

- en vedvarende fiendtlig og mistroisk holdning overfor omgivelsene
- sosial isolasjonstendens
- en vedvarende tomhet og/eller håpløshetsfølelse som ikke er begrenset til kortere episoder av depresjonen
- en vedvarende følelse av å være "på kanten" eller av å være truet uten noen ytre grunn - en følelse som kommer til uttrykk i vaktsonhet og irritabilitet
- en vedvarende følelse av å være forandret eller å være anderledes enn andre; denne følelsen kan være forbundet med en opplevelse av å ikke kunne føle og

reagere følelsesmessig (psykisk nummenhet/lammelse).

Ingen av de veteranene i Alta-bataljonen som er undersøkt, hadde sent debuterende plager, og det var heller ingen som viste personlighetsforandringer av den art og det omfang som skal til for at diagnosen *varig personlighetsendring etter katastrofepåkjenninger* skal kunne stilles.

5.2.3 Moderate traumer

Situasjonen blir atskillig mindre klar og entydig når det gjelder traumer som ikke oppfyller det første kriteriet om at stressoren må ha vært spesielt alvorlig, altså traumer som man kan kalle moderate eller forholdsvis beskjedne. Det er en kjent erfaring at også slike moderate traumer kan føre til psykopatologiske forandringer. Hos stort sett velintegreerte personer vil disse som regel være kortvarige og ikke føre til kroniske tilstander. Dersom psykopatologien vedvarer, preges den etter hvert mindre av de traumatiske opplevelsene, men mer av vanlig psykiatrisk symptomatologi eller tilpasningssvikt. Ved moderate traumer kommer både søkerens personlighet forut for traumet og ikke minst spørsmålet om erstatning, ofte tydeligere i forgrunnen enn ved alvorlige skader.

Det foreligger få omfattende studier når det gjelder senvirkninger etter moderate traumer. Det er likevel rimelig å anta at betingede reflekser hos særlig disponerte personer vil kunne utløse tilsynelatende sterkere senvirkninger enn dem man kunne regne med etter en lang latenstid hos tidligere upåfallende personer.

Disse overveielsene gjelder stort sett bare for en kortvarig periode etter et moderat traume, idet det antas at betydningen av traumet etter hvert vil blekne. Det vil i så fall ikke være tilstrekkelig til å utløse en betinget refleks med alvorlig sensymptomatologi som følge. - Noen nøyaktig tidsfrist kan man selvfølgelig ikke sette når det gjelder et moderat traume. Men det er ikke helt urimelig å anta at den ubevisste innflytelsen som senere kan føre til en første manifestering av symptomer, neppe vil vare i mer enn 10, maksimalt 15 år. Når det gjelder ekstreme traumatiseringer vil varigheten kanskje være dobbelt så lang.

Det var i Alta-bataljonens bakre linjer, i deler av stabskompaniet og i trenet at stressbelastningene og de kritiske enkeltepisodene må kunne karakteriseres som moderate krigspåkjenninger - i sammenligning med geværkompanienes og mitraljøsekompaniets påkjenninger lengst framme. Ut fra de resultatene som undersøkelsen av Alta-bataljonens veteraner hittil har gitt, tyder tallene på at psykiske skader og følgetilstander var sjeldne innen trenavdelingene og stabskompaniet. Skadene synes å ha vært av mer forbigående art. Dette bekrefter inntrykket av at påkjenningene var størst i de fremre rekker, og at risikoen der var størst for senere utvikling av posttraumatisk stressforstyrrelse.

5.3 FROSTSKADER

Belastninger i form av kulde og væte var noe de fleste soldatene på Narvik-fronten var utsatt for. Den sviktende transport- og forsyningstjenesten på dette frontavsnittet førte dessuten til at mange ikke fikk mulighet til å bytte til rent og tørt tøy.

Mange av deltakerne på Narvik-fronten kan ha pådratt seg kuldeskader som følge av at de i lengre tid gikk våte på bena. Slike skader, som i medisinen kalles trofiske forstyrrelser, er ikke nødvendigvis betinget av sterk kulde, men kan oppstå selv under moderate kuldeforhold (også i temperaturer over 0 grader) når muligheten til å få skiftet tøy eller bli tørr på bena ikke er til stede.

Slike kuldeskader, som også er kjent under andre forhold og gjerne går under betegnelsen "skyttergravsfot ("trench foot") eller "livbåtfot", fører ofte til varige plager i form av nedsatt blodsirkulasjon i legger og føtter, sterkt overømfintlighet for kulde og misfarging av huden. I likhet med mange andre somatiske tilstander som hyppig opptrer hos eldre mennesker, f.eks. ryggplager og diverse muskel- og leddskader, kan også disse plagene ha ulike årsaker.

KAPITTEL 6

Alta bataljons krigsinnsats**6.1 INNLEDNING**

Alta bataljon er en av de få avdelingene fra krigen i Norge som fikk sin krigsinnsats publisert i en egen bok alt i fredsåret 1945. Den er skrevet av bataljonens sjef, oberstløytnant Arne D. Dahl. I forordet til denne boken sier forfatteren blant annet:¹³

Den beretning jeg her gir, er nedskrevet i Skottland høsten 1940 og basert på erindringer og dagboksopptegnelser ført under krigen. [...] Den er først og fremst blitt til som et ønske om å yte en hyllest til Alta bataljons befal og soldater, som med utilstrekkelig øvelse og dårlig utstyrt med våpen og ammunisjon sultet, frøs og sloss i 2 måneder i snø, sludd og søle mot verdens best øvede og best utstyrte soldater; som i 1 1/2 måned var i forreste linje dag og natt uten avløsning, og som i løpet av denne tiden skaffet seg slik respekt hos sine motstandere at tyskerne i senere beretninger har meddelt verden at Alta bataljon var en "eliteavdeling som bestod av kadetter og befalselever". Dette skulle være forklaringen på at den klarte å drive dem ustanselig tilbake inntil de juni 1940 stod med ryggen mot veggen oppe ved Bjørnefjell på svenskegrensen.

Sannheten er at Alta bataljon, som alle norske avdelinger i 1940, var utstyrt med alt for lite befal og at dens soldater for 95 prosents vedkommende bestod av fiskere og småbønder fra Vest-Finnmark.

Da jeg kom til London etter at våpnene var nedlagt, skrev sjefen for 6. divisjon general Fleischer, den 7. juli 1940 i en innberetning til H.M. Kongen bl.a. at det "- - med bataljonen - Alta bataljon - ble nådd uventet store taktiske resultater. Det er ikke for meget sagt at bataljonen - - har kunnet sidestilles med berømte avdelinger i andre lands hærer---".

Alta bataljons krigsinnsats er senere skildret i to bind om landkrigen i Norge, utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling i midten av 1960-årene.¹⁴ Her er det gitt en nøktern, detaljert og grundig fagmilitær beskrivelse av bataljonens operasjoner - nærmest fra dag til dag under felttoget. En mer leservennlig og lettere tilgjengelig beskrivelse, med vekt på den enkeltes personlige opplevelser, er gitt i boken om Alta bataljons historie som ble publisert i 1996.¹⁵

Utvalget har på denne bakgrunn ikke ansett det nødvendig å gi noen uttømmende beskrivelse av bataljonens operasjoner under kampene i 1940. For vårt formål har vi funnet det mer hensiktsmessig å forsøke å beskrive stridsbelastningene, dvs. de fysiske og mentale strabaser og prøvelser deltakerne ble utsatt for. Det er gitt en samlet fremstilling av disse i kapittel 7. En viktig faktor i denne sammenheng er tapene, og vi har derfor bestrebet oss på å gi en detaljert oversikt over hvor mange falne og sårede bataljonen hadde (jf kapittel 8). Selve forløpet av krigsbegeivenhetene har imidlertid fått en relativt kortfattet og skjematisk fremstilling.

13. Arne D. Dahl; *Med Alta bataljon mot tyskerne*.

14. Trygve Sandvik; *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*. Bind I og II.

15. S.E.L. Ramberg et al.; *Alta bataljons historie 1898-1995*.

6.2 NØYTRALITETSVAKTEN

Alta bataljon ble mobilisert til nøytralitetsvakt 10. oktober 1939, med 18. oktober som første mobiliseringsdag. Avdelingen hadde da en styrke på ca 900 mann.¹⁶ Bataljonen ble sendt til Øst-Finnmark i månedsskiftet november/desember 1939, og utførte vaktteneste på grensen til Finland under vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen.

Foruten øvelser og skytetrening bestod tjenesten hovedsakelig i patruljering langs grensen mot Finland. Under tjenesten opplevde mannskapene å være vitne til kamphandlingene i Petsamo-området og langs den finske Ishavsveien øst for Pasvik, bl.a. ved Pitkajärvi og Salmijärvi (nå den russiske gruvebyen Nikel vis-à-vis Svanvik).

Bataljonens 3. kompani var tilbake på Altagård før jul 1939, og resten av bataljonen fulgte etter i løpet av første halvdel av januar 1940. Nøytralitetsvaktstjenesten ble avsluttet der i midten av januar 1940. I forbindelse med dimitteringen ble det utarbeidet lister over avdelingene der den enkeltes effekter ble merket med navn og nummer.

Om verdien av nøytralitetsvaktstjenesten uttalte bataljonssjefen:¹⁷

Den gradvise tillemping til krigsforhold som den norske grensevakt under denne vintermåned gjennomgikk, hadde sin store psykologiske betydning for Alta bataljons befal og soldater, som etter hvert vennet seg til å tenke på krig som en realitet, og ikke som noe de hadde lest om i historiebøkene.

Den militære øverstkommanderende i Nord-Norge, general Carl Gustav Fleischer, bemerket i sine etterlatte papirer at det høsten 1938 ikke kunne settes opp noen avdeling - unntatt Garden og befalsskolen - som ville være brukbare i krig. Fleischer fremhever at nøytralitetsvaktstjenesten høsten og vinteren 1939-40 var en hard prøve for mange avdelinger; de "slet meget ondt, men de blev herdet, *de blev samøvet og de lærte å greie sig selv* (forf.s uth.). De blev avdelinger som kunne brukes i krig."¹⁸

Etter at Alta bataljon var kommet tilbake til Altagård i midten av januar 1940, ble det etablert et skiløperkompani av folk som meldte seg frivillig. De som inngikk i dette kompaniet på 90 mann, fikk to måneders ekstra vintertrening i tillegg til nøytralitetsvaktstjenesten.

6.3 KRIGSMOBILISERINGEN

Om kvelden 8. april gav general Fleischer ordre om å mobilisere Alta bataljon og I. og II. bataljon av infanteriregiment nr 16 ("Troms-regimentet"). Først om formiddagen neste dag fikk oberstløytnant Arne D. Dahl melding fra 6. distriktskommando i Harstad, som Alta bataljon hørte inn under, om at det var gått ut mobiliseringsordre. Første mobiliseringsdag var opprinnelig blitt fastsatt til 11. april, men ble senere endret til 10. april. Folk fra Alta og nærmeste omegn ble beordret til å møte umiddelbart.

Mobiliseringsapparatet fungerte tilfredsstillende, og bataljonen var ferdig oppsatt 18. april. Den bataljonen som ble oppsatt til krigstjeneste, bestod hovedsakelig av de samme folkene som hadde vært inne til nøytralitetsvakt. Men personell som

16. Etter krigsoppsettingsplanen skulle feltbataljonen av Alta bataljon utgjøre 914 mann og 137 hester. Dessuten skulle bataljonen sette opp en øvingsavdeling på 400-500 mann.

17. Dahl; op. cit. s 23-24.

18. Carl Gustav Fleischer; *Efterlatte papirer*.

hadde vist seg uskikket under nøytralitetsvaktstjenesten, ble skiftet ut, og i tilgang kom en del frivillige.

Senere ble det også innkalt og satt opp en øvingsbataljon på ca 400 mann. Den bestod av tre kompanier som var forlagt på Altagård og på Banak i den tiden kampene pågikk. Bataljonen satte også opp enkelte andre styrker, blant annet en vaktavdeling i Kårhamn på 15 mann som inngikk i luftvarslingstjenesten. Disse avdelingene var ikke direkte involvert i krigshandlingene.

6.4 SAMMENTREKNING

Den 17. april fikk bataljonssjefen ordre om å forberede avdelingen på transport sørover. Bataljonen ble fraktet til Troms om bord på tre større fartøyer, nemlig hurtigruteskipene *Håkon Jarl* og *Dronning Maud* samt lastebåten *Senja*.¹⁹ Fartøyene gikk fra Alta i løpet av 19. og 20. april. Transporten var ikke uten risiko, men foregikk uten alvorlige problemer. Avdelingen kom til Sjøvegan i Salangen (i Troms) i løpet av 20. og 21. april, og gikk i kvarter på sørsiden av Sagfjorden.

Alta bataljon brøt opp fra Salangen i tett snødrev om ettermiddagen 23. april. Den kom fram til Lavangen om kvelden samme dag etter en marsj på 15 km, og gikk i kvarter på gårdene i området. Bataljonen fikk som sin oppgave å være divisjonsreserve i området ved Tennevoll i Lavangen, og sikre 6. brigade i høyre flanke under det forestående angrepet på Lappaugen.

6.5 KRIGSOPERASJONENE

Om kvelden 23. april ble bataljonens 1. kompani sendt opp på Fjordbotneidet i full snøstorm. Dagen etter fulgte resten av bataljonen etter. Fremrykningen foregikk i tett sludd, og i den våte og tunge snøen ble det en meget strabasiøs marsj i den bratte oppstigningen opp på eidet, som hadde en passhøyde på 416 m o.h. Bataljonen brukte 17 timer på den 10 km lange marsjen fram til sørpynten av Fjordbotneidet. Trenet måtte foreløpig etterlates i Lavangen.

Folkene i Alta bataljon var ifølge bataljonssjefen ingen "store skiløpere", men han antok at de fleste hadde fått en del trening under nøytralitetsvakten og de etterfølgende vinterøvelsene. Bataljonen rykket ikke ned i Gratangsdalen, men gikk i samsvar med ordren i bivuakk på sørsiden av eidet om kvelden 24. april.

6.5.1 Kampene i Gratangen

I løpet av natten til 24. april hadde Trønderbataljonen foretatt den samme fremrykningen over Fjordbotneidet som Alta bataljon la ut på noen timer senere. Imidlertid fortsatte trønderne marsjen helt ned i Gratangen, og om kvelden 24. april tok de seg inn i husene i Øvre Gratangsdalen - fullstendig utmattet etter den lange marsjen og kampen mot uværet.

Tidlig om morgenen 25. april ble trønderne overfalt av styrker fra 13. Kp/Geb Jäg Rgt 139 og påført store tap. Alta bataljon var ikke direkte involvert i denne striden, men ifølge det "offisielle" historieverket kan enkelte fremskutte ledd ha kommet i skade for å skyte på norske styrker istedenfor tyske. Dette kom også fram fra flere av veteranene i forbindelse med utvalgets helseundersøkelse i Finnmark i august 1997. Det foreligger også opplysninger om at en patrulje fra 4. kompani ble

19. Det foreligger divergerende opplysninger om hvilke fartøyer som ble brukt under transporten, blant annet i boken om Alta bataljons historie. Utvalget har fått stadfestet at det dreide seg om de tre som er nevnt ovenfor, jf vedlegg 3. Det vises også til oberstløytnant Dahls bok *Med Alta bataljon mot tyskerne* (s 44).

beskutt av trønderne. - Dagen etter overfallet ble folkene i Alta bataljon vitne til at de overlevende, demoraliserte trønderne, inkludert mange sårede, gikk tilbake gjennom deres egne vaktlinjer. En del av folkene i Alta bataljon var også med på å ta hånd om noen av de falne og sårede trønderne i Gratangen. Det vises til vedlegg 4, "Eksempel nr 1".

Etter at Trønderbataljonen var slått og jaget på flukt, kom Alta bataljon i fremste linje i Gratangen-området. I dagene 25.-27. april nedkjempet bataljonen de tyske stillingene i Gratangen. Høyde 509²⁰ (sørvest for Gratangen turiststasjon) ble erobret 27. april. Natt til 29. april rykket bataljonen med stort slit fram til nye stillinger i området Fjelldal - Holtås og høyde 244, som ble tatt uten kamp.

Samme dag (29. april) ble avdelingenes tren, som nå var kommet opp på Fjordbotneidet, utsatt for bombing, og ved 3. kompanis tren ble én mann drept og én eller to rammet av splinter. Den falne skal først ha blitt funnet etter at snøen gikk. Dette var bataljonens første tap. - Imidlertid viste det seg at trenet ikke klarte å ta seg ned de bratte skråningene mot Gratangen. Det måtte følgelig gå den samme tunge veien tilbake til Lavangen, og deretter foreta en lang omvei via Spansdalen og Forsbakken - en marsj på over tre mil med svære stigninger og fall.

6.5.2 Kampene på Gratangseidet og om Roasme

Fra 30. april utgjorde Alta bataljon en del av 7. brigade, som fikk i oppdrag å rykke fram over Gratangseidet til Bjerkvik. Offensiven skulle skje samtidig med at 6. brigade skulle rykke fram i fjellområdet lenger øst - over Stormyra og Gressdalen til Vassdalen.

I de første dagene bidrog Alta bataljon mest med sikring og opprensning. Om kvelden 3. mai rykket 3. kompani, som var bataljonsreserve, fram og besatte en høyde 1000 m øst for Reisevann (ved riksveien over Gratangseidet). Herfra skulle kompaniet neste dag rykke videre sørover til en utgangsstilling for angrep. Frammarsjen ble stanset av sterk fiendtlig ildgivning, og i løpet av en tre-fire timer lang kamp falt én mann mens seks mann ble såret. En patrulje fra det samme kompaniet hadde 6. mai to falne og to sårede.

De avgjørende kampene om Roasme ble innledet 6. mai med et angrep på to mindre høyder ved vann 698 og vann 684.²¹ Dette ble utført av 1. kompani, som inntok den første høyden uten større problemer. Derimot ble angrepet på høyden ved vann 684 møtt med meget sterk ild fra tyskernes tunge våpen, og folkene ble slått tilbake under full oppløsning. Angrepet på høyden ved vann 684 ble gjentatt av 1. kompani dagen etter, og gikk da etter planen.

Som del av et større angrep på tyskernes hovedstilling i dette området, og med støtte av fly og artilleri, tok 1. kompani deretter høyde 842. Oberstløytnant A.D. Dahl har gitt denne beskrivelsen av angrepet:

Artilleriet lå med presisjonsild over høyden 842, som snart så ut som en droplet ku med brune flekker etter nedslagene. Etter femten minutters ildforberedelse, gikk tre kompanier til angrep.²²

Klokken 6 om morgenen 7. mai stormet kompaniet Haldorsen av Alta høyden. Førstemann oppe i de tyske stillingene var fenrik Jakobsen fra Alta, som herunder ble såret av et skudd gjennom hånden. Så seigt var det tyske

20. Stedsbetegnelser angitt med tall viser her og i det etterfølgende til høyde over havet angitt på de kart som ble brukt under krigen (og som ikke alltid stemmer med nåtidens kart).

21. Tallene angir høyde over havet i henhold til den tids kart.

22. Dvs. 1. kompani/Alta bataljon samt 6. og 7. kompani/IR 15.

forsvaret at da første nordmann hev seg opp på høydens nordkant, kastet siste tysker seg utfor stupet på sørsiden og ble borte.²³

På venstre fløy gikk 2. kompani og en mitraljøsetropp, sammen med 2. kompani/IR 16, samme dag til angrep på en høyde i området ved vann 780, nordøst for Leigastind. Angrepet er beskrevet slik på grunnlag av en redegjørelse fra sjefen for 2. kompani.²⁴

Ildkampen begynte og ble stadig hardere. Høyre tropp lå under ild fra mitraljøser fra området øst for Læigastind. Disse ble til slutt lokalisert ved observasjon fra kompanistaben og nedkjempet av mitraljøsetroppen. Troppen arbeidet seg videre fram, men ble stoppet av ilden fra de tyske stillinger. Venstre troppers angrep mot høyre del av fiendens stilling stoppet også opp i den konsentrerte ild. Tapene begynte å melde seg (5 sårede)...

Høyden ble inntatt ved middagstider 7. mai etter at skarpskyttere fra 2. kompani/IR 16 fra toppen av Britatind hadde rettet et flankangrep mot den tyske stillingen.

Etter kampen på høyde 842 rykket 6. kompani/IR 15 straks videre og besatte selve Roasme-toppen (høyde 856), etterfulgt av 3. kompani av Alta bataljon²⁵, som ble stående i denne stillingen til 13. mai.

Kampene ved Roasmejavrrer og høyde 842 regnes - ved siden av kampene om Lillebalak - som de hardeste Alta bataljon var involvert i.²⁶

6.5.3 Kampene i Vassdalen og om Lillebalak

Den 12. mai innledet 7. brigade et angrep på Vassdalsfjell. To dager senere rykket Alta bataljon ned fra Roasme og fram til området nord for Hartvigvann i Vassdalen. Bataljonen besatte samme dag området ved Larsheimen - Gammelheimen (nord for Bjerkvik), og etablerte kontakt med Fremmedlegionen.

I tiden fram til 19. mai lå bataljonen i stillinger i området langs nordsiden av Hartvigvann. I dagene 16.-18. mai var den utsatt for stadige luftangrep og ildgivning fra fiendtlige fly.

Om kvelden 19. mai fikk bataljonen ordre om å angripe Lillebalak (høyde 572) og høyde 482. Angrepet ble innledet natt til 20. mai. Lillebalak ble besatt av 1. kompani i løpet av formiddagen. Men i løpet av ettermiddagen samme dag ble kompaniets stilling beskyttet av artilleri, med den følge at én mann falt og tre ble stygt såret²⁷, slik at stillingen måtte rømmes.

I mellomtiden hadde 2. kompani under sterk ildgivning inntatt høyde 336. I denne stillingen ble kompaniet 20. mai beskyttet av franske bombekastere fra stillinger sør for Hartvigvann, og også denne høyden måtte rømmes.

Om kvelden 21. mai gjentok Alta bataljon angrepet på Lillebalak og høyde 482. Støttet av et bombekasterlag og en mitraljøsetropp samt artilleri (7. batteri) inntok 3. kompani Lillebalak i løpet av formiddagen neste dag. Bataljonens 2. kompani besatte deretter høyde 482.

23. Dahl; op. cit. s 83-84

24. Sandvik; op. cit. II s 42.

25. Den "offisielle" krigshistorien inneholder en del feil eller unøyaktigheter om kampene på Roasme. Vår fremstilling er korrigert i samarbeid med oberstløytnant Hans Børsheim ved Krigsskolen Linderud. Det vises også til Arne Angells fremstilling i boka *Med 6. kompani i kamp* (Lofotboka, Værøy 1983) s 74.

26. PM fra oberstløytnant Hans Børsheim datert mars 1995 (vedlegg 2).

27. Den falne var estlenderen Arnold Soinla som hadde meldt seg som frivillig dagen før sammen med åtte landsmenn.

6.5.4 Kampene ved Jernvannene og Sirkelvann

Den 23. mai fikk Alta bataljon ordre om å rykke fram mot Sirkelvann og Jernvannene, med Bjørnfjell som mål. Samme dag rykket 2. kompani med forsterkninger fram mot Sirkelvann under livlig fiendtlig flyvirksomhet. Også under den videre fremrykningen fra Sirkelvann to dager senere var kompaniet utsatt for sterk fiendtlig ildgivning.

I dagene fra 23. til 31. mai lå bataljonen i stillinger i området ved Fiskeløsvann, Sirkelvann og Nedre og Øvre Jernvann. Den 26. mai inntok 3. kompani en stilling på høyde 444 med vakt- og stridsoppdrag, og ble stående der under resten av felttoget. Kp 1, forsterket med en mitraljøsetropp og et bombekasterlag og med støtte av 2. kompani, gikk natt til 30. mai til angrep på høyde 361 (sørvest for Sirkelvann), som det lyktes å besette.

Kp 1 med forsterkninger angrep samme dag Tverfjellet (høyde 346), men ble møtt av sterk fiendtlig ildgivning og måtte oppgi angrepet. Den 31. mai gikk 2. kompani til angrep på en fiendtlig stilling mellom Nedre Jernvann og Sirkelvann, og drev tyskerne tilbake over Nygårdsvassdraget.

Den 1. juni fikk Alta bataljon i oppdrag å trekke østover fra området ved Sirkelvann/Øvre Jernvann i samvirke med 6. brigade. I de følgende dagene foregikk det livlig patruljevirkosomhet i området. Kp 2 gikk 2. juni i bivuakk nordøst for Øvre Jernvann. Under fremrykningen ble kompaniet utsatt for fiendtlig mitraljøseild.

Den 2. juni begynte oberstløytnant Arne D. Dahl å planlegge en fremrykning mot Store Haugfjell, med sikte på et angrep natt til 9. juni. Denne operasjonen kom av ulike årsaker ikke til utførelse.

6.6 DEMOBILISERING

Om kvelden 8. juni ble det sendt ut ordre om demobilisering av de norske styrkene i Narvik-området. Den 9. juni avtalte de stridende partene at våpenhvilen skulle tre i kraft fra kl 24.00 natt til 10. juni.

Alta bataljon gjennomførte deretter en ordnet retrett fra kampområdet ved Hartvigvann, via Bjerkvik og Trollvik og ut til kysten ved Grovfjord øst for Harstad. Retretten foregikk som en samlet, kompanivis tilbakemarsj, og ble delvis gjennomført som nattmarsj. Bataljonen marsjerte 55 km i løpet av 36 timer, "delvis over et bløtt, veiløst og kronglet lende".

Bataljonssjefen beskriver situasjonen slik da kompaniene gikk i bivuakk ved turiststasjonen ved Skadbergvatn om ettermiddagen 9. juni:

I løpet av ettermiddagen kom alle avdelinger i bivuakk, folk og hester var i merkelig god form, til tross for lite eller ingen søvn og en lang og slitsom marsj.

Det foreligger imidlertid også opplysninger om at avdelingen ble beskyttet fra fly under marsjen, og at en del av folkene var så slitne at de måtte ha biltransport.

I løpet av natten til 10. juni kom kompaniene ned til Grovfjord. De ble der tatt om bord i skøyter, og fraktet tilbake til Alta for å bli dimittert.

KAPITTEL 7

Stridsbelastningene**7.1 INNLEDNING**

Kampene nord for Narvik foregikk for størstedelen i fjellterreng og i områder uten veier eller der veiene var ufremkommelige. Dette hadde betydning både for det generelle påkjenningsnivået og - ikke minst - for forsyningstjenesten spesielt.

Denne tjenesten, og ikke minst svakhetene ved den, er viet liten oppmerksomhet i krigslitteraturen; dette gjelder kanskje i særlig grad i den "offisielle" krigshistorien.

Forpleiningen var naturlig nok av særlig betydning i betraktning av at kampene i Narvik-området i virkeligheten var en vinterkrig som ble utkjempet under arktiske forhold. Det er grunn til å tro at mange soldater på Narvik-fronten er blitt påført varige skader i form av forfrysninger på grunn av den sviktende forsyningstjenesten på dette frontavsnittet, jf kapittel 5 punkt 3.

7.2 FYSISKE PÅKJENNINGER

Fremkommeligheten for trenet, som var basert på hestekraft, var de fleste stedene meget vanskelig. Dette førte til at frontavdelingene måtte bruke mye tid og ressurser på å hente proviant, ammunisjon m.m., og at de sjelden opplevde å få et varmt måltid mat. Operasjonene i disse værharde fjellområdene innebar også at soldatene var ekstra utsatt for kulde, vind og væte. - Eksempelvis er det opplyst i forbindelse med operasjonene fram mot Roasme at bataljonens tren da stod i området ved Storfossen i Gratangen. Der måtte frontavdelingene hente alle forsyninger - ammunisjon, ved og proviant - og bære dem på ryggen opp i høyfjellet, en tur som tok 5-6 timer og som for det meste måtte utføres i "frivakten".²⁸

I løpet av perioden fra 23. april til 23. mai rykket bataljonen fram ca 55 km fra Salangen til Nygårdsvassdraget øst for Bjerkvik.²⁹ Dette utgjør i gjennomsnitt i underkant av 2 km pr dag. Men i realiteten kan denne distansen ha blitt gått om igjen flere ganger, og når en også tar i betraktning de store høydeforskjellene og de vanskelige vei- og føreforholdene, er det innlysende at fremrykningen i seg selv var en formidabel kraftprestasjon.

I sin rapport til Forsvarets overkommando sier bataljonssjefen følgende om forpleiningen og forsyningstjenesten:³⁰

Forsyningstjenesten virket den hele tid mindre tilfredsstillende. Dette skyldtes først og fremst de dårlige kommunikasjoner, det vanskelige føre og den store høydeforskjell. Om vi fikk middagsmat, så bestod den enten av hermetiske seikaker eller hermetiske kjøttkaker. Noen forandring i dette kosthold var det praktisk talt ikke, i all fall i en måned. Heldigvis fikk vi av franskmennene overlatt en del utmerkede poteter, likeså en del godt hermetisk kjøtt og kjeks, så vi kunne skifte litt i kostholdet. Av og til fikk vi havresuppe. Brød, smør og kaffe var det alltid nok av.

28. Jarle Mjøen (red.); *Minneskrift over Alta Bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940*.

29. Disse og flere andre av dataene nedenfor er hentet fra oberstløytnant Børsheims PM, jf vedlegg 2.

30. Arne D. Dahl; *Rapport til Forsvarets overkommando*, s 33.

Av betydning i

denne sammenheng var det også at utrustningen var noe mangelfull, og at det var liten anledning til å skifte klær og sko. Dette bidro blant annet til at hygien ble forsømt. Ut over det at mange ble lusete, er det likevel ikke rapportert om smittsomme sykdommer. Men mange ble utsatt for forfrysninger, noe som til dels også må tilskrives den sviktende forsyningstjenesten, blant annet mangelen på skikkelige soveposer. Mangelen på mulighet til å bytte til rent og tørt tøy, kan også ha ført til at mange pådro seg frostskafer som følge av at de til stadighet gikk våte på føttene.

Når det gjaldt våpen og annet stridsmateriell, var det også mangler blant nordmennenes utstyr sammenlignet med hva de velutrustede tyske soldatene hadde til disposisjon. Med hensyn til våpen hadde de norske soldatene bra mitraljøser og bombekastere. Det gamle Krag-Jørgensen-geværet viste seg også å være effektivt, særlig fordi rekkevidden var større enn for de tyske geværenes vedkommende. Men maskinpistoler, håndgranater, lette bombekastere og antitankskyts fantes ikke, verken i Alta bataljon eller i den norske hæren for øvrig. Stålhjelmer og kikkerter var også mangelvare. Mangel på kart over stridsområdet skulle også skape vanskeligheter. - Under kampene lyktes det imidlertid nordmennene å erobre en mengde tysk krigsmateriell, og noe av dette, bl.a. maskinpistoler og tunge bombekastere, ble tatt i bruk så vel av Alta bataljon som av andre avdelinger.

Det er gjort beregninger som viser at en tysk infanteribataljon hadde en ildkraft som var tre til fire ganger større enn en norsk bataljons. Dette hadde i første rekke sammenheng med at de tyske avdelingene var oppsatt med panservern- og infanterikanoner, men også med flere automatvåpen (maskinpistoler, maskingevær, mitraljøser og bombekastere).

7.3 PSYKISKE PÅKJENNINGER

I tillegg til de mange fysiske strabasene, som særlig i de uveisomme fjelltraktene kunne innebære det rene blodslit, var mangelen på søvn og hvile kanskje den belastningen som i det store og hele satte mest preg på soldatene, i hvert fall periodevis. Enkelte sov undertiden i telt, men mer vanlig synes det å ha vært at de sov i snøhuler, på steinheller eller direkte på snøen med skiene som underlag. Under utvalgets helseundersøkelse i Finnmark i august 1997 kom det fram at den ustanselige fremdriften, uvissheten og det at de ikke fikk "fred og ro" ble følt som den kanskje sterkeste belastningen.

Nærstrid forekom ved enkelte anledninger, men stort sett synes tyskerne å ha unngått slike konfrontasjoner fordi de hadde respekt for nordmennenes skyteferdighet og de norske geværenes presisjon og rekkevidde.

En spesiell belastning var det å bli utsatt for ildgivning fra egne eller allierte rekker ("friendly fire"), noe som skjedde ved enkelte få anledninger. En annen belastning som trolig kan regnes til samme kategori, var det å avgi ild mot egne styrker. - Det er imidlertid ikke holdepunkter for å anta at slike svikt i kommandoforholdene, som dette oftest var et resultat av, medførte noen markert merbelastning for bataljonen som helhet. Noen slike konsekvenser ble heller ikke avdekket under helseundersøkelsen i Finnmark.

En mer eller mindre konstant påkjenning var risikoen for flybombing. Det samme gjaldt tyskernes bruk av maskingeværid fra fly, noe som trolig var vel så angstskapende, jf "Eksempel nr 2", vedlegg 4. Når det gjaldt flybombingen, var trenavdelingene kanskje enda mer utsatt enn frontavdelingene. Bataljonen mistet én mann (fallen) som følge av flybombing, og han tilhørte en trenavdeling, jf kapittel

6 punkt 5.1. Men takket være snøen ble virkningen av splintene så vel fra bomber og artillerigranater som fra håndgranater, betydelig redusert. Dette forklarer for en del det relativt lave tallet på sårede som følge av den slags ildgivning. Mange av de norske soldatene merket seg dessuten at skyteferdigheten blant tyskerne var relativt dårlig. Nordmennene var også gjennomgående bedre enn tyskerne til å søke deknning og til å utnytte terrenget. Likevel har en stor del av soldatene rapportert om "nære på"-opplevelser, noe som også kom fram under helseundersøkelsen i Finnmark.

Som følge av fjellkrigens spesielle karakter hadde soldatene liten kontakt med sine familier. Enkelte av soldatene hadde forsørgeransvar, men bare for et fåtall synes atskillelsen fra familien å ha vært en ekstra belastning. Den isolerte tilværelsen og mangelen på privatliv synes ikke å ha vært noe problem.

En viss grad av generell tretthet begynte å gjøre seg gjeldende mot slutten av felttoget. Det ble også rapportert om skjørbuk blant en del av mannskapene, noe som ble tilskrevet det mangelfulle og ikke minst ensidige kostholdet.³¹ Men bataljonen var ikke utmattet, og kunne etter kampenes opphør foreta en marsj på over fem mil til Grovfjord. Lettelsen over at krigen var slutt kan tenkes å ha bidratt til at retretten foregikk uten større problemer.

Som nevnt i kapittel 6 punkt 5.1 var enkelte av Alta-folkene med på å ta hånd om døde og sårede etter overfallet på Trønderbataljonen i Gratangen. Noen av Alta-folkene var også utsatt for den spesielle påkjenningen å være vitne til tyskernes fremferd mot sivilbefolkningen i Gratangen ved den anledning. Men Alta bataljon var for øvrig i stor grad forskånet for mange av de traumatiske påkjenningene som soldater på andre frontavsnitt var utsatt for, eksempelvis stadig retrett eller panikkartet flukt, opplevelsen av å se mange døde og sårede soldater, samt møtet med nye og ukjente våpen. De stod heller ikke overfor en tallmessig overlegen fiende, slik tilfellet var i Sør-Norge, og de var praktisk talt hele tiden den offensive part i krigføringen. Det forhold at avdelingen hadde små tap og hadde fremgang i sine operasjoner, synes å ha virket positivt inn på folkenes evne til å utholde og å mestre strabasene.

Det foreligger også få opplysninger om innleggelser som følge av psykiatriske stridsreaksjoner under selve kamphandlingene. Imidlertid ble det under helseundersøkelsen i august 1997 rapportert om noen tilfeller av nervesammenbrudd og selvbeskadigelse. En av fektningsrapportene inneholder dessuten opplysninger om noen få tilfeller av desertering.

Meldingen om at kampen måtte oppgis på et tidspunkt da bataljonen stod foran et siste og trolig avgjørende angrep med sikte på å jage tyskerne inn i Sverige, førte til skuffelse og stor bitterhet, men synes ikke å ha vært noen alvorlig traumatisk opplevelse. En av kompanisjefene gir i sin fektningsrapport følgende beskrivelse av stemningen under tilbaketrekningen:

Det eneste jeg helst ønsker å glemme fra felttoget er kapitulasjonen med påfølgende tilbakemarsj. - Det var ikke det gode humør med skjemt og spøk over alle strabasser, - vitsemakerne var tause. - Det var som om alle gikk og kjempet med gråten, forsto apsolutt ingenting og spurte seg selv: "Hvad er det igrunnen vi har sultet, frosset, lidt og kjempet for? Vi har måttet overgi alt, tiltross for at vi hele tiden har gått fram. - Hvor er det blitt av den storartede hjelp vi skulle få? Det var altså bare et bedrag allikevell."

Men - slik er vell de små nasjoners skjebne. - De er kun brikker i stormaktenes gigantiske kamp om verdensherredømmet.³²

31. Diagnosen er usikker, jf kapittel 4 punkt 2.5.

32. Forsvarets krigshistoriske avdeling, boks 150, dok. II-C-11-640,4 (Riksarkivet).

Dersom kapitulasjonen hadde ført til en vedvarende følelse av at innsatsen under felttoget hadde vært forgjeves, ja meningsløs, er det grunn til å anta at de psykiske etterreaksjonene ville vært alvorligere. Selv om de alliertes seier på Narvik-fronten og derunder Alta-bataljonens innsats, ikke fikk noen strategisk betydning for det videre forløpet av krigen i Norge, var det gjennomgående inntrykket av samtalene med veteranene i 1997, at de i ettertid hadde opplevd innsatsen som svært meningsfylt. Årsaken er trolig den at felttoget i Narvik-området straks, både i Norge og blant de allierte, ble fremhevet som den første striden under annen verdenskrig der tyskerne ble tvunget til retrett. Dermed fikk denne delen av felttoget i Norge en sterk symbolkarakter, og ble av stor betydning for moralen både for den senere motstandskampen i Norge og for innsatsen på alliert side. Tapene og lidelsene fikk dermed en mening.

Likevel er spørsmålet reist: Hvordan kunne det være mulig for Alta bataljon å føre sammenhengende angrepskrig i 48 dager i ukjent lende mot en velutrustet og godt trent stormaktsarmé, med små tap og stadig fremgang?

Den eneste fornuftige forklaring ligger i glimrende ledelse og stor personlig dyktighet hos den enkelte soldat. Finnmarkingen var herdet gjennom et liv i fiskebåten, i utmark under alle forhold i et fylke med marginale levevilkår. Han var vant til å klare seg med lite, vant til å improvisere. Felles innsats om felles slit var en nødvendighet. Kanskje var det nettopp slike forutsetninger som gjorde finnmarkingen til en så sterk motstander for tyskerne. Med unntak av noen få andre nord-norske avdelinger kan ingen andre norske avdelinger vise til tilsvarende resultater så tidlig under den andre verdenskrig. Alta bataljon og finnmarkingene viste at det gikk an å slå tyskerne, og det var en velordnet og motivert avdeling som dro fra Grovfjord, juni 1940.³³

Psykologisk sett er det tre overordnede forhold som ser ut til å øke menneskers tåleevne når påkjenningene blir store:

- At det er klinkende klart for individet hvilken trussel det står overfor, hvem fienden er osv. For felttoget i Narvik-området var situasjonen temmelig klar, i alle fall i forhold til all den forvirringen om hvorvidt Norge var i krig, hvem i så fall fienden var osv. som preget de første dagene etter 9. april i Sør-Norge.
- Den andre forutsetningen er at man er i stand til å påvirke, helst kontrollere og styre situasjonen. Dette er det motsatte av hjelpeløshet og forsvarsløshet. Som beskrevet ovenfor mestret Alta-bataljonen fjellkrigen meget godt, og utviklet raskt en betydelig selvtillit. Under samtalene med veteranene kom det ofte fram at de følte seg minst på høyde med og heller bedre enn sine tyske og østerrikske motstandere.
- Det tredje forholdet som ser ut til å ha stor betydning for tåleevnen, er om slit, savn, lidelse, ofre oppleves som meningsfylte. Det fremkom i høy grad under samtaler med veteranene at saken var så viktig for dem, at de hadde problemer med å se at det var meningsfylt å risikere både liv og helse. Som helhet gav de inntrykk av sterk kongetroskap og sterkt fedrelandssinn og demokratisk sinnelag. At bataljonen var etnisk blandet med innslag av finske og samiske kulturer, svekket ikke på noen måte dette inntrykket, snarere synes det å ha styrket innsatsviljen.

33. Oberstløytnant Ramberg i *Minneskrift over Alta Bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940*.

7.4 PÅKJENNINGSNIVÅET GENERELT

Siden Eitinger-utvalget la fram sin rapport i slutten av 1980-årene, er det ikke fremkommet noe avgjørende nytt om de påkjenningene Alta bataljon - qva avdeling - ble påført under kampene i 1940. I boken om Alta bataljons historie (jf note 3 s 26) er det blant annet gitt interessante beskrivelser av strabaser og opplevelser på personnivå som utdyper og nyanserer bildet av det generelle belastningsnivået. Fra annet militært hold er det gitt bidrag med sikte på å trekke sammenligninger mellom de belastningene de ulike norske bataljonene på Narvik-fronten var utsatt for.³⁴ Det er i disse arbeidene ikke gitt uttrykk for synspunkter som avviker fra hva som anses for å være den rådende oppfatningen om påkjenningsnivået for soldatene på dette frontavsnittet.

Utvalget har i forbindelse med helseundersøkelsen i Finnmark sommeren 1997 heller ikke kunnet få fram indikasjoner som på noe avgjørende punkt kan endre oppfatningen av det generelle påkjenningsnivået for Alta bataljon.

34. Oberstløytnant Børsheims PM av mars 1995 (vedlegg 2) og oberstløytnant O.I. Ark i Norsk Militært Tidsskrift, nr 3 1998.

KAPITTEL 8

Styrkeforhold og tap**8.1 STYRKEFORHOLD**

Den tyske angrepsstyrken under general Eduard Dietl som gikk til angrep på Narvik om morgenen 9. april 1940, talte bare 2000 mann. Med overlevende tyske marine-soldater i tilgang ble styrken noe mer enn fordoblet.³⁵ Etter hvert fikk tyskerne fram noen forsterkninger via Sverige, og i tillegg ble det brakt inn en del flybårne tropper. Tallet på tyske soldater i Narvik-området ("Kampfgruppe Narvik") utgjorde dermed til slutt alt i alt mellom 6000 og 7000 mann.

Ifølge det "offisielle" historieverket hadde Alta bataljon etter avsluttet oppsetting 20. april 1940 en styrke på 55 befal og 742 korporaler og menige, dvs. knapt 800 mann. De samlede norske styrkene i Narvik-området utgjorde i overkant av 10 000 mann. I tillegg kom en alliert styrke som omfattet ca 25 000 mann - bestående av briter, franskmenn og polakker -, slik at de norske og allierte troppestyrkene var tyskerne totalt overlegne hva mannskapsstyrke angikk.

8.2 MESTRINGSFORUTSETNINGER OG STRIDSKOMPETANSE

Når det gjelder krigsberedskap synes de fleste militære autoritetene å være enige om at situasjonen var bedre i Nord-Norge enn i Sør-Norge. Mannskapene hadde blant annet fått bedre militær trening i Nord-Norge, i og med at de under nøytralitetsvakten hadde hatt anledning til å drive feltøvelser på brigadenivå.

Major Odd Lindbäck-Larsen, som var 6. divisjons stabssjef under felttoget i 1940, har gitt denne generelle beskrivelsen av beredskapsnivået:³⁶

I Nord-Norge var de aller fleste avdelinger fullt mobilisert og hadde flere måneders effektiv trening bak seg.

På Vestlandet gjennomgikk avdelingene en noenlunde normal mobilisering som også i noen grad bevarte den samtrening som en kort nøytralitetsstørn hadde gitt. Det samme gjaldt Nord-Trøndelag.

Ellers i landet måtte avdelingene gå i kamp etter en høyst irregulær mobilisering, og avdelingene hadde i flere tilfeller en så improvisert karakter at det lå nær grensen til friskarer.

Styrkeforholdet og beredskapsnivået er to av de faktorene som kanskje best forklarer hvorfor kampene Narvik-området fikk en helt annen karakter enn andre steder i landet. Først og fremst innebar dette at de norske og allierte styrkene etter hvert kunne gå offensivt til verks. Da kampen ble innstilt i første halvdel av juni, hadde tyskerne i realiteten brukt opp alle sine ressurser, og stod i ferd med å trekke seg over grensen til Sverige.

Det å bli involvert i en krigssituasjon vil for de fleste mennesker representere en stor belastning både psykisk og fysisk. Evnen til å utholde disse påkjenningene vil avhenge av flere forhold, og vil i noen grad også være individuelt betinget, dvs. knyttet til den enkeltes personlige forutsetninger. Rent generelt regner militærpsykiaterne følgende seks faktorer som særlig viktige når det gjelder mulighetene for å tåle eller mestre belastningene:

35. De ca. 2500 tyske marinefolkene som ble organisert for landkrig, regnes som de dårligste soldatene på Narvik-fronten, jf oberstløytnant Hans Børsheims PM av mars 1995 (vedlegg 2).

36. *Krigen i Norge 1940*, s 48-49.

kompetanse	Hvor god opplæring, trening og øvelse soldaten har gjennomgått.
- motivasjon	Hvor meningsfylt soldaten opplevde sin oppgave og rolle i striden.
- utstyr og våpen	Soldatens tillit til utstyr og bevæpning, var det like godt som det fienden hadde?
- gruppesamhold	Hvor godt kjent soldatene var med hverandre på forhånd, hvor godt sammensveiset var de.
- ledelse	Hvor sterk tilliten til avdelingens ledelse var.
- sanitetstjeneste	Hvor god sanitetstjenesten var.

Det er grunn til å anta at soldatene på dette frontavsnittet hadde gode forutsetninger for å tilpasse seg og mestre krigens harde virkelighet. Følgende beskrivelse, som gjelder soldatene i Narvik-avsnittet generelt, indikerer dette:³⁷

Det må også understrekes at disse nord-norske fiskerne hadde en seighet og en utholdenhet som det stod respekt av. De underkastet seg villig krigens militære krav, og samarbeidet som om de var på en fiskeskøyte. Deres kampmoral og holdning kompenserte en del av våre svakheter.

Under utvalgets helseundersøkelser i Finnmark i august 1997 kom det fram opplysninger som gir tydelige indikasjoner på at stridsevnen hos Alta bataljons soldater var god. Folkene var jevnt over godt sammensveiset, og de fleste kjente befalet og hadde tillit til det. De var også stort sett fornøyd med sin bevæpning; det gjaldt både håndvåpnene, bl.a. Krag-Jørgensen-geværet, og avdelingsvåpnene. Et gjennomgående trekk, som ble bekreftet under helseundersøkelsen, var at bataljonen var preget av høy motivasjon. Et flertall av de undersøkte veteranene mente også at sanitetstjenesten hadde virket tilfredsstillende. - Hovedinntrykket var at stridsevnen hos soldatene fra Alta bataljon må antas å ha vært minst på høyde med de tyske elitestyrkenes.

En viktig faktor i denne sammenheng er kvaliteten på ledelsen. Det generelle inntrykket - som ble bestyrket under helseundersøkelsen i Finnmark - er at også i denne henseende synes Alta bataljon å ha vært i en meget gunstig situasjon. Bataljonens sjef, oberstløytnant Dahl, regnes på autorativt militært hold for antakelig å ha vært den beste norske bataljonssjefen på Narvik-fronten. Han var i hvert fall den eneste med tidligere krigserfaring.³⁸ Også flere av kompanisjefene utmerket seg.

På militært hold er det påpekt at de fleste målbare forutsetningene tyder på at Alta bataljon var en meget god avdeling. Den var sannsynligvis en av de beste på Narvik-fronten, og "tåler sammenligning både med de norske bataljoner, de allierte og fiendens".³⁹ De beste indikasjonene på dette er at den påførte fienden store tap hver gang den gikk til angrep, og at den selv ble påført små tap.

37. Oberstløytnant Olav I. Ark; *Tilbakeblikk på Narvikfronten 1940*. Artikkel i Norsk Militært Tidsskrift nr 3 1998.

38. Som ung løytnant deltok oberstløytnant Arne Dahl i en engelsk avdeling i det blodige slaget ved Somme i Nord-Frankrike under første verdenskrig.

39. H. Børshem; op. cit.

8.3 TAP

Det foreligger ikke noen samlet fremstilling av eller oversikt over bataljonens skader og tap under kamphandlingene, eller av de helsemessige forholdene rent generelt. De følgende betraktningene og talloppgavene er hovedsakelig basert på relevant litteratur, de enkelte kompanienes tapslister og opplysninger fra Forsvarets sanitet. Dessuten har vi benyttet oss av opplysningene i de saksaktene som beror i Rikstrygdeverket.

8.3.1 Generelt om helsetilstanden

Oberstløytnant Arne D. Dahl gir i sin bok om Alta bataljon en kortfattet oppsummering av helsetilstanden fram til midten av mai. Han anfører blant annet at sykeprosenten hadde vært minimal så langt:

Vi hadde hatt noen dagers snøblindhet hos enkelte i den første tiden, en del forkjølelse, de vanlige gnagsår, en sersjant hadde forstuvet en fot, men ellers var det praktisk talt ikke frafall på grunn av sykdom. Dette til tross for at "hygienen" var så som så.

Men bataljonssjefen besværer seg over kostholdet, som han fant mangelfullt og ensidig på grunn av den sviktende forsyningstjenesten. Han viser til at tyskerne hadde vært mer forutseende på dette punkt. De hadde blant annet en svært fettholdig hermetikk, og soldatene hadde egne småflasker med C-vitaminer.

Transportproblemene bidro også til at folkene fikk små muligheter til å bytte klær og sko, og til å tørke klærne. Bataljonssjefen beskriver dette på følgende måte:

Soldatene måtte gå og trække i myrlende og våt jord på grunn av teleløsningen. De gikk stadig våte på bena, og da vi aldri ble avløst og måtte være i forreste linje hele tiden, var det ikke mulig å få tatt av seg støvlene så ofte som en burde. Følgen var at guttenes føtter hovnet opp, de måtte av og til skjære støvlene av bena.⁴⁰

I løpet av de siste dagene forut for våpenhvilen rapporterte 7. brigade om at det var mye sykighet ved I./IR 15, og at soldater av Alta bataljon viste symptomer på skjørbuk og trengte hvile.⁴¹ Tallet på syke økte mot slutten av felttoget. I forbindelse med det planlagte angrepet på Haugfjell (jf kapittel 6 punkt 5.4) henviste brigadesjefen til at rapportene om de norske avdelingenes tilstand ikke var gode, "folkene var lusete, slitne og motløse". Bataljonssjefen måtte innrømme at den fysiske påkjenningen begynte å gjøre seg gjeldende, men han mente en offensiv ville gi dem nye krefter.

I sin bok om felttoget i 1940 beskriver forsvarssjef Otte Ruge situasjonen på Narvik-fronten i begynnelsen av juni, etter å ha innsisert de ulike avdelingene:⁴²

På denne tiden var våre avdelinger opp i fjellet temmelig plaget av lus. De hadde jo ligget oppe i sneen i opptil seks uker uten anledning til å vaske sig og uten anledning til å bytte undertøi, og skjeggete og svarte var de alle sammen også. Etter legenes rapporter begynte det også å vise sig tegn på skjørbuk. Ved disse avdelinger hadde de jo vesentlig måttet leve på hermetikk, og det hendte at de i ukevis ikke en gang fikk varm mat, fordi det oppe i fjellet helt manglet noe å brenne. Men de var alle i godt humør og var sikre

40. Arne D. Dahl; *Med Alta bataljon mot tyskerne*, s 130.

41. Som nevnt i kapittel 4 punkt 2.5 er det i realiteten noe usikkert om det virkelig var skjørbuk.

42. Otto Ruge; *Felttoget. Erindringer fra kampene april-juni 1940*, s 160-162.

på at de nu snart skulle rense fjellet for tyskere, og de ville for ingen pris avløses, fordi de ikke ville gå glipp av denne seieren.

8.3.2 Tallet på falne og sårede

Ett av de sentrale kriteriene Eitinger-utvalget gjorde bruk av ved vurderingen av belastningsnivået, var de enkelte avdelingenes tapsprosent. Vilkåret var at tapene måtte ha vært "meget store", og med det mente man at antall falne og alvorlig sårede måtte ha utgjort minst fem prosent av avdelingens samlede styrke.

I Eitinger-rapporten ble det flere steder gjort oppmerksom på at det med tap mentes *falne og alvorlig sårede*. Denne bruken av begrepet tap står i en viss motsetning til den militære definisjonen av ordet. I militær terminologi er tap identisk med summen av alle soldater som av forskjellige grunner ble borte fra en avdeling, eller som den "mistet" slik det gjerne uttrykkes. Innenfor dette bruksområdet omfatter begrepet tap følgelig ikke bare falne og sårede, men også syke, skadede, savnede og fanger.

Også i dette utvalgets utredning brukes uttrykket tap i betydningen "falne og alvorlig sårede", idet det hovedsakelig er slike tap som antas å ha hatt traumatiserende effekt.

Eitinger-utvalget la til grunn at Alta bataljon hadde seks døde og ti-femten sårede under kampene. Disse anslagene var basert på framstillingen i det som ble kalt det "offisielle" historieverket (se note 2 kapittel 6). I det følgende skal vi sammenholde disse tallene med det som foreligger av tapsoppgaver i andre publikasjoner og kilder.

En av de viktigste kildene i så henseende er oberstløytnant Arne D. Dahls rapport til Forsvarets overkommando av 22. april 1943 som vi tidligere har omtalt. Her skriver bataljonssjefen blant annet med hensyn til tapene:

Våre tap var meget små. Vårt samlede antall døde og sårede var således betydelig mindre enn det antall fanger vi tok. De fleste sårede var også lett såret. Så vidt jeg vet, var det bare en enkelt hårdt såret, - ved en granatsplint i hodet.

Forøvrig hadde bataljonen alt i alt under hele operasjonen så vidt jeg kan erindre kun 5 døde og ca. 35 sårede. Av disse døde var 2 drept ved flyangrep, resten av maskinpistoler på kloss hold. De sårede tok alltid situasjonen med stor ro, ofte meget spøkefullt.

8.3.2.1 Falne

Når det gjelder tallet på falne, foreligger det noe motstridende opplysninger. Etter teksten i det "offisielle" historieverket hadde bataljonen seks falne. Etter andre framstillinger hadde bataljonen fem falne. Uoverensstemmelsen skyldes etter alt å dømme at oberstløytnant A. Dahl i sin rapport fra 1943 feilaktig oppgav at bataljonen hadde to falne under kampen på Lillebalak 20. mai. I sin bok om Alta bataljon angir oberstløytnant A. Dahl derimot at én mann falt under denne kampen, nemlig esterens Arnold Soinla (jf kapittel 6 punkt 5.3).

Det fremgår både av boken *Alta Bataljons historie* og av jubileumsskriftet *6. divisjon - Distriktskommando Nord-Norge 1940-1990* at bataljonen mistet én mann på Lillebalak 20. mai. Det riktige må derfor være at bataljonen hadde fem falne. Men i tillegg fikk den én mann dødelig såret 6. mai 1940 (død 1942).

Det kan dermed konstateres at Alta bataljon hadde fem falne under selve kamphandlingene. I tillegg ble én mann dødelig såret, slik at seks mann mistet livet som direkte følge av deltakelsen i felttoget.

8.3.2.2 Sårede

Rapportene skjelner mellom det å bli såret i strid og det å bli skadet på annen måte. For vårt formål er den første kategorien av størst interesse, og da i første rekke tallet på dem som ble alvorlig såret.

Et nærmere studium av oppgavene over dem som ble såret i Alta bataljon, avslører at de aller fleste tilfellene skjedde i løpet av en periode på ti dager i en av felttogets tidlige faser, nemlig fra 3. til 13. mai 1940. Det gjelder hele 26 av de 36 tilfellene vi har registrert som sårede, jf tabellen nedenfor. Alta bataljon opererte i dette tidsrommet fra dalsiden mot Gratangseidet og sørover mot Roasme-Leigastind-området. Bataljonens 3. kompani, som fikk i oppdrag å foreta opprensning i den vestlige delen av dette vanskelig tilgjengelige området, ble påført de største tapene: Under en 3-4 timer lang ildkamp 4. mai ble én mann drept og fem såret. Under et patruljesammenstøt i det samme området to dager senere ble to mann drept og fire såret, en av dem dødelig. Kompaniet hadde til sammen tre falne og elleve sårede i løpet av disse ti dagene. Når det gjaldt de andre underavdelingene, hadde 2. kompani fem sårede noe lenger øst i det samme området i dagene 3.-7. mai, og 1. kompani et tilsvarende antall i dagene 6.-9. mai. Stabskompaniet og 4. kompani hadde to sårede hver i denne fasen.

Oberstløytnant A. Dahl angir i sin rapport til overkommandoen at bataljonen hadde 25 sårede under kampene på Gratangseidet.⁴³

Som nevnt tyder tapstallene på at 3. kompani var særlig utsatt i denne fasen. Hvorvidt det innebærer at dette kompaniet totalt sett var utsatt for større påkjenninger enn de øvrige kompaniene i bataljonen, er usikkert. De relativt store tapene i denne tidlige fasen kan ha sammenheng med at stridsdyktigheten enda ikke var tilstrekkelig utviklet. Under de senere kampene i Roasme-området og ved Lillebalak, utkjempet de to øvrige geværkompaniene minst like intense kamper som dem 3. kompani var involvert i på Gratangseidet, men med den forskjellen at deres tap var meget små. Utvalget har likevel på dette grunnlag vanskelig for å angi noen avgjørende forskjeller i belastningsnivået for de tre geværkompaniene.

I hele tidsrommet fra 14. mai til kampenes slutt hadde bataljonen meget små tap, nemlig bare åtte sårede i tillegg til estlenderen som falt på Lillebalak. Dette må sies å være bemerkelsesverdig, ikke minst med tanke på de hyppige trefningene bataljonen var involvert i og de stadige luftangrepene den var utsatt for.

Tabell 8.1: Oversikt over tapstallene

Kompani	Falne	Sårede	Skadede	Syke	Fanget	Sum
Stabskomp	0	3	0	2		5
Kp 1	1	7	3	6		17
Kp 2	0	7	1	4	1	12
Kp 3	4	14*	3	4		25
Kp 4	0	4	1	3		8
Ikke oppgitt	-	1	0	2		4
Sum	5	36	8	21	1	71

**To av disse er i kompaniets tapsliste oppført som skadet (ikke såret). De ble behandlet i Tromsø sykehus for henholdsvis distorsio genus dext. og cystitis stricturae urethrae.*

43. A. Dahl; op. cit. s 24.

Imidlertid fremgår det av Forsvarets sanitets lister at de var utsatt for bombing på Fjordbotneidet 29. april, og vi har derfor valgt å rubrisere dem som sårede.

De tallene på sårede utvalget har kommet fram til på grunnlag av oppgavene fra Forsvarets sanitet og anførsler i de enkelte saksaktene som beror i Rikstrygdeverket, stemmer dermed meget godt overens med det tallet oberstløytnant A. Dahl oppgav i sin rapport.

Som nevnt i kapittel 5 er tallet på alvorlig sårede i en gruppe, en av de stressfaktorene som danner basis for diagnosen posttraumatisk stressforstyrrelse (PTSD). Dette innebærer at den enkeltes påkjenningsnivå blant annet vil avhenge av antallet alvorlig sårede i hans avdeling. Tallet på lettere sårede, andre skadetilfeller og syke (jf tabellen ovenfor) antas derimot normalt ikke å ha en tilsvarende traumatiserende effekt.

Utgangspunktet for bedømmelsen av hvilke tilfeller som kan anses for alvorlig sårede, er at det har funnet sted en hendelse som var ekstrem og livstruende:

Personen skal ha opplevd, vært vitne til, eller ha blitt konfrontert med én eller flere hendelser som førte til død, eller som representerte en reell fare for død eller en alvorlig skade, eller en trussel mot egen eller andres fysiske integritet. Hendelsen må også være av en slik art at den ville ha vært en alvorlig belastning for nesten enhver.⁴⁴

Ikke desto mindre vil spørsmålet om hvor mange som ble alvorlig såret i en avdeling, nødvendigvis måtte bli gjenstand for et visst skjønn. Men én indikasjon på alvorlige tilfeller av sårede gir antallet saker som ble meldt til trygdemyndighetene i de nærmeste årene etter felttogets slutt. Av de 12 Alta-sakene Rikstrygdeverket mottok i årene fram til 1948 (se kapittel 10), gjaldt fire etterlatte etter falne og en dødelig såret. Av de gjenværende åtte sakene, ble to avslått fordi det ikke ble påvist årsakssammenheng og to fordi traumet var helbredet uten men, mens det i fire tilfeller ble gitt gradert invalidepensjon etter forordningen av 1942.⁴⁵

Det kan dermed konstateres at bare en meget liten del av de sårede meldte skadesak på grunn av varig helsesvikt som følge av krigsskade.

Som nevnt anførte oberstløytnant A. Dahl i sin rapport at det nesten utelukkende dreide seg om lettere sårede. Dette samstemmer med opplysningene i Forsvarets sanitets lister⁴⁶ og i de enkelte saksaktene.

8.4 OPPSUMMERING

Det er på det rene at Alta bataljon hadde få falne. Utvalget mener også å ha kunnet konstatere at antallet alvorlig sårede i Alta bataljon var lite. Avdelingens tapstall i form av falne og sårede utgjorde godt under én per kampdag. Selv om de tapstallene som oberstløytnant A. Dahl har oppgitt, stort sett har vist seg å stemme godt overens med andre fremstillinger, er hans angivelse av én hardt såret neppe helt i samsvar med realitetene. Men utvalget mener å kunne fastslå at tallet på alvorlig sårede under enhver omstendighet ikke er høyere enn det som ble lagt til grunn i Eitinger-rapporten; tvert imot tyder alle relevante opplysninger på at det trolig var noe lavere.

44. Eitinger, Vold, og Weisæth; *Krigsskader og senvirkninger*, s 96.

45. Ett av disse gjaldt for øvrig skade som følge av vådeskudd, og tilhører dermed en annen kategori.

46. Listene angir i de fleste tilfellene innleggelsesdiagnose i Tromsø eller Harstad sykehus ("Harstad og Troms Fylkes Sykehus").

KAPITTEL 9

Tilleggsbelastninger

Utvalgets mandat (jf s 7) gikk ut på å undersøke grunnlaget for Eitinger-rapportens konklusjon med hensyn til tjenesten i Alta bataljon under felttoget i 1940. Imidlertid mente utvalget det var riktig å skaffe til veie en oversikt over Alta-folkenes totale krigspåkjenninger. Man fant det derfor nødvendig, selv om det strengt tatt ikke hørte inn under mandatet, å undersøke i hvilken grad deltakerne gjorde andre former for krigstjeneste ut over tjenesten i Alta bataljon.

Utvalget mente det var av stor betydning å få avklart om andre belastningsformer kunne tenkes å ha påvirket deltakernes helsemessige situasjon i etterkrigstiden. Ikke minst interessant i denne sammenheng var den enkeltes opplevelser under nedbrenningen av Finnmark høsten 1944.

Under utvalgets helseundersøkelse i Finnmark i august 1997 ble det avdekket at mange av deltakerne hadde vært involvert i ulike former for tjeneste etter felttogets slutt. Det viste seg at dette i mange tilfeller ikke var blitt anført eller lagt vekt på i forbindelse med tidligere søknader om krigspensjon.

9.1 ARTEN AV TILLEGGSPÅKJENNINGENE

Alle som var bosatt i det nordligste Norge høsten 1944 ble på en eller annen måte berørt av tyskernes anvendelse av "den brente jords strategi" i Finnmark og i Troms øst for Lyngenfjorden. Dette innebar at hus og andre bygninger i dette området ble rasert, og at befolkningen ble tvangsevakuert.

Det er en kjensgjerning at evakueringen i en del tilfeller foregikk på en måte som medførte en stor risiko og for manges vedkommende innebar en alvorlig belastning. Imidlertid foreligger det ikke opplysninger om at Alta-veteranene var *spesielt* utsatt under evakueringen.

En god del av deltakerne valgte imidlertid å motsette seg evakueringsordren, og gikk i dekning i hytter, gammer og huler. Dette skulle vise seg å bli en alvorlig påkjennning for mange, ikke minst for dem som hadde ansvar for familie og små barn. Aller verst synes forholdene å ha vært på Sørøya, der situasjonen ble kritisk ut over vinteren. Vel 500 av de huleboerne som oppholdt seg der, inkludert noen av veteranene fra Alta bataljon, ble transportert til Storbritannia i februar 1945 om bord på allierte krigsskip. Alta-veteranene ble en tid etter ankomsten innrullert til tjeneste i de norske styrkene i Skottland.

Enkelte av huleboerne ble tatt til fange av tyskerne. Det resulterte som oftest i et opphold i fangeleiren Krøkebørsletta i Tromsø, og eventuelt videresendelse til Falstad og Grini.

Nedbrenningen av Finnmark skulle vise seg å få konsekvenser også i årene etter krigen. De evakuerte finnmarkingene ville gjerne tilbake til sine hjemsteder så snart som mulig. I strid med alle advarsler og påbud om reisetillatelse drog mange nordover alt sommeren 1945, til tross for at landsdelen fremdeles lå i ruiner og var så godt som uten forbindelse med resten av landet. Forsyningene sørfra kom som regel ikke lenger enn til Narvik eller Tromsø, der de ble liggende i påvente av transport videre nordover. Dessuten var store deler av landsdelen minelagt.

Sammen med de huleboerne som hadde trosset evakueringsordren, gikk de evakuerte nå inn i en ny trengselstid. Da vinteren stod for døren høsten 1945, var det anslagsvis 20 000 mennesker i Finnmark som i bokstavelig forstand stod praktisk talt på bar bakke. Følgen var at de igjen måtte belage seg på en ny huleboertilværelse, og søke tilflukt i kjellere og gammer eller under båthvelv. Det var tilmed på tale å evakuere finnmarkingene nok en gang, men dette satte de seg bestemt imot.

- Først sommeren 1946 begynte den regulære gjenoppbyggingen av boligene i Finnmark, i regi av Finnmarkskontoret i Harstad.

Når det gjelder forholdet til lovene om krigspensjonering, vil tvangsevakueringen av Nord-Norge gi grunnlag for ytelser dersom den evakuerte under transporten var utsatt for krigsulykke eller andre skader på grunn av hendinger som skyldtes krigen.⁴⁷ Huleboeropphold og annen unndragelse av tvangsevakueringen regnes som illegal motstandsvirksomhet etter disse lovene.

De generelle påkjenningene finnmarkingene ble påført i forbindelse med gjenreisningen etter krigen, går imidlertid ikke inn under de gjeldende lovene om krigspensjonering. Utvalget mener det er en svakhet ved loven at den ikke åpner for muligheten til å ta hensyn til slike forhold. Personskader som skyldes krigsulykker, eksempelvis som følge av minesprengninger, vil likevel kunne godtas selv om de er inntruffet etter krigens slutt.

For øvrig deltok mange av Alta-veteranene også i andre former for krigstjeneste eller illegalt motstandsarbeid under okkupasjonen:

- *Annet illegalt motstandsarbeid.* Enkelte av Alta-folkene var involvert i aktivt motstandsarbeid som kontaktmenn eller hjelpere for etterretningsagenter fra Storbritannia. Dette gjaldt først og fremst virksomhet som var tilknyttet SIS-stasjonene *Ida* og *Lyra*. Sentralt i denne virksomheten stod jakten på slagskipene *Admiral von Tirpitz*, som lå i Kåfjorden i Alta fra 1942 til 1944, og *Scharnhorst*, som lå i Langfjorden noe lenger vest. Et fåtall av Alta-folkene arbeidet som grenseloser eller som kurerer for de norske myndighetene i Sverige. Enkelte drev med illegal pressevirksomhet, blant annet ved å formidle nyheter fra BBC.
- *Sjøtjeneste.* Noen av Alta-veteranene gjorde tjeneste som sjømenn i kystfart under okkupasjonen, blant annet om bord i fartøyer tilhørende den såkalte "erstatningshurtigruta".
- *Militær tjeneste.* En del av Alta-folkene meldte seg eller ble vervet til tjeneste i de norske militære styrkene som ble opprettet i Finnmark vinteren 1945 av offiserer fra Storbritannia.⁴⁸ En del av disse folkene, den såkalte "Alta-gjengen", ble involvert i en eller flere av de trefningene som ble utkjempet på Sørøya i slutten av februar og begynnelsen av mars 1945. Nordmennene ble påført ikke ubetydelige tap i disse trefningene. Enkelte av folkene gikk inn i Varanger bataljon, som trolig var den eneste regulære norske avdelingen som ble satt opp igjen før krigen var slutt. Bataljonen ble satt opp i Kirkenes-området i januar 1945, og gjorde tjeneste i ulike deler av Øst-Finnmark. Andre meldte seg til tjeneste i 2. bergkompani, som var satt opp i Storbritannia og ankom til Finnmark i november 1944. Noen gjorde tjeneste i de norske polititroppene i Sverige. Deler av disse troppene ble sendt til Norge i januar og februar 1945.

Ved vurderingen av den enkeltes påkjenningsnivå må det også tas hensyn til ekstrapåkjenninger under felttoget i 1940, dvs. påkjenninger som den enkelte deltakeren opplevde ut over det bataljonen i alminnelighet ble påført. Dette gjelder i første rekke alvorlig traumatisering og konfrontasjoner med fienden der det kunne stå om livet, eksempelvis det å skyte en fiendtlig soldat i nærkamp.

Et annet forhold som også må vektlegges i denne sammenheng, er den enkeltes individuelle forutsetninger, spesielt om vedkommende var dårligere rustet til å mestre stridsbelastningene enn hva som antas å ha vært normalt.

47. En nærmere definisjon av begrepet krigsulykke er gitt i lov av 13. desember 1946 om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner (sivilloven), § 1 nr 1 første ledd og § 2.

48. Alta bataljons sjef, oberstløytnant A. Dahl (nå som oberst), var for øvrig sjef for den såkalte militærmisjonen som ble sendt til Finnmark for å organisere disse styrkene.

9.2 BETYD-

NINGEN AV TILLEGGSPÅKJENNINGENE

Ekstrabelastningene under felttoget eller som følge av tilleggspåkjenninger under senere tjeneste var av høyst variabel art, både med hensyn til styrkegrad og varighet. Det sier seg derfor selv at betydningen av disse ekstrabelastningene ikke kan bli gjenstand for noen ordinær gruppebehandling. Dette vil nødvendigvis måtte avgjøres etter en individuell vurdering ut fra omstendighetene i hver enkelt sak.

De Alta-veteranene som deltok i kampene på Sørøya i februar - mars 1945, er etter tilrådning fra Det rådgivende utvalg i krigspensjoneringsaker i mange tilfeller ansett for å ha vært utsatt for "usedvanlig hard påkjenning", og deres saker er godtatt etter bestemmelsene i tilleggsloven av 1968.

Virksomheten tilknyttet SIS-stasjonene som rapporterte om de tyske slagskipenes bevegelser, regnes som noe av det aller farligste på hjemmefronten. Eitinger-utvalget la til grunn at dette var "ytterst risikabel virksomhet", og satte påkjenningsgrensen til seks måneder.⁴⁹ Personer som over lang tid var involvert som hjelpere i denne type motstandsarbeid, vil også kunne gå inn under tilleggsloven.

For øvrig er det en kjent sak at tjeneste til sjøs i krigsårene var en meget utsatt og risikofylt beskjeftigelse. Dette gjaldt ikke bare den egentlige krigsseilasen, Nortraships- og annen utenriks fart, men kanskje i like høy grad mye av farten langs norskekysten og annen tyskkontrollert fart. - Etter gjeldende praksis anses tjeneste av minst seks måneders varighet i denne type fart for å ha medført usedvanlig hard påkjenning i henhold til bestemmelsene i tilleggsloven av 1951.⁵⁰

Den militære virksomheten i Finnmark i årene 1944-45 omfattet som nevnt en rekke ulike former for tjenestegjøring. Det meste av denne virksomheten var forbundet med store fysiske strabaser, særlig som følge av klimatiske forhold og slit-somme forflytninger. Dette gjaldt først og fremst de avdelingene av Varanger bataljon og polititroppene som var på marsj over Finnmarksvidda. Tilsvarende tilleggspåkjenninger hadde trolig de Alta-folkene som deltok frivillig som kjentmenn eller kusker for 2. bergkompani.

Sammenfatningsvis må det kunne sies at en god del av Alta-veteranene var utsatt for større eller mindre ekstrabelastninger, enten under selve krigstjenesten eller i forbindelse med andre former for krigstjeneste, illegalt motstandsarbeid eller sjøtjeneste. En del av denne tjenesten medførte utvilsomt påkjenninger som - når de ses i sammenheng med tjenesten under kampene i 1940 - gjør at risikoen for psykiske senskader vil være til stede. Dette gjelder i særlig grad tjeneste som innebar direkte konfrontasjoner med fiendtlige avdelinger, eller der risikoen for slik konfrontasjon var overhengende, eksempelvis tjeneste i kystfart.

49. Eitinger, Vold og Weisæth; op. cit. s 166.

50. Op. cit., s 215.

KAPITTEL 10

Søknader om krigspensjon**10.1 TALLET PÅ MOTTATTE SØKNADER**

I løpet av de nesten 60 årene som er gått siden felttoget i Norge ble utkjempet, har Rikstrygdeverket mottatt 162 søknader om pensjon fra personer eller etterlatte etter personer som deltok i Alta bataljon.⁵¹ Dette tilsvarer ganske nøyaktig 1/5 av bataljonens samlede mannskapsstyrke under kampene i 1940.

Grovt skjematisk kan søknadsmassen deles inn i tre grupper ut fra hvilke tidssperioder sakene er fremmet overfor trygdemyndighetene:

1. *Perioden 1940-1948: 12 søknader* I løpet av krigsårene 1940-45 ble det fremmet ni søknader om pensjon fra krigspensjoneringen på grunnlag av tjeneste i Alta bataljon. Tre av dem var fremmet av etterlatte etter falne, og én fra en enke etter en deltaker som døde av krigsskade i 1942. - I løpet av de tre første årene etter frigjøringen mottok Rikstrygdeverket ytterligere tre nye søknader om krigspensjon fra personer tilhørende Alta bataljon.
2. *Perioden 1967-1981: 46 søknader* Fram til utgangen av 1966 hadde Rikstrygdeverket mottatt 13 søknader om pensjon fra personer som gjorde krigstjeneste i Alta bataljon, eller fra etterlatte. Det vil si at i løpet av de 19 årene fra 1948 til 1967 ble meldt bare ett nytt krav. Derimot mottok Rikstrygdeverket i løpet av de 15 årene fra 1967 til 1981 hele 46 nye krav om pensjon fra personer som hadde gjort tjeneste i Alta bataljon.⁵²
3. *Perioden 1989-93: 92 søknader* I årene 1982-1988 var tilgangen på nye saker innenfor denne kategorien igjen liten: bare sju nye krav ble fremmet. Men i løpet av de fem årene fra 1989 til og med 1993 ble det meldt 92 krav fra Alta bataljons veteraner eller fra enker etter deltakere. Over halvparten av samtlige krav om krigspensjon som gjelder folk fra Alta bataljon, er følgelig fremmet i denne relativt korte perioden.

I årene etter 1993 (1994-1996) ble det fremmet fire nye krav. Men etter at Alta-utvalget begynte sitt arbeid, er det igjen skjedd en markert økning i tallet på nye søknader.

Når en betrakter perioden som helhet, er det to forhold som har satt sitt preg på utviklingen. For det første har saksinngangen vært meget ujevn, i og med at den er konsentrert om to toppler - én etter 1967 og én omkring 1990. For det andre er det store flertallet av sakene fremmet først i løpet av de seneste åtte-ti årene, dvs. fra 1989 og utover - altså ca 50 år etter kampenes slutt.

Tallet på søknader var i det hele tatt svært lavt helt fram til 1967. Dette året inntrådte det imidlertid en endring som førte til den første "søknadsboomen" blant Alta bataljons veteraner. Det er vanskelig å se noen annen forklaring på dette enn vedtakelsen av tilleggsloven om krigspensjonering og all medieoppmerksomheten som dette førte med seg.

I 1980-årene lå tallet på nye søknader igjen på et meget lavt nivå, men fra 1989 skjedde det en markant endring. I de følgende årene kom det et skred av nye søknader til Rikstrygdeverket.

Dersom en ser utviklingen i et større perspektiv, hadde Alta bataljon fram til 1989 omtrent den samme progresjonen i bestanden som andre deltakergrupper. Den

51. Tallet gjelder per 1 januar 1997 da Alta-utvalget ble nedsatt.

52. Fire av disse kravene ble fremmet som følge av skade eller sykdom under annen virksomhet, men er likevel tatt med her.

markante økningen i bestanden som skjedde etter 1967, var altså ikke noe særtrekk for Alta bataljon, men var karakteristisk for alle grupper av krigsdeltakere, både sivile og militære.

Derimot var det for perioden etter 1989 ingen økning i tallet på nye søknader fra noen andre militære grupper enn Alta bataljon. Den markante økningen i tallet på søknader fra Alta-veteraner som da skjedde, må utvilsomt ses i sammenheng med Eitinger-utvalgets rapport. Den ble lagt fram for Sosialdepartementet 12. desember 1988, og ble sendt ut på høring til en rekke krigsveteranforeninger og andre instanser i løpet av januar 1989. Alta bataljons veteranforening var sterkt kritisk til rapporten, som den mente gav en feilaktig vurdering av bataljonens påkjenninger og innsats under felttoget. Ingen andre av de mange avdelingene som ble vurdert av Eitinger-utvalget, gav uttrykk for tilsvarende synspunkter på rapporten. Det er derfor heller ikke registrert noen økning i tallet på nye søknader fra andre militære grupper i denne perioden.

10.2 RESULTATET AV SAKSBEHANDLINGEN

Av de 162 søknadene som ble fremmet fram til utgangen av 1996, er 58 saker, dvs. over tredjeparten, avgjort med positivt resultat. Av de 104 søknadene som er rubrisert som avslått, er 6 saker avgjort med en uføregrad på under 8 1/3 prosent. Det innebærer at skaden eller sykdommen er godtatt som krigsskade, men at pensjon ikke kommer til utbetaling, jf kapittel 3 punkt 3.

Militærloven

Med unntak av et par tilfeller av alvorlig sinnssykdom gjaldt praktisk talt alle søknadene som ble meldt i tiden fram til slutten av 1960-årene, personer som var blitt såret eller som påberopte seg en eller annen somatisk sykdom som følge av tjenesten. Mange av disse sakene ble godtatt etter militærloven. I siste del av 1960-årene inntrådte det en endring. De aller fleste av de mange søknadene som ble fremmet etter dette tidspunktet, var begrunnet med et blandet somatisk og psykisk sykdomsmønster. Størsteparten av disse ble avslått som følge av at det ikke lot seg gjøre å påvise årsakssammenheng mellom tilstanden og krigstjenesten, jf tabell 10.1 nedenfor.

Tabell 10.1: Statistikk over resultatet av saksbehandlingen

I Innvilgede søknader		Overført
A Militærloven		
- Invalidepensjoner	33	
- Enkepensjoner	2	
- Ascendentpensjoner*	2	
Sum	37	37
B Tilleggsloven		
- Invalidepensjoner	20	
- Enkepensjoner	1	
Sum	21	21
Sum innvilgede		58
II Avslåtte søknader		

Tabell 10.1: Statistikk over resultatet av saksbehandlingen

Tabell 10.1: Statistikk over resultatet av saksbehandlingen

I Innvilgede søknader	Overført	
- Helbredet uten men (uføregrad <8 1/3 prosent)	6	
- Landssvik	1	
- Henlagt	1	
- Enkepensjon	6	
Sum avslåtte	104	104
Totalt antall meldte saker		162

*. Lovene om krigspensjonering gir på visse vilkår adgang til å gi pensjon også til slektninger i rett oppstigende linje, dvs. den avdøde foreldre og besteforeldre ("ascendenter"), samt til avdøde søsken.

†. Dvs. *usedvanlig hard påkjenning*, jf. kapittel 3 punkt 2.

Tilleggsloven

Etter tilleggsloven er det godkjent i alt 21 saker med tilknytning til Alta bataljon. De fleste av disse er godtatt under henvisning til at søkerne hadde utført en eller annen form for tilleggstjeneste ut over tjenesten i Alta bataljon.

I nesten halvparten av sakene ble tilleggstjenesten utført i form av huleboeropphold på Sørøya eller andre steder, mens to av søkerne hadde vært medhjelpere for partisangrupper som opererte på Finnmarks-kysten og én hadde seilt i kystfart. Ellers ble fire av sakene godkjent under henvisning til at søkerne ble alvorlig såret eller utsatt for andre særlige påkjenninger under krigstjenesten i 1940. To av sakene ble godkjent fordi søkerne hadde dårligere forutsetninger for å tåle belastningene under felttogstjenesten enn det som ble ansett for normalt.

KAPITTEL 11

Konsekvensene av utvalgets arbeid for eventuelle rettigheter til pensjon**11.1 INVALIDER**

Et av de funnene som ble gjort i forbindelse med utvalgets helseundersøkelse i Finnmark, var at mange tidligere avgjørelser bar preg av å være fattet på grunnlag av mangelfulle legeerklæringer. Legesituasjonen i Finnmark kan med andre ord antas å ha hatt betydning for utfallet av en del saker. Dette forholdet må nå kunne sies å ha blitt rettet opp ved den omfattende helseundersøkelsen som er blitt gjennomført i regi av utvalget. Selv om denne undersøkelsen omfattet et relativt begrenset antall av bataljonens mannskapsstyrke, vil de erfaringene som er gjort, kunne brukes av forvaltningen ved behandlingen av tilsvarende saker.

11.2 ENKER

Utvalget har også sett nærmere på hvilke konsekvenser dette vil kunne ha for eventuelle rettigheter til enkepensjon.

Enkesakene faller i to hovedkategorier som vi omtaler nærmere nedenfor.

I likhet med de fleste andre pensjonsordninger har også krigspensjoneringen spesielle regler for tilståelse av enkepensjon, dvs. andre regler enn dem som gjelder for invalidepensjon. I utgangspunktet blir enkepensjonen avledet av den avdødes krigspensjon, men det kan også gis enkepensjon selv om avdøde ikke mottok pensjon. De mest aktuelle reglene om enkepensjon er:

Militærloven av 1946

- A Dersom avdøde hadde pensjon etter militærloven (etter en uføregrad på minst 20 prosent), skal enken som hovedregel gis pensjon ut fra hvor stor pensjon avdøde hadde.
- B Dersom avdøde ikke mottok krigspensjon, kan det bare gis enkepensjon dersom krigsdeltakeren døde av krigsskade.

Tilleggsloven av 1968

- C Dersom avdøde hadde pensjon etter tilleggsloven, *skal* det gis minst 2/3 av full enkepensjon (jf § 4 første ledd).
- D Dersom avdøde ikke mottok pensjon etter tilleggsloven, *kan* det likevel gis 2/3 av full enkepensjon hvis "særlige grunner" gjør det rimelig (jf § 4 annet ledd). Som særlig grunn regnes blant annet at avdødes arbeidsevne var vesentlig nedsatt mens han var i yrkesaktiv alder, eller at han døde før fylte 60 år. Etter denne bestemmelsen er det en forutsetning at avdøde var utsatt for *usedvanlig hard påkjenning* (jf kapittel 3 punkt 2).

11.2.1 Nye søknader om enkepensjon

I saker der avdøde ikke har fremmet krav eller har fått avslag på søknad om krigspensjon, kan enkepensjon gis på to grunnlag: enten ved at det påvises at dødsfallet skyldtes krigsskade (jf alternativ B ovenfor), eller ved at det foreligger særlige grunner som nevnt i alternativ D.

Militærloven. Kravet er at krigsdeltakeren døde av krigsskade. Dette innebærer at det ikke kan gis enkepensjon selv om det kan godtgjøres at avdøde hadde en sykdomstilstand som kan relateres til krigstjenesten - med mindre han døde av den. Det forhold at han eksempelvis hadde vært plaget av psykiske senskader, gir ikke rett til enkepensjon.

Tilleggsloven. For at enkepensjon skal kunne gis etter kriteriet særlige grunner (§ 4 annet ledd, jf alternativ D ovenfor), forutsettes at avdøde var utsatt for betydelige påkjenninger ut over tjenesten i Alta bataljon i 1940. Enker etter personer som ikke hadde tjeneste ut over deltakelsen i 1940, vil følgelig normalt ikke være berettiget til enkepensjon etter denne loven.

11.2.2 Tidligere avslåtte enkesaker

Dette gjelder enten gjenopptak av tidligere avgjørelser eller ny vurdering på grunnlag av nye opplysninger.

Militærloven. Etter denne loven vil det ikke være mulig å gi enkepensjon med mindre det kan påvises feil ved den tidligere saksbehandlingen. Eventuelle nye opplysninger om at avdøde hadde psykiske plager, vil ikke kunne gi grunnlag for gjenopptak av enkens sak. Som nevnt ovenfor er vilkåret at avdøde enten selv mottok krigspensjon eller at han døde av krigsskade.

Tilleggsloven. Derimot vil det kunne være mulig å få godkjent saker ved ny prøving etter tilleggsloven § 4 annet ledd. Dette kan være aktuelt dersom det kommer fram nye opplysninger om avdødes krigsdeltakelse, for eksempel at han var huleboer og deltok i kampene på Sørøya vinteren 1945. Under forutsetning av at avdøde fylte påkjenningskravet i tilleggsloven, kan det gis enkepensjon etter de kriteriene som er nevnt i alternativ D ovenfor.

KAPITTEL 12

Oppsummering**12.1 BEGREPET PRESUMSJON**

Uttrykket *presumsjon* var et nøkkelbegrep i Eitinger-rapporten. Det ble tatt i bruk av Eitinger-utvalget som et ledd i bestrebelsene på å forenkle og forbedre de administrative rutinene ved vurderingen av kravet til årsakssammenheng i hovedlovene om krigspensjonering.

Betegnelsen *presumsjon* er ikke umiddelbart forståelig for enhver, og ble derfor inngående definert i Eitinger-rapporten i håp om å unngå misforståelser. Det har likevel vist seg at enkelte har tillagt det en annen betydning enn hva som var forutsatt av Eitinger-utvalget.

I boken om Alta bataljon er uttrykket *presumsjon* koblet sammen med begreper som "innsats" og "ære", jf underkapitlet *Vil veteranene oppnå presumsjon?*⁵³ Forfatterne anfører blant annet:

Saken gjelder ikke i så stor grad penger som anerkjennelse for det de gjorde i 1940. Eitinger-utvalgets vurderinger gir veteranene inntrykk av at deres innsats ikke er verdsatt og vurdert på samme måte som innsatsen til andre avdelinger.

Vi håper at så mange som mulig av dem [dvs. de gjenlevende veteranene] får oppleve at Alta bataljon blir tilstått *presumsjon*. Vi håper også at denne boka kan være med på å gi veteranene den ære de bør ha for sin innsats for vår frihet.

Det nærværende utvalget finner det på denne bakgrunn nødvendig å presisere at det med begrepet *presumsjon* ikke er ment å gi uttrykk for noen vurdering i positiv eller negativ retning av en avdelings krigsinnsats eller av dens betydning for krigsføringen. Begrepet gir uttrykk for det forhold at en avdeling var utsatt for påkjenninger som var så overveldende, eksempelvis i form av store tap, sammenbrudd, oppløsning eller andre traumatiske opplevelser, at et større eller mindre antall av deltakerne ikke mestret dem og senere i livet har utviklet kroniske psykiske forstyrrelser (PTSD). - Det er følgelig ikke knyttet noen anerkjennelse for innsats til det å bli godtatt ut fra en vurdering basert på *presumsjon*.

Etter opplegget i Eitinger-rapporten skulle ordningen med *presumsjon* praktiseres på følgende måte: Hvis påkjenningene hadde ligget over et bestemt nivå, og søkeren hadde et sykdomsbilde som var forenlig med symptomene på psykiske senskader (PTSD), skulle kravet til årsakssammenheng anses for oppfylt.

I henhold til de nye saksbehandlingsrutinene som Eitinger-utvalget lanserte, skulle *presumsjonsvurderingen* først og fremst være knyttet til grupper av krigsdeltakere, dvs. personer som tilhørte en avdeling med tilnærmet samme påkjenningnivå. Men det ble også gitt en mulighet for individuell vurdering ut fra opplysninger om særlig harde påkjenninger eller flere etterfølgende belastningssituasjoner.

Militærpsykiaterne regner følgende seks faktorer som særlig viktige når det gjelder mulighetene for å tåle eller mestre belastningene:

53. Ramberg et al.: op. cit s 260f.

- kompetanse Hvor god opplæring, trening og øvelse soldaten har gjennomgått.
- motivasjon: Hvor meningsfylt soldaten opplevde sin oppgave og rolle i striden.
- utstyr/bevæpning: Soldatens tillit til utstyret og bevæpningen, var det like godt som det fienden hadde?
- gruppesamhold: Hvor godt kjent soldatene var med hverandre på forhånd, hvor godt sammensveiset var de.
- ledelse: Hvor sterk tilliten til avdelingens ledelse var.
- sanitetstjeneste: Hvor god sanitetstjenesten var.

Som vist i kapittel 8 oppfylte Alta bataljon de fleste av disse mestringsforutsetningene. Bare når det gjaldt utstyr (og forpleining) var det vesentlige mangler. Men det er blitt fremhevet at soldatene i Alta bataljon hadde håndvåpen med bedre treffsikkerhet og større rekkevidde enn tyskerne.

Presumsjonsvurderingen er basert på to hovedfundamenter, nemlig de medisinske aspektene og styrken av krigsbelastningene. Nedenfor følger en kortfattet beskrivelse av de to elementene, med henblikk på Alta bataljons situasjon under felttoget i 1940.

12.1.1 Nærmere om de medisinske aspektene

Som vist i det foregående (kapittel 5 punkt 2 og kapittel 8 punkt 3.2) er bruken av presumsjon knyttet til opplevelser i fortiden som har ført til varige helseskader av psykisk art.⁵⁴ Traumeforskerne mener at den viktigste forutsetningen for at en person kan få slike skader, dvs. skader som vil kunne medføre varige psykiske helseplager, er at vedkommende har vært utsatt for en ekstremt belastende hendelse. Med dette menes en traumatisk opplevelse som var så rystende at de aller fleste mennesker ville reagert tydelig, dvs. situasjoner hvor dødstrusselen var stor og uomtvistelig.

Bruken av presumsjon i forvaltningen er nøye forbundet med de erfaringene og de medisinske nyvinningene som til enhver tid gjøres i den norske og internasjonale forskningen innen traumatisk stress. Det er med andre ord til syvende og sist resultatene innenfor denne medisinske forskningsdisiplinen som i prinsippet har vært bestemmende for hvorvidt en gruppe av krigsdeltakere går inn under ordningen med presumsjon eller ikke.

12.1.2 Nærmere om påkjenningene

Når det gjelder ekstreme belastninger som kan medføre risiko for psykiske senskader, ble det i Eitinger-rapporten fremhevet enkelte som ble ansett for spesielt viktige. Disse er gjengitt i kapittel 5 punkt 2.2 ovenfor, og er først og fremst knyttet til avdelingenes tap, deltakelse i intens nærstrid og mangel på søvn og hvile over lang tid.

54. Symptomene viser seg ofte ikke i direkte tilslutning til den belastende hendelsen; de kan ligge latent i kortere eller lengre tid, for så etter hvert å manifestere seg i form av reelle helsemessige plager av psykisk art, jf kapittel 5 punkt 2.2.

Eitinger-

utvalget baserte sine tapstall på oppgaver over falne og sårede i det "offisielle" historieverket, og kom fram til at Alta bataljon hadde seks falne og ti-femten alvorlig sårede. Det nærværende utvalget har foretatt en grundig gjennomgang av alle tilgjengelige opplysninger om tapene. Våre funn tyder på at tapene i form at falne og alvorlig sårede var noe mindre enn hva Eitinger-utvalget la til grunn (jf kapittel 8 punkt 3.2). - Det er følgelig ikke holdepunkter for å anta at denne avdelingens tap representerte en stressfaktor som kan gi risiko for psykiske senskader.

Når det gjelder øvrige stridsbelastninger, er det på det rene at Alta bataljon opplevde enkelte tilfeller av nærstrid. En annen alvorlig belastning var frykten for bombing og beskytning fra fly. Mange av soldatene led dessuten under mangel på søvn og hvile. De aller fleste opplevde at forpleiningen var mangelfull, og at forsyningstjenesten sviktet. Alle var utsatt for kulde og væte. Enkelte opplevde å se og å ta hånd om en del av de falne og sårede etter overfallet på Trønderbataljonen i Gråtangen natt til 25. april 1940.

Et annet moment som militærpsykiaterne legger vekt på, er sammenhengen mellom antallet soldater som fikk psykiatriske stridsreaksjoner under selve kamphandlingene, og andelen av dem som senere i livet kunne få kroniske psykiske helseplager (PTSD). Som nevnt i kapittel 7 punkt 3 er det verken tidligere eller i forbindelse med det nærværende utvalgets arbeid avdekket noe stort antall av slike reaksjoner hos personellet i Alta bataljon.

Alta bataljon var dessuten forskånet for mange av de alvorlige og traumatiske stridsbelastningene som avdelingene i Sør-Norge opplevde, eksempelvis sammenbrudd og panikkartet flukt, alvorlig svikt hos befalet, overlegen fiende, møte med nye og ukjente våpen.

12.1.3 Bruken av presumsjon mht. påkjenningene under felttoget

Generelt om avdelingen: Det er utvalgets prinsipale oppfatning at Alta bataljon som helhet neppe kan sies å ha opplevd slike traumatiske belastninger som - verken hver for seg eller dersom en tar i betraktning synergieffekten av flere belastningsforhold - vanligvis forutsettes for at risikoen for psykiske senskader vil være til stede. Utvalget er for øvrig på det rene med at belastningsnivået varierte en del innenfor bataljonen, spesielt at frontelementene gjennomgående var mer utsatt enn personell i de bakre rekkene, men dette rokker ikke ved vår hovedkonklusjon.

Individuell vurdering: Det som er sagt ovenfor, forhindrer imidlertid ikke at enkelte av deltakerne på individuelt grunnlag, dvs. ut fra særlige påkjenninger under tjenesten i 1940 eller ut fra hensynet til vedkommendes forutsetninger, vil kunne gå inn under ordningen med presumsjon. Dette må avgjøres ut fra opplysningene i den enkelte sak.

Det må på denne bakgrunn kunne konstateres at de funn som dette utvalget har gjort når det gjelder det generelle belastningsnivået for Alta bataljon under felttoget i 1940, i all hovedsak samsvarer med konklusjonen i Eitinger-rapporten.

De psykiske skadene som ble funnet blant Alta-bataljonens veteraner, gjorde seg stort sett gjeldende straks etter at felttoget var over. Det var således ingen betydelig forsinkelse i sykdomsdebuten. Fordi de som i 1997 fortsatt hadde problemer, stort sett hadde hatt sammenhengende besvær helt siden krigstiden, dvs. at det foreligger såkalte brosymptomer, er det ikke spesielt problematisk å påvise årsakssammenheng mellom krigspåkjenningene og helsesvikten hos disse veteranene. Psykiske senskader, dvs. sent debuterende psykiske stresskader, ble ikke funnet ved

undersøkelsen i 1997. Dette var i overensstemmelse med det som Eitinger-rapporten konkluderte med.

Det viste seg således at en betydelig andel av veteranene hadde levd med sine plager i alle etterkrigsårene. Helseplagene var av moderat grad og innvirket sjelden på arbeidsevnen. Få hadde søkt behandling for sine plager, og som beskrevet tidligere hadde enda færre søkt om krigspensjon for dem. Dette henger selvfølgelig sammen med at arbeidsevnen var bevart. Men det er som kjent mindre stigmatiserende å fremstå med legemlige plager enn nervøsitet på grunn av stridspåkjenninger. Likeledes må mangelen på et utbygd psykisk helsevesen i Finnmark antas å være noe av forklaringen på at de psykiske helseplagene ikke er blitt tilstrekkelig godt dokumentert i søknadene om krigspensjon. Det var for øvrig et generelt inntrykk at journalene ved de helsesentrene i Finnmark som arbeidsgruppen besøkte, i liten grad var fokusert på krigspåkjenning er - det gjelder både veteraner og sivile - som mulig bidragende årsak til senere helseplager.

12.2 KONKLUSJONER

Eitinger-utvalget hadde som hovedoppgave å foreta en vurdering av påkjenningene for grupper av krigsdeltakere. For Alta bataljons vedkommende innebar det at vurderingen ble foretatt utelukkende på grunnlag av belastningene under felttoget i 1940.

Det nærværende utvalget har i tillegg til å vurdere påkjenningene under felttoget i 1940, også foretatt en vurdering av påkjenningsnivået på basis av de samlede krigshendelser og -opplevelser deltakerne var utsatt for i årene 1940-45. Disse tilleggspåkjenningene var av ulik karakter både mht. intensitet og varighet, og unndrar seg følgelig en vurdering basert på *generell presumsjon* for avdelingen. Enkelte av deltakerne var utsatt for meget store tilleggsbelastninger, mens andre var praktisk talt uten slike tilleggsbelastninger.

Dette betyr at det ikke kan foretas en alminnelig gruppevurdering av Alta-veteranenes påkjenningsnivå i et slikt langtidsperspektiv. En slik evaluering må gjøres ut fra en individuell prøving der det avgjørende moment vil være hvor store tilleggspåkjenninger den enkelte deltaker var utsatt for i løpet av krigsårene - ut over de generelle påkjenningene krigstjenesten i 1940 medførte.

12.2.1 Generelt om felttoget i 1940

Utvalget har vurdert de ulike stridspåkjenningene i lys av bataljonens mestringsforutsetninger. Alle relevante indikasjoner tilsier etter vår oppfatning at Alta bataljon som avdeling mestret de påkjenningene den var utsatt for under kampene i 1940.

Under intervjuene i forbindelse med utvalgets helseundersøkelse av veteranene sommeren 1997 kom det fram opplysninger som nyanserer og til en viss grad justerer det grunnlagsmaterialet Eitinger-utvalget baserte sine konklusjoner på. Men dette utvalget har for øvrig ikke gjort nye funn av avgjørende betydning, eller avdekket forhold som på noe avgjørende punkt endrer grunnlaget for konklusjonene i Eitinger-rapporten.

Etter vår oppfatning kan det ikke sies å foreligge holdepunkter for at Alta bataljon har vært utsatt for slike påkjenninger som Eitinger-utvalget betegnet som ekstreme, og som vanligvis forutsettes for at risikoen for utvikling av psykiske helseskader skal være til stede for avdelingen som helhet.

Det er heller ikke, i løpet av den tiden som er gått siden Eitinger-utvalget avgav sin innstilling, gjort nye medisinske erfaringer eller trukket nye lærdommer om

psykiske senskader av en slik art at det er grunnlag for å endre konklusjonen i den nevnte innstillingen.

12.2.2 Spesielt om tilleggspåkjenningene (individuell vurdering)

Som nevnt ovenfor har utvalget fått fram opplysninger om at enkelte av deltakerne i Alta bataljon var utsatt for *særlige* belastninger under felttoget i 1940. Utvalget har dessuten brakt på det rene at mange av dem var utsatt for ulike former for tilleggsbelastninger under okkupasjonen, først og fremst i tilknytning til nedbrenningen av Finnmark høsten 1944. Ut fra en samlet vurdering kan dette ha medført en stor ekstrabelastning for den enkelte. Hvorvidt påkjenningene var så betydelige at det kan nyttes presumsjon ved vurderingen av de psykiske lidelsene som den enkelte har i dag, vil måtte avgjøres ut fra opplysningene i hver enkelt sak.

Med hensyn til enkeltpersoner av Alta bataljon som hadde vesentlige tilleggsbelastninger som nevnt ovenfor, mener utvalget at forvaltningen bør kunne anvende den samme presumsjonsordningen som ble tatt i bruk på grunnlag av Eitinger-utvalgets rapport for personell med *særlige* påkjenninger eller som hadde opplevd flere belastningssituasjoner.

KAPITTEL 13

Administrative og økonomiske konsekvenser**13.1 ADMINISTRATIVE OVERVEIELSER**

Utvalgets innstilling åpner ikke for noen generell praksisendring ved behandlingen av saker med sikte på godkjennelse etter de gjeldende krigspensjoneringslovene.

Når det gjelder behandlingen av Alta-veteranenes saker spesielt, er det i flere sammenhenger blitt anført at den vanskelige legesituasjonen i Finnmark kan ha medvirket til at enkelte saker er avgjort på grunnlag av mangelfulle medisinske opplysninger eller overfladiske legeundersøkelser. Til dels er det også fremkommet utilstrekkelige opplysninger om søkerens deltakelse i motstandsarbeid eller andre former for krigstjeneste ut over deltakelsen i felttoget i 1940.

Etter Eitinger-utvalgets anvisninger skulle søknader om krigspensjon som gjaldt psykiske senskader, i utgangspunktet avgjøres uten at det ble innhentet uttalelse fra spesialist. Bare rent unntaksvis mente man det ville bli påkrevet å rekvirere spesialisterklæring, og i så fall burde den utarbeides av en psykiater med særlig kompetanse i katastrofepsykiatri. Disse anvisningene, som er blitt fulgt opp av forvaltningen, synes i det store og hele å ha fungert tilfredsstillende, men kan som nevnt ha ført til at enkelte Alta-veteraner er blitt skadelidende som følge av legesituasjonen i distriktet. Utvalgets helseundersøkelser i Finnmark sommeren 1997, som har ført til en rekke omgjøringer av tidligere avslåtte saker, synes å støtte opp under et slikt synspunkt.

Det er for øvrig en kjent sak at Finnmark har vært preget av mangel på medisinske spesialister, ikke minst spesialister i psykiatri. Til tross for at spesialisterklæringer som nevnt normalt ikke skulle innhentes som ledd i den rutinemessige saksbehandlingen ved søknader om krigspensjon, kan utvalget likevel ikke se bort fra at dette i noen grad har bidratt til å forverre situasjonen for Alta-veteranene.

På den annen side må det nå kunne antas at de nevnte skjevhetene i stor grad er blitt rettet opp nettopp takket være den helseundersøkelsen som er blitt utført i utvalgets regi. Alle gjenlevende veteraner fra Alta bataljon som var bosatt i bataljonens utskrivningsområde, fikk tilbud om en grundig somatisk og psykiatrisk helseundersøkelse. Av ulike grunner fant ikke alle å ville benytte seg av tilbudet, men utvalget er kjent med at det sommeren 1998 er blitt gjennomført en ny helseundersøkelse i Finnmark, jf kapittel 1 punkt 3.

Etter dette må det kunne konstateres at de aller fleste gjenlevende veteranene har fått sine saker vurdert av spesialister. For disse vil de ankepunktene som skyldes legesituasjonen i Finnmark, derfor ikke lenger ha noen gyldighet. Etter det utvalget har brakt i erfaring, er bare to eller tre andre grupper av krigsdeltakere tidligere blitt gjort til gjenstand for tilsvarende systematiske helseundersøkelser og vurderinger.

På denne bakgrunn kan utvalget ikke se at det er påkrevet med noen ytterligere administrative forføyninger når det gjelder varetakelsen av Alta-veteranenes rettigheter vis-à-vis lovene om krigspensjonering.

13.2 ØKONOMISKE KONSEKVENSER

Per 1 mai 1998 hadde Rikstrygdeverket revurdert omkring 20 saker fra personer tilhørende Alta bataljon som tidligere hadde fått avslag på sine søknader som følge av manglende årsakssammenheng mellom krigsbelastningene og den senere helsevekkelsen.⁵⁵ I tillegg hadde trygdeadministrasjonen mottatt 15 nye søknader fra

Alta-veteraner eller deres etterlatte, dvs. saker der det tidligere ikke var blitt fremmet krav om krigspensjon.

Av de gamle sakene som er revurdert, er noe over halvparten blitt omgjort. I de aller fleste tilfellene har omgjøringen ført til at det er gitt en menerstatning begrenset til 20 prosent av full krigspensjon som følge av psykiske problemer.⁵⁶ I ett tilfelle har revurderingen ført til at uføregraden er blitt forhøyet fra 50 til 100 prosent. - Når det gjelder de nye søknadene, var bare et fåtall av disse avgjort per 1 mai 1998. Av de sakene som er blitt godkjent i denne kategorien, er ytelsene nesten uten unntak begrenset til en menerstatning på 20 prosent av full ytelse.

Ved full uførhet utgjør en militær krigsinvalidpensjon i gjennomsnitt en nettoutgift på ca kr 80 000 pr år etter at det gjort fradrag på grunn av samordning for ytelser fra folketrygden og yrkesskadetrygden. Imidlertid må det allerede nå kunne konstateres at de godkjente Alta-sakene vil representere et vesentlig mindre nettobeløp, i og med at det hovedsakelig som nevnt er gitt graderte pensjoner på 20 prosent.⁵⁷ Under disse forutsetningene vil nettobeløpet etter samordning neppe utgjøre mer enn kr 20-25 000 pr innvilget pensjon pr år, avhengig av størrelsen på den enkeltes samlede pensjonsytelser.

Hvor mange av de gjenværende Alta-sakene som vil bli innvilget (i tillegg til de 15 sakene som er alt er godkjent), er vanskelig å anslå med særlig sikkerhet. Resultatene fra den nye helseundersøkelsen sommeren 1998, vil være av stor betydning i denne forbindelse. Det må imidlertid anses tvilsomt om denne vil resultere i noe stort antall nye godkjenninger, i hvert fall vil det neppe dreie seg om flere enn dem som er blitt godkjent i kjølvannet av den første helseundersøkelsen.

Dersom antallet godkjenninger totalt stipuleres til 25 saker, skulle nettoutgiftene - med de forutsetningene vi har angitt ovenfor - utgjøre et beløp på mellom kr 500 000 og 625 000 pr år. Men selv om resultatet skulle bli noen flere godkjenninger, vil nettoutgiftene under enhver omstendighet representere et meget beskjedent beløp.

55. Med unntak av et par saker som tidligere var godkjent med gradert uføregrad.

56. Slik menerstatning gis etter militærloven til personer som er påført ikke ubetydelige helseplager som følge av krigdeltakelsen, uten at plagene har ført til nedsatt arbeidsevne.

57. Per 31. desember 1996 utgjorde den gjennomsnittlige invaliditetsgraden for invalider (militære) 83,2 prosent (St prp nr 1 [1997-98] s 76).

Referanser

Litteratur

- Andersen, Trygve & Pettersen, Arvid & Ramberg, S.E.L.; *Alta bataljons historie 1898-1995*. Alta 1996: Alta bataljon.
- Angell, Arne; *Med 6. kompani i kamp. Frå Narvik-fronten i 1940*. 1983: Lofotboka, Værøy.
- Bull, Edvard; *Norge i den rike verden. Tiden etter 1945*, s 49f. I: Norges historie. (Bind 14.) Oslo 1979: Cappelen.
- Dahl, Arne Dagfin; *Med Alta bataljon mot tyskerne*. Oslo 1945: Aschehoug.
- Dancke, Trond M.E.; *Opp av ruinene. Gjenreisningen av Finnmark 1945-1960*. Oslo 1986: Gyldendal.
- Eitinger, Leo & Vold, Ottar & Weisæth, Lars; *Krigsskader og senvirkninger*. Oslo 1995: Rikstrygdeverket.
- Fleischer, Carl Gustav; *Efterlatte papirer*. Tønsberg 1947. I kommisjon hos Torleif Landberg.
- Grimnes, Ole Kristian; *Overfall*. I: Norge i krig. Bind 1. Oslo 1984: Aschehoug.
- Hauge, Andreas; *Kampene i Norge 1940*. Bind 1. Oslo 1978: Dreyer.
- Lindbäck-Larsen, Odd; *Krigen i Norge 1940*. Oslo 1965: Gyldendal.
- Munthe-Kaas, Otto H.; *Krigen i Narvikavsnittet 1940 med kommentarer til operasjonene*. Oslo 1968: Gyldendal.
- Munthe-Kaas, Otto H.; *Evakueringen av Narvik-avsnittet juni 1940. En krigshistorisk studie*. Oslo 1970: Gyldendal.
- Ruge, Otto; *Felttoget. Erindringer fra kampene april-juni 1940*. Oslo 1989: Aschehoug.
- Sandvik, Trygve; *Operasjonene til lands i Nord-Norge*. Bind I og II. Oslo 1965: Gyldendal.
- Ustvedt, Yngvar; *Den varme freden - den kalde krigen. Det skjedde i Norge*. Bind 1 1945-52. Kapittel 7 - Det største skippertak i vår historie. Oslo 1978: Gyldendal.

Stortingsdokumenter, artikler og andre trykte kilder

- Ark, Olav I.; *Tilbakeblikk på Narvikfronten 1940*. I: Norsk Militært Tidsskrift nr 3 1998.
- Dahl, Arne D; *Rapport om deltagelse i krigen i Norge*. Maskinskrevet manuskript datert Washington 22. april 1943.
- Forsdahl, Anders; *Momenter til belysning av den høye dødelighet i Finnmark*. I: Tidsskrift for Den norske Lægeforening, nr 10 1972, 661-667.
- Innst.O.III. (1967-68); *Innstilling fra sosialkomitéen om lover om tillegg til og endringer i krigspensjoneringslovene av 13. desember 1946*.
- Mjøen, Jarle (red.); *Minneskrift over Alta Bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940*. Utgitt 9 april 1990 av Alta bataljons veteranforening, Alta kommune og Alta bataljon.
- Refsdal, Per; *6. Divisjon. Distriktskommando Nord-Norge 1940-1990*. Harstad 1989.
- Rikstrygdeverket (utg.); *Krigspensjonering. (Eitinger-utvalgets rapport)*. Oslo 12.12.1988.
- St.meld.nr. 35 (1945-46); *Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk*.

Arkivkilder

Forsvarets krigshistoriske avdelings arkiv. Boks 150, Alta bataljon. Riksarkivet.
Medisinalinnberetninger for Finnmark fylke og legedistriktene i Vest-Finnmark for 1939-40 og tidligere år. Riksarkivet.
Tromsø/Troms krigskommissariat. Mannskapsruller. Esker nr 23-24 (midl.). Statsarkivet i Tromsø.

Muntlige og andre kilder

Oppgaver fra folkeregistrene i Vest-Finnmark.
Oppgaver fra Forsvarets sanitet over syke, sårede og skadede under krigen.
Saksakter beroende i Rikstrygdeverket.
Samtaler med gjenlevende veteraner fra Alta bataljon.

Vedlegg 1**Notat om stridsbelastninger***(ved professor Weisæth)***1 MESTRING AV STRIDSPÅKJENNINGER**

I tillegg til den rent militære situasjon er det særlig følgende forhold som bestemmer soldatens muligheter for å tåle de belastninger krigsdeltagelse og strid bringer:

Kvaliteten av

- kompetanse: hvor god har opplæringen, treningen og øvingen av soldaten vært?
- motivasjon: hvor meningsfylt oppleves oppgavene og rollen som soldat?
- utstyr/bevæpning: har man tillit til utstyret og bevæpningen, er det like godt som fiendens?
- gruppesamhold: hvor godt kjent er soldatene med hverandre på forhånd, hvor godt sammensveiset er de?
- ledelse: hvor sterk er tilliten til egen ledelse?
- sanitetsstøtte: har sanitetstjenesten vært god?

Hvis de opplistede seks faktorer har vært rimelig gode, viser det seg at selv meget store stridsbelastninger kan tåles av gjennomsnittssoldaten. Det foreligger ikke forskning som klart kan fastslå om den ene eller annen av de nevnte faktorer er viktigere enn andre, for øvrig står flere av de nevnte faktorer i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre (f eks motivasjon, gruppesamhold, tillit til ledelsen).

2 STRIDSBELASTNINGENE

Under vanlig konvensjonell krigføring foreligger det erfaringsmessig et visst forhold mellom antall drepte, sårede og hyppigheten av soldater i avdelingen som har psykiatriske stridsreaksjoner, dvs. blitt kampudyktige pga. alvorlige psykiske stridsreaksjoner. Forholdstallene er vanligst: 1 drept: 4 sårede: 1 psykiatrisk kampudyktig. Antallet av drepte og sårede vil derfor være en god indikator på hvor sterk totalbelastningen av striden var for avdelingens øvrige personell.

I det følgende listes opp stridsbelastninger som under 2. verdenskrig ga større forekomst av psykiatriske stridsreaksjoner. Vanligvis vil som nevnt det antall soldater som trenger sanitetshjelp under eller etter strid pga. psykiatriske stridsreaksjoner utgjøre ca. 25 prosent av det totale antall som trenger sanitetshjelp. Under spesielt harde og langvarige kamper som landgangen i Normandie øket tallet og utgjorde ca. 50 prosent av alle soldater som trengte sanitetshjelp. Det synes å være en positiv og sterk sammenheng mellom antallet soldater som får akutte psykiatriske stridsreaksjoner og den andel som senere i livet kan få kroniske post-traumatiske stressforstyrrelser av krigspåkjenningene.

Spesielt belastende (risikofaktorer) er strid som preges av følgende forhold:

- intens strid
- nærstrid

- langvarig strid
- uventede/overraskende kamphandlinger
- terrorhandlinger
- å møte ukjente, nye våpen (under 2. verdenskrig var dette i begynnelsen stridsvogner og fly, senere flammekastere og V-raketter)
- overlegen fiende
- luftangrep
- vedvarende voldsom artilleriild
- miner
- stort antall sårede
- stort antall drepte
- utmattelse som følge av ekstreme fysiske og psykiske påkjenninger.
- mangel på søvn og hvile
- ugunstige klimatiske forhold, først og fremst kulde
- dårlige forsyninger
- dårlig hygieniske forhold - infeksjonssykdommer
- inaktivitet, venting i påtvungen passivitet og uvisshet
- uklare kommandoforhold
- manglende informasjon, dårlig kommunikasjon
- isolasjon
- fluktpreget retrett
- svikt i ledelsen

Påkjenningene kan også klassifiseres i fysisk, psykisk eller sosial art:

- Fysisk: Skader, fysisk slit, utmattelse, kulde, hete, fuktighet, skitt, mangel på hvile, søvn, mat og væske.
- Psykisk: Overveldende sanseinntrykk (smell, støy, synsinntrykk), venting, uvisshet, følelse av isolasjon, bli forlatt, tap av kamerater, angst for å bli drept eller skadet, frykt for å svikte og ikke holde mål. Undersøkelser tyder på at omtrent like mange soldater har som sin sterkeste frykt å bli drept eller lemlestet, dvs. fysisk utslettelse eller ødeleggelse, som det er soldater som er mest redde for truende psykiske nedslag, nemlig å ikke holde mål, dvs. å ikke greie å være soldat og derved å oppleve å svikte kamerater, ledelse og saken.
- Sosialt: Adskillelse fra hjem, familie, jobb, tilpasse seg militært kommandosystem. Under 2. verdenskrig dreide det seg for mange om en langvarig adskillelse fra Norge og uvisshet om hvordan det stod til hjemme.

Forskning på forskjellige stressbelastninger har vist at det er visse grunnleggende trekk ved stressbelastninger som avgjør hvor alvorlig belastningen oppleves og derved dens virkninger. Sentralt står opplevelsen av å ha kontroll og av at belastningen er forutsigbar. Med *kontroll* menes at personen kan gjøre noe fra eller til, dvs. påvirke situasjonen han er i, i beste fall ha et godt grep på situasjonen. Det motsatte av kontroll er hjelpeløshet. Eksempel på militært personell som har god kontroll og samtidig utsettes for svære påkjenninger som de vanligvis tåler godt er jagerflyvere. 2. piloter eller haleskyttere i bombefly kan derimot oppleve å ha mindre kontroll og derved få større psykiske problemer under krigsinnsats. I den motsatte ekstreme ende av kontrollspekteret finner man krigsfangene, spesielt kon-

sentrasjonsleirfangene som var fratatt så og si enhver mulighet for å påvirke den situasjon de var i. En slik traumatisering av et temmelig hjelpeløst offer vil være særdeles alvorlig. Generelt kan det sies at jo mer en person er i stand til å påvirke, dvs. kontrollere den situasjon hvor stressbelastningen gjør seg gjeldende, jo bedre vil han kunne tåle belastningene.

Med *forutsigbart* menes at personen på forhånd har en rimelig klar oppfatning at hva han har i vente og på hvilket tidspunkt påkjenningen kommer. På samme vis som ovenfor, er det vist at dersom man har en rimelig grad av kjennskap til situasjonen på forhånd, så øker stresstoleransen, dvs. evnen til å tåle belastningene. Det verste er når man helt uforberedt kastes inn i situasjoner som inneholder uventede, overraskende, eventuelt helt sjokkerende og overveldende belastninger.

Vedlegg 2**Alta bataljons deltagelse i felttoget på Narvikfronten 1940***PM av oberstløytnant Hans Børsheim, mars 1995*

Ref. Rikstrygdeverket 22.12.92. Kp. - 47.399.

"Tilleggslovens §1 nr. 5 gjelder militærpersoner som under felttoget i Norge i 1940 var utsatt for *usedvanlig hard påkjenning*. Med *usedvanlig hard påkjenning* menes i denne forbindelse en påkjenning av helt spesiell karakter, som bare unntaksvis er antatt å ha forekommet under felttoget i 1940."

1

Her er gitt en negativ definisjon (bare unntaksvis), uten at det i klartekst positivt er sagt hva *usedvanlig hard påkjenning* er.

Jeg vil derfor kort gå igjennom Alta bataljonens operasjoner på Narvik-fronten og forsøke å belyse påkjenningene i to dimensjoner:

- Fysiske påkjenninger
- Stridshandlinger, hvor de psykiske påkjenninger er størst.

2 FYSISKE PÅKJENNINGER

20. apr:	Til Sjøvegan med skipstransport.
23. apr:	6 timers marsj fra Salangen til Lavangen, ca 15 km, passhøyde 200 m o.h.
24. apr:	Lavangen - Fjordbotneidet 0500-2200 Gratangen, ca 10 km, passhøyde 416 m o.h.
28/29. apr:	Gratangen - Roasme, ca 10 km, oppstigning til h 842 og Roasme h 856
9/14. mai:	Roasme - Hartvigvand, ca 10 km, nedstigning fra h 856 til 72 m o.h.
21. mai:	Hartvigvand - Lillebalak, oppstigning til h 572, h 482 og h 336.
23. mai:	Lillebalak - Nygaardsvassdraget (fra Hartvigvd) ca 10 km.

Framrykning til:

CirkelvdNed.	JernvdØv.	Jernvd
269 m o. h.	281 m o.	h286 m o. h.
Kpl h 361	Kp2 ekv. 330	Kp3 h 444

Dette betyr en fremrykning på ca 55 km. Men her må vi være klar over at denne distansen kan være gått over igjen flere ganger. Frem og tilbake flere turer under henting av forsyninger: proviant, utrustning og ammunisjon. Avstanden er derfor ikke det mest anstrengende - men høydeforskjellene betyr de største belastninger, spesielt med tunge pakninger.

I dag nytter vi rent marsjteknisk å legge til i tid for: 300 m stigning: 1 time; 500 m nedstigning: 1 time

Og i 1940 apr./mai/jun. må vi også legge til enda mer p.g.a. vær og føreforhold som skiftet mye under felttoget fra - snøstorm

- førefall og rått snø
- regn og oppbløtte myrdrag
- vann, bekker og elver som gikk opp og resulterte omlegning av marsjrutene

3 STRIDSHANDLINGER

For Alta bataljon er det tre stridshandlinger som trer markert fram.

- Gratangen
- Roasme, spesielt ved Roasmejr og h 842 (h 856 ble tatt av II/IR15)
- Lillebalak h 572

De to sistnevnte navn er - ikke uten grunn skrevet inn i bataljonens fane. På disse to steder var sannsynligvis de psykiske belastninger størst. For kp3 er det også all grunn til å anta at det hadde store belastninger - både fysiske og psykiske under opprenskningene i dalsiden mot Gratangseidet i tiden 3. - 6. mai. Kpet mistet herunder 3 falne og en ble så hardt såret at han døde 2 år senere av skadene. Kp2 besatte i dette tidsrom h 559 og angrep senere (den 7/5) i skaret ved vann 780. Men det er ikke grunn til å anta at dette har belastet kpet mer enn de to andre geværkompanier i bataljonen. Kp2 opererte sammen med kp2 av IR 16 og den fiendtlige styrke var her sterkt medtatt i følge tyske beretninger.

4 KONKLUSJONER

Hvis jeg skal trekke sammenligninger mellom de belastninger de norske bataljoner ble utsatt for, er det skjønnsmessig nærliggende å gruppere dem slik.

- a) Fysiske påkjenninger Bn I/IR16 Næverfjell - Kuberget Bn II/IR16 Storebalak - Kobberfjell
- b) Stridshandlinger Bn I/IR12 Gratangen Bn II/IR 15 Narvik (og h 785 - h 856)

Selv om Alta bn ikke er "rangert" på disse to lister - kan vi ikke derav si at bataljonen *totalt sett* har vært utsatt for mindre påkjenninger/belastninger enn de nevnte bataljoner. Det kan den nemlig ha vært - fordi de oppførte bataljoner er fire forskjellige.

5 KRIGSHANDLINGENE INNTIL FREMMEDLEGIONENS LANDGANG I BJERKVIK

Ved landgangen i Bjerkvik 13. mai inntrådte en helt ny situasjon. Herved traff de allierte det neuralgiske punkt i det tyske stillingskompleks og området nord for Bjerkvik Hartvigvand - Vassdalen - Bukkedalen måtte oppgis.

Om den allierte landgang i Bjerkvik kan man godt nytte det tyske uttrykk "aus den Angeln heben" om den tyske stilling (å bringe ut av likevekt).

Det kan derfor være nyttig å vurdere/studere stridshandlingene *før* og *etter* Bjerkvik.

- a) Stridene før er godt beskrevet i FKA: Krigen i Norge 1940 Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940. Bind I - II. Se vedlagte kart og skisser t. o. m. Skisse 29: Angrepet på Bjerkvik. Og Alex Buchner: Narvik. (Die Wehrmacht im Kampf, Band 18, Skizze 8 og S. 52-53/S. 78-87 (vedlagt))
- b) Striden etter er godt beskrevet i samme norske referanse. Se skisse 31/34/35/41/42/43/45, og i den tyske referanse: Skizze 9 og S. 100-115/S. 156-171 (vedlagt).

6 KAMPHANDLINGENE I 2. HALVDEL AV MAI

Tyskerne besatte nå 14-15. mai en ny forsvarslinje over Kuberget (820) - Storebalak (763) - Lillebalak (572) -

Mebyfjeldet (548).

Den tyske beretning gir en relativt realistisk (dog noe farget til egen fordel) beskrivelse av vær- og føreforhold i det nevnte fjellområde.

Side 114-115 er tatt med for å vise sammenhengen i stillingene: Gruppe von Schleebürgge som sto overfor de to feltbataljonene fra IR 16.

7 KAMPHANDLINGENE I JUNI

På side 156-163 er beskrevet tyskernes disposisjoner vis a vis bl. a. Alta bn. Side 168 - 171 er viet Gruppe von Schleebürgge's strid med IR16's bataljoner. Vær og føreforhold går nå over til det verst mulige - snø og regn om en annen.

8 LEDELSE AV ALTA BN

Befalsoppsetning i april 1940 fremgår av Bilag 3 - underbilag 11.

Oblt. A. D. Dahl Bataljonssjef (46 år)

Han var kanhende den beste norske bataljonssjef på Narvikfronten i 1940. Og i alle fall den eneste som tidligere hadde deltatt i krigshandlinger. Som ung løytnant deltok han i en engelsk avdeling i slaget ved Somme Frankrike 1916.

Lt. Adolf Kristiansen Kpsj. 2. Kp (til 28/4)

Kapt. Forseth Kpsj. 2. Kp (fra 28/4)

Dvs. at kapt Forseth overtok som kompanisjef i Gratangen og førte 2. Kp. under de vesentlige stridshandlinger i Gratangen - Roasme og Lillebalak til krigens slutt. Han var sikkert bataljonens beste kompanisjef. Han var yrkesoffiser ved 6. divisjons befalsskole og hadde ført denne under de innledende operasjoner inntil skolens oppløsning. Kapt. Forseth ble etter krigen - som oberstløytnant - sjef for Alta bn. og senere oberst og sjef IR12.

Vedkommende gjorde tjeneste som lagfører i 2. tropp/2. Kp. under *Fenrik R. Greiner*. Greiner fikk en rosende omtale av bataljonssjefen, Oblt. Forseth, etter krigen. Vedkommende var lagfører under sin militærtjeneste før krigen og under krigen. Dette tyder på at han psykisk og fysisk har tilhørt det bedre sjikt av soldatene.

2. Kp. fulgte bataljonen og opererte innen rammen av denne under hele felttoget.

Som spesialoppdrag kan nevnes sikring av h 559 (SØ Kvernmoen), og et angrep sammen med Kp. 2/IR16 inn i skardet ved vann 780 (skisse nr. 22)

Men dette var neppe mer belastende enn de påkjenninger KP1, og Kp3 ble utsatt for VEST for Lægastind.

9 STRID I FJELLENE

Er i h. t. våre taktiske/tekniske reglementer (Manus 6-9) kjennetegnet ved: - Store høydeforskjeller - Harde og skiftende værforhold - Liten eller ingen vegetasjon - Få og dårlige veier og lite med tverrforbindelser - Ingen bebyggelse

Dette betyr tidkrevende forberedelser og lange oppmarsjer.

Stridshandlingene blir derfor ikke så hyppige som i lavlandet.

Daglige sammenstøt med fienden er derfor ikke det normale. Men ildvirkningen øker betraktelig på steingrunn, spesielt med bombekastergranater, artillerigranater og flybomber. Rikosjetter (eller Querschläger) øker betraktelig.

Snøen demper disse våpenvirkningene en god del. Men på fjelltoppene blåser snøen normalt bort.

10 STRIDENS VARIGHET

I Nord - Norge varte krigen i to mndr. Selv om ikke alle avdelinger deltok i strid kontinuerlig over dette tidsrom er det viktig å ha denne kjennsgjerning klart for seg. I Sør-Norge varte krigen grovt sett i kun tre uker, for flere avdelinger i kortere tid.

Som sammenligning med øvrige land i Europa som ble nedkjempet og okkupert av Tyskland før angrepet på Sovjetunionen i 1941 er de nord-norske avdelinger uovertruffet:

Nord - Norge 1940 (3+5) 8 uker
Polen 1939 18 dager
Holland 1940 4 dager
Jugoslavia 1941 11 dager
Belgia 1940 18 dager
Grekland 1941 20 dager
Frankrike 1940 6 uker

11 STYRKEFORHOLD

Tyske styrker: 2000 mann eller 1750 GebJäger (= tre små bataljoner)

Marinefolk 2500 mann Disse ble organisert for landkrig, men var vel de dårligste soldater på Narvik fronten.

Senere fikk tyskerne forsterkninger luftveien helt opp til våpenstillstanden 9/6. 2400.

12 ORGANISASJON

Se:- Bilag 4. Allierte stridskrefter i Nord - Norge - Bilag 5. Kommandoforholdene (- de norske) - Anlage 1-5. Tyske avdelinger.

13 EITINGER-UTVALGETS INNSTILLING

Mitt første inntrykk etter å ha lest denne er en del forundring over avdelinger som er plassert i presumpsjon på ja og nei. Jeg fant ingen korrelasjon her med det som er vanlig oppfatning blandt militære kretser. Ved nærmere studier fortøner det seg som basert på tapsberegningene. De er ført opp i "bulk" over en varierende tidsperiode.

For militære formål regner vi med samme tidsperiode (pr. dag og over tid). Jfr. Stabstabellene og FFI's krigsspill (Operasjonsanalyser).

En avdelings stridsverdi vil også innvirke på tapene, f. eks. vil en med høy S-verdi få mindre tap enn en med lav. Og en angriper som lykkes vil normalt få mindre tap enn en forsvarer. Dette kan dokumenteres.

Men de fleste målbare forutsetninger for Alta bn. tyder på at det var en meget god avd. Den påførte fienden store tap hver gang den gikk til angrep. Altså en høy stridsverdi. Den var sannsynligvis en av de beste bataljoner på Narvikfronten. Den tåler sammenligning både med de norske bataljoner, de alliertes og fiendens.

Israelernes kriger mot araberlandene var normalt av kort varighet. Inntil krigen i Libanon i 1982. Da gjorde de den erfaring at etter 2 mnd. inntrådte det en fysisk og psykisk krisetilstand blandt soldatene. De ble apatiske, likegyldige og var derfor en større fare for seg selv og omgivelsene. Israelerne tok derfor konsekvensene av

dette og skiftet ut soldatene etter hver 2 mnd. syklus - altså en form for turnustjeneste.

Tyskerne gjorde tilsvarende observasjoner under 2. verdenskrig, men hadde ikke råd til en slik utskiftning. Soldatene fikk først permisjon etter 1-2 års tjeneste. Russerne fikk ikke permisjon så lenge krigen varte.

Alta bn. hadde vært deltager i krigen i to mnd. Den var derfor sannsynligvis like før et psykisk og fysisk kollaps. Slik de tyske bataljoner var - og våre egne fra IR 15 og 16. Våpenstillstanden og kapitulasjonen "forhindret" kanskje dette. Men at de var utsatt for sterk psykisk og fysisk belastning under felttoget er hevet over tvil. Hvordan dette kan relateres til lovverket om krigspensjonering, har jeg ikke forutsetninger for å uttale meg om.

Vedlegg 3**Brev til utvalget av 18. mai 1998***Fra Einar Fjelldahl, Øksfjord*

Jeg viser til vennlig henvendelse i forbindelse med rapport av 08.05.98 og senere brev datert 13.05 d.å.

Til spørsmål om troppetransporten fra Alta til Sjøvegan den 19 april 1940 viser mine notater at det var skipene: "Håkon Jarl" (3. kp.), "Dronning Maud" og gods-båten "Senja".

1

Transporten til Salangen medførte spenning og undertrykt frykt for mange, 50 mil over åpent farlig hav, uten annet enn symbolsk følge, som i virkeligheten ikke hadde noen som helst betydning.

2

3. kompani med løytnant Jonas Langaas som kompaniets sjef var en offiser som ikke sparte sine soldater, hvilket førte til at dette kompani hadde de største tapene.

I årene etter krigen møtte jeg mange krigskamerater fra dette kompani, som fortrolig fortalte om sine skjulte plager, som for manges vedkommende blev dempet ved stadig alkoholkonsum. De er alle sammen borte idag.

Den kontinuerlige krigsaktivitet kompaniet praktiserte, skapte en viss sløvhets på grunn av total mangel på søvn, som til slutt førte til forsiktighet fordi han oppdaget at soldatene under rekognosering var fryktløse mot fiendens mitraljøsestillinger. Dette uttalte kompanisjefen i en av sine rapporter.

3

For mange av bataljonens soldater som kom hjem etter krigstjensten, var fiske en vesentlig del av inntektene, for å ha noe å leve av. Her fikk vi føle en annen krig, nemlig å berge livet for de tyske vaktbåter som lekte med sine mitraljøser når vi ikke var oppmerksom på deres signaler om bording i usiktbar vær.

Det var forbudt å dra ut på sjøen uten å melde fra til den tyske havnevakten. Mange fikk varselskudd i baugen.

4

Tilbake til rapporten, som jeg ikke har noen innvendinger mot av vesentlig betydning.

Her finner en for første gang en vurdering av Alta-veteranenes totale livssituasjon fra mobiliseringen i april 1940 til gjenoppbyggingen etter krigsødeleggelser innenfor bataljonens mobiliseringsområde.

Vedlegg 4**Strids- og sykehistorier***(Utarbeidet av prof. Lars Weisæth)***1 EKSEMPEL : MASKINGEVÆRSKYTTER I GEVÆRKOMPANI**

Hadde stort utbytte av sine allerede innlærte ferdigheter med skiløping, fra jakt og å være fjellvant.

Han var militært utdannet som førsteskytter på maskingevær og var lagleder ved innkallingen 9. april 1940 i en alder av 23 år.

Sersjanten tok ut han til å bære lik av de falne i IR 12 fra en samleplass og inn i et skur slik at likene ikke skulle være synlige når de øvrige styrkene dro forbi. Han hadde aldri sett lik før. Det første liket hadde halve hodet bortskutt, ellers var det stygge skuddsår. Han bar ni lik. Veldig mye blod. Han tenkte på at dette skulle hans kamerater måtte gjøre med ham i tilfelle han ble skutt. (Han tenkte altså på de døde som seg selv.) Denne opplevelsen har kommet tilbake i drømmene senere, "akkurat som på kino".

Han var i nærstrid ved Jernvann, to av kameratene hans ble såret, men han var ikke nær dem da det skjedde. Han følte seg sterkere enn tyskerne under striden og forteller at tyskerne ikke slapp dem innpå seg. De tok også en tysk fange og fikk da vite at han ikke hadde fått mat på 1 1/2 døgn. Det verste for han var når flyene skjøt med mitraljøser og det ble en ildmørje i skogen. Flyene beskjøt et større område fordi flyverne regnet med at det var folk som hadde gjemt seg i skogen. Som førsteskytter på Madsen maskingevær var han i første rekke under hele felttoget.

Ca en måned etter hjemkomsten sommeren 1940 begynte han å få drømmer om krigshandlingene. Han var ytterst skvetten og ble mer og mer oppfarende. Under hele krigstiden merket han på dette viset ettervirkninger av at han hadde vært ved fronten. Han våknet nesten hver natt. Han var hjemme under krigen. Saboterte pliktarbeidet for okkupasjonsmyndigheten, stjal brennevin fra tyskerne. Forteller at det var russerfanger overalt. Han visste ikke om noen organisert motstandsvirksomhet, og kom da heller ikke med i noen slik aktivitet.

I oktober 1944 stakk han til fjells. De var tre familier sammen.

Flukten utgjorde en nervepåkjenning fordi de visste at tyskerne jaktet på folk som hadde gjemt seg i fjellene og de var redde for å bli skutt fordi det hadde gått ut beskjedder om at den som unndro seg evakuering ville bli skutt. Etter to uker kom tyskerne, de var blitt angitt. De ble holdt hvor internert i en kirke et par uker.

Han er en etter forholdene sprek 80 1/2 årig mann. Han bor hjemme i eget hus sammen med sin hustru. De stiller seg selv. De har hjemmehjelp to ganger månedlig. Han ser mye på tv, men er fortsatt aktiv, jakter rype og har så sent som sommeren 1997 tatt tre storlaks, den største 14 kilo.

Hva gjelder hans psykiske tilstand, finnes det ved den kliniske undersøkelsen at han har en del gjenopplevelser både fra felttoget og fra tvangsevakueringen som når en plagsom intensitet. Hans mest uttalte symptom er søvnforstyrrelsen og skvettenheten. Han kan ha to-tre mareritt samme natt. Hopper opp på sengekanten på vei ut av sengen. Blir sint, må opp og gå, får ikke sove. Hans mareritt er også plagsomme for hustruen. Drømmene har alltid krigsinnehold, det starter gjerne med at han er på fjelltur for å plukke bær eller gå på jakt og så dukker fienden opp. Hovedtemaet er "nå kommer dem..."

Når han har valgt å slutte med tobakk, og lar det gå flere måneder mellom hver gang han tar en dram, kommer det av at han for 30 år siden kom til en konklusjon at med hans nervebesvær ville det lett kunne bli for mye om man benyttet nytelses- eller rusmidler: Jeg vil være herre over flasken, ikke den over meg". Han har vel heller ikke hatt en økonomi som har tillatt særlig med utskeielser.

Sammendrag:

Han hadde gode individuelle og militære forutsetninger for å greie krigstjeneste. Han deltok i første rekke i bataljonen under felttoget og det ble en hard påkjenning for ham, men han greide strabasene godt, men var nok overtrett. Den klare tilleggsbelastning som han hadde og som gjør at han skiller seg ut fra så og si alle de andre i bataljonen, var at han helt uforberedt ble satt igang med likbæring i Gratangen. Dette synes å ha hatt en traumatisk virkning ettersom det avspeiler seg i marerittene helt til i dag. Frykten for å bli skutt under tvangsevakuerings og at uvissheten varte i flere uker må også sees som en tilleggsbelastning. Allerede en måned etter felttoget fikk han en reaksjon som etter all sannsynlighet var en noe forsinket post-traumatisk reaksjon på strabasene under felttoget. Når dette har vedvart, henger det sannsynligvis sammen med den relativt lange periode med uvisshet som krigen representerte og spesielt tilleggsbelastningen under tvangsevakuerings. Som andre sterke og robuste personer greier han på dagtid å holde påkjenningene og reaksjonene under kontroll. Det er når han sover og ikke har noen mental beredskap, at krigsminnene dukker frem. Han har et klassisk post-traumatisk stress syndrom som ikke har vært uttalt nok til å redusere hans erhvervsmessige evne, men som har utgjort et kontinuerlig og ikke ubetydelig subjektivt stress i alle etterkrigsår. Spesielt søvnforstyrrelsen har vært såpass plagsom og er det fortsatt, at det bør kvalifisere som psykisk menskade. Hans søknad fra 1990 ble ikke tilstrekkelig utredet ettersom han ikke ble henvist til spesialistundersøkelse. Hans psykosomatiske og legemlige helse synes ikke å ha lidd under krigspåkjenningene.

Konklusjon:

Det er påvist et partielt post-traumatisk stress syndrom av moderat styrke. Søvnforstyrrelsen med klassiske krigsmareritt er det mest besværlige. Dette er ingen senskade, han har hatt symptomene kontinuerlig siden sommeren 1940. Plagene er såpass uttalte at de bør kunne anses som en krigsbetinget psykisk menskade. Det er ikke påvist andre konkurrerende årsaker til disse psykiske plagene.

2 EKSEMPEL: BOMBKASTER I STABSKOMPANIET

Førstegangstjenesten avtjent i 1939, 84 dagers varighet. Han var 3. skytter, utdannet på bombekaster. Deltok på nøytralitetsvakten i Øst-Finnmark. Var allerede i utgangspunktet skivant, jeger og meget fjellvant. Han følte seg rimelig godt forberedt ved mobiliseringen, tjenestegjorde i bombekastertroppen, stabskompaniet. Han hadde intet omsorgsansvar for familien under felttoget. Han hadde god tillit til befalet og var godt kjent med de andre soldatene. Han hadde ikke hatt spesielle sykdommer under oppveksten og var frisk ved krigsutbruddet.

Under et bombeangrep i Bjørnefjell falt han idet han skulle søke dekning og fikk høyre tommelfinger ut av ledd. Idet han kastet seg ned for å slippe unna bombeeksplosjonen så han en medsoldats lue fyke opp i været og synsinntrykket av luen mot himmelen er blant de visuelle inntrykk som har festet seg og som av og til plager han den dag i dag. (Lua kom fra en norsk soldat som ble hjerneskadet av

bombeeksplosjonen.) Han søkte ikke bataljonslegen(!) og har fått varige mén av dette. (Se senere.) Bombeeksplosjonen medførte sannsynligvis også en venstresidig hørselsskade, han blødde litt fra øret, (se senere). Han synes å ha hatt et begrenset bombesjokk som varte ett døgn tid hvor han var fjern, gikk på siden av seg selv, var utslått og ikke funksjonsdyktig. Han kom seg imidlertid helt med unntak av tommelfingerskaden og hørselsskaden.

Han frøs på bena under hele felttoget, mest på Bjørnefjell. Han har i hele etterkrigstiden opp til i dag lett for å fryse på bena og har hatt en del smerter når det har vært kaldt.

Utdrag av intervjuet:

Kan du fortelle litt om når du begynte å merke at det hadde skjedd noe med nervene dine? "Ja, det var jo straks etter krigen jeg begynte å merke det. Av og til så ble det dårlig med søvn og mye drømmer om krigen."

Fortell om hvordan de drømmene var! "Jeg drømte om krigen, om alt som hendte i 1944 og 1945. Jeg våknet om natta og da var det etterpå vanskelig å få sove. Jeg har hatt nokså mye med tyskerne å gjøre etter fronten, altså etter 1940, og hele krigstiden hadde jeg mye trøbbel med tyskerne."

Sommeren 1940 da du kom hjem, hvordan hadde du det da? "Ja, det var litt vanskelig i førstninga, veldig vanskelig. Med søvn og de drømmene som begynte å komme. Jeg måtte opp om natta mange ganger."

Tenkte du mye på felttoget, hadde du mye minner og erindringer om det? "Ja, minner og minner..."

Var det spesielle situasjoner som liksom dukket opp for ditt indre etterpå, som hadde festet seg på et vis? "Disse bombeangrepene kom nokså ofte. Vi var nokså nær bombenedslag. Da jeg fikk den sjokken, skaden i handa og..."

Ja, så ble du skadet i øret, det var ved samme bombeangrep? "Ja, samme angrepet, det var lufttrykket som gjorde det, vet jeg."

Hva med mitraljøsebeskytning fra fly? "Det var skrekkelig. Jeg var ikke så langt unna en hest som ble skutt tvers igjennom. Den ble delt i to. Jeg var 70-80 meter fra."

Hva var det som var så spesielt ille med å bli beskutt fra lufta? "Den feiet ned med maskingevær. De kunne jo skyte lange avstander. Da måtte du søke god dekning, bakom en stein eller ... ja det var jo ikke annet enn stein der."

Han kom tidlig med i *hjemmefronten*. Tok blant annet ved to anledninger imot agenter som ble sluppet i fallskjerm med slipp fra England. Sørget for å få disse i dekning inntil de kom ut på sine oppdrag. Disse agentene holdt han skjult under reinfeller i stabburet hjemme på gården. Gården unnslopp razziaer inntil høsten 1944 da tvangsevakueringen skulle gjennomføres.

Han var også *grenselos*: Første gang var allerede i juni 1940 da han ledsaget en norsk lege som kom fra Narvik-fronten over til Karesuando. Han var ganske mye engasjert i flyktingelos-virksomhet både sommer og vinter, sistnevnte da med reinsdyr. Loset over familier og hjemmefrontfolk. Han var bevæpnet med revolver. Denne hadde han fått fra en norsk agent fra England. Siden det var 10 timer til Sverige, var det maktpåliggende for ham å returnere straks fordi det var viktig å vise tyskerne og NS at han var i jobbvirksomhet i Norge. Dette må ha vært et betydelig press. Familien visste om hans virksomhet, men ikke naboene. Han ble en gang brakt inn som mistenkt for grenselosvirksomhet. Han hadde imidlertid et godt alibi idet han kunne få postmesteren (som var NS) til å dokumentere at han hadde vært i Alta da det skjedde. Avhøret var ubehagelig og truende. Han ble ikke utsatt for fysisk vold.

Politi-soldat: Det var fire tyskere som kom for å arrestere han og broren. Den femte var norsk hird-mann og han var mye mere brutal enn tyskerne. De klarte å rømme, men hele familien ble tatt og satt fire dager i fengsel før de kom seg unna i oktober 1944 til Finland.

Som politi-soldat deltok han i en patrulje som var i heftig ildstrid ved Tangen, ca 12 km sør for Alta da de seks norske soldatene oppdaget en patrulje med fem tyske soldater. Fire av tyskerne falt.

Krigspåkjenningen har for hans vedkommende således vært av ganske kontinuerlig art. Under krigen tålte han nervepresset. Sommeren 1940 hadde han en forbigående post-traumatisk reaksjon etter felttoget.

Som han forteller fikk han søvnforstyrrelse med traumatiske drømmer med krigsinnhold både etter felttoget og etter freden i 1945. Enkelte netter fikk han ikke sove i det hele tatt.

Krigsmarerittene har forfulgt ham i hele etterkrigstiden. Søvnforstyrrelsene førte til at han ble veldig trett neste dag dersom det var blitt for lite søvn. Det hendte han måtte sove noen timer om dagen.

Var i fullt arbeid til pensjonsalderen.

Håndskaden: De første årene hadde han smerter i tommelfingerleddet, håndskaden har vært til hinder når han har arbeidet. I lege Jan-Ivar Kvammes undersøkelse påvises det 90 % fleksjonskontraktur i grunnleddet høyre tommelfinger. Kraften er nedsatt til 2/3 av venstre.

Hørselsskaden: Sterkt redusert hørsel venstre øre. Det foreligger også en aldersvekkelse. Audiometrisk undersøkelse viser betydelig hørselssvekkelse på venstre øre. Forenlig med kombinert larmskade og presbyakusis?

Post-traumatisk stress syndrom: Han har ganske ofte de omtalte krigsmarerittene og dertil oppvåkningstendens, noe problemer med innsovning. Han har også betydelige vanskeligheter med å sove etter at han har hatt marerittene. Disse kommer spesielt når han har sett krigshandlinger i fjernsynet. Han har litt tendens på dagtid til gjenopplevelse av omtalte sterke inntrykk, f.eks. bombeangrepet under felttoget. Bruker sovetabletter i perioder. Impact of Event Scale intrusion 21, unnvikelse 18. Hopkins Symptom Checklist 25, gjennomsnittsscore på 0.76. Dette bekrefter inntrykket av en viss traumatisk stress-effekt.

Resyme:

Frisk og robust mann før felttoget. Greide både de psykiske og de fysiske strabasene bra. Hadde likevel sannsynligvis et bombesjokk som slo han ut et døgn tid etter nærtreff med bombe som skadet venstre øre og hvor han skadet høyre tommelfinger under forsøk på å komme i dekning. Han så en medsoldats lue fare til værs mot himmelen og dette synes å være et inntrykk som har festet seg. Umiddelbart etter felttoget hadde han ingen problemer annet enn en forbigående søvnforstyrrelse, kom straks igang med grenselosvirksomhet som vedvarte helt til høsten 1944. Også deltatt i å få flyslippagenter i dekning. Mistenkt av tyskerne, men ble bare innbrakt til forhør en gang. Arrestert ved starten på deporteringene, men unnsnapp til Finland og så til Sverige. Tilbake til Finnmark som politi-soldat og deltok i hard trefning ved Alta våren 1945. Nokså snart etter krigen tiltagende søvnproblemer som har vedvart i alle etterkrigsår, men av svingende intensitet. Klassiske krigsdrømmer. I tillegg bekymringsansvar for sine nærmeste, kanskje dette avspeiler flyktningelosens stress. Tilstanden i 1997 er antagelig slik den har vært de siste 10-15 år, avgrenset til en marerittforstyrrelse med innvirkning på søvnfunksjonen, forøvrig, av moderat grad. Har ikke interferert med arbeidsevnen tidligere. I tillegg er håndskaden og

antagelig hørselsskaden krigsbetinget. Summen av disse påkjenninger er tilstrekkelig til at han anbefales å søke om krigspensjon.

Konklusjon:

Avgrenset post-traumatisk stress syndrom med marerittforstyrrelser og noe forsterket bekymring for andres sikkerhet. Feltoget + kontinuerlig grenselos-virksomhet + politi-soldat i aktiv krigstjeneste i Norge. Ingen kompliserende forhold. Ikke nødvendig med behandlingstiltak. Dertil håndskade og en krigsskade hørselssvekkelse (undersøkt av dr.med. Jan-Ivar Kvamme). Frysetendensen er også mest sannsynlig en følge av felttogs-påkjenningene. Ikke mulig å påvise noe sikker sammenheng mellom hans gastrointestinale plager og krigspåkjenningene. Det foreligger grunnlag for å tilstå krigspensjon på grunnlag av disse psykiske og somatiske skadene som bør utgjøre vel 20 % medisinsk mén tilsammen.

3 EKSEMPEL: SKARPSKYTTER I GEVÆRKOMPANI

Før krigen var han i god legemlig og psykisk helse.

Førstegangstjeneste i 1935, 72 dager, utdannet som geværmann. Nøytralitetsvakt høsten 1939/ vinteren 1940, 90 dager. Da var han nestlagfører. Etter nøytralitetsvakten deltok han i frivillig militærtjeneste i skiløperkompaniet i 45 dager, han kom derfor hjem i mars 1940 bare noen uker før krigsutbruddet. Skiløperkompaniet var et fullt kompani, oppsatt med ca 150 mann. De tjenestegjorde i Alta, for ca 3 kroner dagen i godtgjørelse. På grunn av denne relativt omfattende militære utdanning og trening følte han seg godt forberedt da han ble innkalt straks etter 9. april 1940. Han var en god skiløper, en dyktig skytter og var fjellvant, hadde som ung oppholdt seg mye i fjellet og drevet jakt. Han hadde god tillit til både bataljonssjef, kompanisjef, sin egen troppssjef og til kameratene i laget.

Krigstjenestegjøringen under feltoget i 1940 ble på 60 dager fra 09.04 til 10.06, dessuten tjenestegjorde han i Varangerbataljonen våren 1945 fra mars til juni.

Han var skarpskytter i troppen. Var meget fornøyd med Kragh- Jørgensen geværet sitt.

Så lenge vi gikk der før vi kom i kamp, så hadde man sine tanker, men når skytingen begynte, var alt borte og da var det akkurat som om jeg gikk i annet arbeid."

Han var i nærstrid, ble beskutt av tyskere på ca 60 meters hold. Laget hans overrasket også en sovende tysker, som våknet og løp avgårde. Troppssjefen sa: "Skyt ved siden", det gjorde de og tyskeren lot seg ta til fange ved å strekke hendene i været. Det var ingen falne i troppen hans og han var heller ikke vitne til at noen andre nordmenn falt. Han hadde en rekke "nære-på-opplevelser". I tillegg til den nedenfor beskrevne bombingene fra norske fly var han også utsatt for den franske artilleribeskytningen av Lillebalak. Påkjenningene førte til en betydelig søvnmangel, innebar fysisk blodslit og det var i minste laget med mat. Han sov overhodet ikke i hus, men hele tiden i snøhuler med teltduk over. Forfrysningen synes å ha ført til en frostskaide.

Da jeg våknet, kjente jeg ikke ryggen i det hele tatt, og så krabbet jeg ut, reiste meg opp og datt ned igjen. Det var et stort strev for å komme på beina og begynne å gå for å få blodsirkulasjonen igang. Men så kviknet jeg til". Under feltoget hadde han brukt fotkluter. Støvlene hadde trukket vann som en svamp. Han hadde gått med mye hoste.

Så fikk vi melding at det var to norske fly som skulle bombe tyskerne, men hvem de bombet - det var oss! De slapp bomber på oss, de trodde vi var tyske. Det var et dalsøkke mellom oss og tyskerne, ca 700 meter, og der lå vi og skjød på

hverandre, så der fikk kameraten min en kule gjennom foten... han lå og ropte til meg at jeg måtte komme å hjelpe ham, så jeg krøp bort til ham og fikk ham i bedre skjul. Og da jeg hjalp han fikk jeg selv en kule som reiv opp jakke-ermet mitt. Etterpå fant jeg flere hull i vindjakke-hetta. Jeg fikk et streifsår i halsen. Det var kulehull i tobakksesken. Men det gikk jo bra med oss så... Vi lå og skjøt en tre-fire timer, da begynte tyskerne å rømme, og åpnet forferdelig ild på oss for å holde oss nede til de rømte. Det var bare noen få timer etterpå så - ja en times tid - så var vi ved de tyske stillingene der. Vi tok en del fanger og noen var døde." Han søkte ikke bataljonslegen for streifsåret i halsen. Han forteller at det at en del av tyskerne bar norske uniformer gjorde at man utsatte dem for mindre ildgivning enn ellers ville vært tilfelle. Ved en anledning hvor de norske styrkene stormet fremover, var det antagelig bare en forkilning i tyskernes maskingevær som hindret et større tap i troppen hans. Tyskerne kastet maskingeværet og hev to håndgranater, men den dype sneen gjorde at splintene ikke fikk noen virkning.

Han tok med seg Kragh Jørgensen geværet hjem, men en NS-mann på hjemstedet hadde sett at han kom reisende hjem med gevær. Han måtte derfor levere fra seg våpenet sitt.

Umiddelbart synes det ikke som om han har merket noen plager, men etter kort tid utviklet han imidlertid plagene i foten etter forfrysningene akkurat som om føtten er kalde inne i skoene, måtte ha ullsokker når han sov. (Han bruker siden alltid ullsokker i sengen om nettene.)

Da tvangsevakueringen skulle gjennomføres, dro han sammen med kona, barna og konas foreldre og to yngre søsken av hustruen, til en gamme inne på fjellet. Den gammen hadde han bygd selv i 1931. Tyskerne tok to kyr, hesten og en kvige, men selv hadde de greid å få unna to kyr. Den ene tok de med til fjells og laget gamme for den. De stjal det kraftforet tyskerne hadde satt av til hestene nede i bygda.

Da han gikk inn i en av gruvene i området ved en anledning for å undersøke, ble han oppdaget og arrestert av tyskerne. Han satt arrestert i 10 timer, greide å bløffe seg unna og dro til fjells igjen.

Da 2. bergkompanis soldater kom til stedet som ledd i frigjøringen av Finnmark, dro han til Varangerbataljonen hvor han ble innrullert som soldat.

Han fikk utlevert uniform i Tana-avdelingen, gikk på ski helt til Alta, de overnattet som det passet, mest i telt. Han var stasjonert det meste av tiden i Alta. De norske soldatene slo seg ned i kirken som var det eneste som stod igjen i Alta. Det var mye miner i Alta, de mistet flere mann: Tyskerne hadde sprengt veien, det var plassert anti-personellminer ved siden av og to av soldatene i laget gikk på disse. En omkom, han fant det maltrakterte liket 15 meter unna. Kameraten overlevde, greide å gå til kirken med 50 splintsår.

Under de forskjellige krigspåkjenningene fra 1940 til 1945 synes han å ha taklet stresspåkjenningene bra.

I 1949 var han med på en militær seremoni: Han bar da sin deltagermedalje med rosett. En befalingsmann hevdet at denne medaljen bare kunne bæres av de som hadde tjenestegjort i England. Han ble da så forbitret at han kastet deltagermedaljen sin i fjorden.

Han kom tilbake til hjemstedet i juni 1945. De bodde i gamme til utpå høsten, deretter i brakke til 1948. Han bygget seg eget hus i 1954.

I alle år etter felttoget har han hatt lett for å fryse på bena og tendens til residiverende bronkitter.

Allerede etter felttoget hadde han vanskeligheter med å falle til ro og hadde urolig søvn med mareritt med krigsinnhold. Etter krigen merket han også dette i perioder, men det var ikke så uttalt at det gikk i særlig grad utover arbeidsevnen hans. Men plagene har vært der stort sett hele etterkrigstiden. De synes å ha tiltatt noe med

økende alder og ellers i perioder hvor han har møtt nye belastninger. Det blir ikke funnet psykosomatiske plager.

I det klinikeradministrerte intervju for å kvantifisere post-traumatiske stressreaksjoner finnes det ingen sikre symptomer på dagtid av uønskede og plagsomme erindringer fra krigshendelsene, med mindre det er ytre stimuli som vekker slike tanker. Gjennomsnittlig en gang pr uke (de har avtatt noe i frekvens de siste årene) har han mareritt med krigsinnhold som er svært plagsomme: "Jeg har rett og slett vondt av det". I drømmene kommer han i knipe, vet ikke hva han skal gjøre, blir redd, det dreier seg om skyting og at han er i fysisk fare, men også at han kan falle ned fra fjell. Våkner opp og er helt ferdig, akkurat som om han har arbeidet tungt. Får ikke sove igjen etter slike mareritt og får heller ikke sove uten Rohypnol på kveldstid. Han blir trett og er utslitt om morgningen. Han har hver natt problemer med å falle i søvn om han ikke tar Rohypnol og forsinket innsovning eller avbrutt søvn på grunn av mareritt forårsaker i så fall 1 1/2 og 3 timers tap av søvn. Rohypnol hjelper tildels, men han har fortsatt betydelige plager av den traumatiske søvnforstyrrelsen. Det fremkommer ikke at han har stressreaksjoner som følge av hjertesykdommen eller kreftlidelsen. Han er heller ikke redd for spesielle situasjoner, tåler mørke godt, men unngår fjernsynsprogram hvor det er våpenbruk. Søvnforstyrrelsen forårsaker en tretthet som gjør at han har noe vanskeligheter med konsentrasjonsevnen, han har en klar hypervaktsomhetsreaksjon, men er ikke skvetten.

Han virker beskjedent. Det kommer frem en betydelig skepsis til undersøkelsen og til behandlingen av krigsskadetrygdsakene. Han forteller at han er den eneste av de tre veteranene som fortsatt lever på stedet som møter opp.

Det er ikke mulig å fastslå sikkert om hans partielle post-traumatiske stress syndrom skyldes påkjenningen under felttoget eller om hendelsene i 1944/45 er årsaken. Det meste av innholdet i drømmene er knyttet til kampsituasjoner og det kan tyde på at felttoget har vært den viktigste faktor. Det er vel rimelig å anta at både belastningene våren 1940, høsten/vinteren 1945 og våren 1945 har bidratt.

Samlet anslås hans posttraumatiske søvnforstyrrelse og plagene fra de frostskader i underekstremitetene og hans residiverende bronkitter som også i alle fall tildels må antas å ha blitt forårsaket av forfrysning under krigen, å nærme seg 20 % i medisinsk invaliditetsskade.

Nå i ettertid synes grunnlaget for å vurdere disse krigsskadene ved hans søknad i 1990 om krigsinvalidetrygd å ha vært noe tynt. (Den vedlagte søknad om hjelpestønad fra 1985 inneholdt ikke et ord om krigspåkjenningen.) Ved legeundersøkelsen i 1990 er de psykiske symptomene for såvidt beskrevet i legeerklæringen, men ikke på en fyllestgjørende måte.

Konklusjon:

Psykiske plager, vesentlig i form av en traumatisk søvnforstyrrelse med mareritt er påvist. Dette er sannsynligvis en senskade etter betydelige og relativt langvarige krigspåkjenninger i 1940 og 1944/45. I tillegg er det påvist kroniske plager i form av residiverende bronkitter og tendens til frysning på bena som må antas å ha blitt delvis forårsaket av forfrysninger under krigen. Til sammen anslås disse plagene å nærme seg 20% medisinsk menskade.

Vedlegg 5**Merknader notert ved undersøking av veteraner
og kontroller**

Nedenfor følger en del lett redigerte merknader slik de ble skrevet av undersøkerne på skjema i august 1997. Avsnittsoverskriftene viser til punkter i undersøkelsesskjemaet.

2.1 Under felttoget. Form for tjeneste (3.2.1)

1. Oppklaringspatrulje
2. Observatør, ordonans
3. Mitraljøseshytter
4. Hovslager
5. Forsyning, tren
6. Mg-skytter
7. Skytter mg
8. Mg-skytter
9. Forskjellige
10. Kokk
11. 3. mann mitraljøre
12. Sanitet
13. Sambandsmann
14. Lagfører mitraljøre
15. Signalist
16. Mg-skytter
17. Mg-skytter
18. Sambandstjeneste
19. Lagleder
20. Mitraljøresemann
21. Tren
22. Tren for bombekastertropp
23. Tren mat transport
24. Bombekaster
25. Sambandsmann
26. Bombekaster
27. Teletjeneste
28. 1. skytter maskingevær
29. Hestepasser
30. Mitraljøre, kokk
31. 1. skytter maskingevær
32. Nestfører i geværtropp
33. Avstandsmåler, bombekaster
34. Geværtropp, ammunisjon - transport
35. Maskingevær, 1.skytter
36. Transport

2.2 Under felttoget. Førstridssymptomer (3.2.2)

1. Anspent, motivert
2. Været, farlige forhold
3. Noe engstelig
4. Redd
5. Kribling i magen
6. Skjelving
7. Mange tanker
8. Urolig
9. Kort tid til tanker

2.3 Under felttoget. Sykdom (3.2.3)

1. Tenner
2. Slått bein
3. Ryggplager
4. Diaré
5. Seneskjedebet.

2.5 Under felttoget. Hjulpet sårede (3.2.5)

1. Tysker
2. Mange
3. Kjørte

2.6 Under felttoget. Skadet (3.2.6)

1. Rygg knekk
2. Kutt i finger infeksjon
3. Mistet hørsel
4. Hø. skulder
5. Frostskade føtter

2.7 Under felttoget. Nærstrid (3.2.7)

1. Ikke problem
2. Sett
3. 1 gang bajonett

2.8 Under felttoget. Sett døde (3.2.8)

1. Norske og tyske
2. Trønderbataljonen
3. Tyske, franske
4. Mange
5. Franskmenn
6. Gratangsbotn

2.10 Under felttoget. Vitne til død (3.2.10)

1. Mange ganger
2. På lengre avstand
3. Tyskere

2.11 Under felttoget. Sårede kamerater (3.2.11)

1. 2 i kompaniet
2. En
3. Ja, lungeskudd

2.13 Under felttoget - avfyrt eget våpen (3.2.13)

1. Ofte
2. Pistol
3. Mot fly
4. Mange ganger
5. Bare litt
6. 4. mann maskingevær, skutt tyskere
7. Mot fly
8. Bombekaster
9. Mot fly
10. Mot fly
11. Drept tysker

2.14 Under felttoget - beskutt med lette våpen (3.2.14)

1. Ofte
2. Lite
3. Nådde ikke fram
4. Fra fly

2.15 Under felttoget - beskutt, tyngre våpen (3.2.15)

1. Fra fly
2. Fra fly
3. Fra fly
4. Av fremmedlegionen
5. Maskingevær
6. Fra fly
7. Fra fly

2.17 Under felttoget - bombing (3.2.17)

1. Mange ganger
2. Ikke nær
3. Ille
4. 3 ganger
5. Ofte
6. Mye

2.17 Under felttoget - nære på-opplevelser (3.2.19)

1. Lillebalak
2. Bomber
3. Flaks
4. Flere ganger
5. Engelske fly

6. Bomber
7. Mange ganger
8. "Løkka sto meg bi"
9. Kule gjennom vott

2.23 Under felttoget - stort antall sårede, drepte (3.2.23)

1. Gratangen
2. Gratangen
3. Gratangen
4. Trønderbataljonen

2.24 Under felttoget - voldsmisbruk (3.2.24)

1. "Maud"
2. Hørt om

2.25 Under felttoget - friendly fire (3.2.25)

1. Lillebalak
2. Hørt om Trønderbataljonen
3. Lillebalak
4. Engelske fly Hartvigvannet
5. Trøndere
6. Nære på
7. Hørte om
8. Usikker
9. Franske
10. Skjøt mot IR 15
11. Fly, Hartvigvannet

2.26 Under felttoget - søvnmangel (3.2.26)

1. Stort
2. Lå på ski
3. Perioder
4. Ofte
5. Nattarbeid
6. Gikk bra
7. Uregelmessig

2.27 Under felttoget - blodslit (3.2.27)

1. Ofte
2. Forferdelig
3. Transport
4. Var sterk
5. Fælt

2.28 Under felttoget - matmangel (3.2.28)

1. Lite kokmat
2. Lite mat

3. Litt knapt
4. Lite

2.34 Under felttoget - betydning som individ (3.2.32)

1. Ble verdsatt
2. Egen bevissthet om
3. Vanskelig tid
4. Av verdi
5. Økte

2.34 Under felttoget - informasjon/uvisshet (3.2.33)

1. Lite
2. Visste mye
3. Dårlig
4. Lite informasjon
5. Mye uvisshet
6. Lite informasjon
7. Visste lite
8. Lite informasjon
9. Lite informasjon
10. Visste lite

2.36 Under felttoget - ugunstig klima (3.2.35)

1. Kaldt, vått
2. Vanlig vinter
3. Kaldt, vått
4. Snø tåke
5. Vått snø
6. Vått kaldt
7. Fuktig
8. Snø, kulde
9. Fuktig
10. Kulde, fuktig

2.39 Under felttoget - gruppesamhold (3.2.36)

1. Godt
2. Flott
3. Godt
4. Best

4.1 - 3. Notater om tiden etter felttog og evakuering

1. Til Luster
2. Var perifert med i Ida-gruppen; fikk med seg hest ved evakueringen
3. Kjørte med hest til Lyngen
4. Evak. med egen skøyte.
5. Tok seg av 2 russer-fanger
6. Innkalt 1949, alvorlig sprengningsulykke, var med og tok i mot slipp
7. Fortsatte fiske - med fraktbåt evak. til Tromsø

8. Faren ille sparket av statspoliti
9. Til Hedmark, retur 1946, var da gift
10. Bygde gamle, men valgte evakuering
11. Sentral i Ida, mange dramatiske episoder, evakuert først til Bergsfjord, så til Sandane
12. Svær påkjenning med fjellivet.
13. Evakuert til Vesterålen .
14. Med i illegalt arbeid. Rømt til Trøndelag før evakueringen
15. Noe med i Ida. Svoger hentet ham for evakuering
16. Minnest lite
17. Tatt av tyskerne slått, til Grini
18. Med telebåt. Retur Hammerfest telebåt. V. fronten 1940
19. Til Svolvær, priv skøyte
20. Ble sendt til Grini
21. Forsyningsnemnd Lakselv, rømt til Sverige, var der i 1944
22. Til Sortland med skøyte. Var i skolekp. 1940. Ingeniørutd. 1950
23. Måtte arbeide for tyskerne. Fra 1944-45 hjalp norske mil. med transport
24. Igjen mil.tj. 1945-46
25. Milit. 3 ganger etter 1945
26. Mobilisert igjen 1945
27. Drog med egen båt
28. Han husker lite, upresis
29. Innkalt 1945, ikke kamphandlinger
30. Varanger bat. 1945
31. Ble trolig innrullert igjen 1944, trolig opplevd dramatiske ting, kommer stadig tilbake til forhold da
32. Rømte til Sverige 1942 i polititroppene, til Narvik 1945, dimittert 1946
33. Arrestert, ville til Øst-Finnmark 1944
34. Skaffet opplysninger til Ida
35. Drev bakeri. Juling av tyskerne, bakeriet rekvirert
36. Hentet på Ramsund av tyskere 1940, til Narvik. Gravlegging av omkomne fra panserskipene. 1943 gift, til Akkarfjord
37. Teknisk utdanning u. evakueringen
38. Var med i IR 15 i 1940, tren. Til Finnmark først 1949.
39. Innkalt milit. 45
40. Så at tyskerne brente hus og tok kyr. I vaktkompani
41. Milit. først i 1945. Evakuert med egen sjark til Senja.
42. Alta (Varanger) bat. 1944. Med på trefning ved Raipas.Vond oppleving, vil ikke snakke om.
43. Til Sverige aug. 42
44. IR 16, til Finnmark først 1949

5. Notater om helse - sykdom (2.5)

1. Mageplager: Like etter feltt. ryggplager startet under felttøget. Sitter i rullestol, rollator hjemme.
2. Ingen aktuell sykdom, nedsatt hørsel til vurdering. Upåfallende.
3. Slet tungt med å dra mitraljøse og ammunisjon. rygg? Gråter når det blir snakk om felttøget
4. Første anfall av hjertebank 1 uke etter hjemkomst fra felttøget. Bor alene, kona død for 35 år siden. Hjemmehjelp.
5. Tidvis betydelige ryggplager.

6. Hø. bein amputert, elendig sirk. i ve. I rullestol. Fungerer ikke særlig. Datter ledsager.
7. Har hatt ikke ubetydelig smerte i rygg og ve. hofte. Rel. bra funksjon, ikke større sympt. nå
8. Sov lite under feltt. uttøy. forts. søvnp. mareritt. Traume mot scrotum 1940, fotballkamp. Bor alene.
9. Ryggplager under krigen, akutt isjias 45. Hypertensjon fra 1975, uførepensjon fra 1975. Alder - adekvat
10. Bor alene sammen med ugift sønn
11. Hjerterinfarct 1987. Adekvat, depressiv
12. Normalt funksjonsnivå
13. Forfrøs v. fot Gratangen, i Tromsø sykeh til høsten 1945, hjem i uniform. Afoni.
14. Søvnvansker etter felttoget. Fungerte normalt i arbeid
15. Nylig hjerterinfarct
16. Mye plaget med senestrek om nettene. Adekvat
17. Noe dyspepsi.
18. Frisk.
19. Forfrøs føttene alvorlig, fikk også vondt i korsryggen
20. Ingen
21. Muskelsm. Startet da han var 50 år. 4 år søvnvansker m. mareritt etter felttoget
22. Ryggsmerte under feltt. Kraftig lumbago sommeren 40
23. Bruker 2 krykker etter proteseoperasjon
24. Gled med mitraljøs på Lillebalak. Skadet skulder
25. Plaget med smerte og muskelkrampe i legger. Slapp. Tung pust
26. Stadige flyangep. Redd. søvnprobl. Alkohol. Ryggplager. Bor sammen med kona.
27. Lang! Går med albukrykke.
28. Bor sammen med kona, klarer seg godt
29. Søvnvansker, mareritt. Klarer seg godt
30. Svekket hukommelse, fleste oppl. om sykdom fra journal her. Pleiepas. på sykeheim.
31. Bor hjemme i lag med kona
32. Har prostata cancer med metastaser og anemi
33. Ingen opplysninger om somatisk helse før 1993, og han kan ikke gjøre rede for dette. Svært redusert fysisk og mentalt, i sykehjem
34. Godt funksjonsnivå, ingen spesielle symptom
35. Bra i forhold til alder
36. Hadde søvnforstyrrelser 10-15 år etter brenningen og evakueringen. Fungerer godt i forhold til alder
37. God funksjon, ingen spesielle symptom
38. Gravd ned under snø av bombe. Klemte i brystet, innlagt sykehus, dimittert
39. Diverse under krigen og ved huletilv.
40. Vondt i hø. kne, stiv, ellers frisk.
41. Ingen krigsrelaterte plager. Bor sammen med mora, ikke gift
42. Bor sammen med sykkelig kone. Hjemmehjelp. Fisker.
43. Giktplager fra slutten av 50-tallet. Difust, lite om dette i journalen. bor sammen med kona. Hun hjelper med av/påkledning
44. Søvnmangel før felttoget. Mistet tidsor. Etterpå, ikke orientert for tid og sted. Klarer seg fysisk. Bor sammen med kona
45. Skrøpelig

6.1 Psykiatriske diagnoser, livstid (3.5.1)

1. Posttraum. syndrom
2. PTSD umiddelbart
3. Mareritt
4. Søvnvansker
5. PTSD
6. Søvnproblemer
7. Under krigen problemer
8. Konversjonsplager
9. PTSD
10. Alkoholisme
11. Har nerver
12. Neurasteni 1948
13. Plager

7 og 8 Krigsrelatert psykisk skade, konklusjon (3.7.1 og 3.8)

1. Sannsynlig posttraumatisk stress etter felttoget
2. Partiell PTSD, redusert liskvalitet
3. Krigsrel. fysisk skade
4. Insomnia, mareritt, konsentrasjonsvansker, PTSD
5. Grensetilfelle
6. Ingen sterk reaksjon. noe uro, engstelse ikke sterk psyk.grunn, men vurd.
7. Posttraumatisk stresssyndrom.
8. Mye restsymptomer PTSD.
9. Klart seg bra etter krigen
10. Bebreider seg selv
11. Dim. pga. psyk. i Sverige. Ikke PTSD
12. PTSD
13. Noen tanker har han hatt ikke fortalt. Til ønh forhørselsskade
14. Hørselskade etter nær bombetreff
15. Fyller neppe krav til PTSD, sårbar.
16. Aldri psykiatriske symptom
17. Hadde en rekke problem i 1946 og noen år
18. Noen drømmer om hendinger
19. Søvnproblem, mareritt
20. PTSD 1940-43, subklinisk
21. PTSD etter felttoget, avtatt
22. Alkoholisme, PTSD
23. Diktert egen beretning; har 100% kp
24. Fysisk skade
25. Angst mm, neppe krigsrelatert
26. Stressreaksjoner etter krigens slutt ikke grunnlag for psyk. diagnose
27. Magesåret ?
28. Endel plaget i tida etter april40
29. Hadde etterreaksjon, noen mareritt, ikke langvarig
30. Han har hatt endel plager, men ikke så uttalt
31. Ikke reaksjoner utover det en venter
32. Ingen psykisk problematikk
33. Tålt krigstiden godt
34. Vil ha penger nå! Låne!
35. Ikke grunnlag for kp.

36. Vanskelig å få tak i psyk. symptomer
37. Vanskelig å vurdere se tidligere erklæringer
38. Ikke us av psykiater
39. Fotskade, PTSD, bronkitter
40. Tjenesten i 1944-45 har satt spor. Lett PTSD
41. Forbigående mareritt; ikke gjenopplevelse. Få krigsrelaterte psyk. reaksjoner
42. Angst krigsrelatert PTSD, søvnvansker, mareritt
43. Ingen nervøse plager
44. Ikke full PTSD

Annet, div. notater, vurderinger (NIK.4)

1. Har 20 %, visstnok anket virkningstidspunkt
2. Grensetilfelle
3. Ikke usannsynlig sammenheng mellom ryggplager og belastning under krigen
4. Bør søke krigspensjon på nytt
5. Overveiende sannsynlig at hans psykiatiske problemer skyldes krigen.
6. Intet tiltak vis-à-vis RTV
7. Psykisk skade, kanskje også somatisk
8. Vi har ansvar for henvising til ønh.
9. Har omfattende plager som kan (må) relateres til felttoget
10. Ingen krigsrelaterte helseplager nå
11. Moderat PTSD.
12. Ikke grunnlag for krigspensjon
13. Søkt kp 1990, søknad trolig forlagt. Skader i beina. Tidligere PTSD
14. Ingen krigsskade
15. Neppe grunnlag for kp. Tilhørte IR 16
16. Tatt til fange Ramsund, til Narvik, satt til å grave ned omkomne fra Norge og Eidsvold
17. Tas opp, fysisk skade
18. Det kan være noe tvil
19. Ingen militærtjeneste før felttoget, flink med hest, derfor til felten
20. Hardt håndtert ved arrestasjon 1944, slått ut tenner mm. Menerstatning?
21. Er redusert nå, for sent å ta opp
22. Saken alt avgjort (081197), fått 20 % kp
23. Har fått 20 % kp
24. Vurdering umulig
25. Ikke full PTSD-pott idag, men har: Gjennomlevelse, aktivering, unnlatelse

7. Konklusjoner, krigsrelaterte helseproblemer (2.7.3)

1. Dårlig tannhelse, ryggplager
2. Mørkeredd søvnvansker mareritt vannlatingsproblem
3. Sitter nå i rullestol, afoni
4. Ikke usannsynlig sammenheng mellom ryggplager og krigsbelastning
5. Søvnproblem
6. Skjøt tyskere flere ganger
7. Ingen åpenbare krigsrelaterte helseplager
8. Har depresjon, mulig posttraumatiske ryggplager som følge av krigspåkjenninger
9. Hørselskade
10. Mageplager, brystmerter, ryggsmarter, psykiske plager

11. Søvnproblem
12. Søvnproblem
13. Ingen krigsrelaterte problem
14. Såret i begge beina
15. Søvnvansker, mareritt, alkoholisme, ryggsm. og polynevritt
16. Skulderskaden fikk han under felttoget
17. Ingen åpenbare krigsrelaterte helseproblem
18. Ingen fysiske krigsrelaterte helseproblem
19. Sannsynlig sammenheng nakke-hodesm. og rygg bensmerter med felttoget
20. Ikke krigsrel. plager
21. Ingen krigsrel. sykdommer i dag
22. Ansiktsskade etter geværkolbeslag 1944
23. Mener ingen sammenheng felttoget - plager nå
24. Ingen krigsrelaterte helseproblem
25. Fryser beina, residiverende bronkitter(?)
26. Ingen krigsrelaterte helseproblemer
27. Ingen krigsrelaterte helseproblemer
28. Lett PTSD
29. Kan ikke vurderes
30. Ingen
31. Hjertebank - atrieflimmer, magesår

Vedlegg 6

Opplevelser under felttoget

I alt 45 veteraner møtte til undersøkelsen. Ikke alle har svart på alle spørsmål, derfor varierende sumtall.

Tabell 6.1: Tabellsamling 1 I felten

Motivasjon			
Tekst	Frekvens	Prosent	Kum.%
Middels	25	55.6%	55.6%
Sterk	18	40%	95.6%
Uten svar	2	4.4%	100.0%
Sum	45	100%	

Tabell 6.2:

Sykdom		
	Frekvens	Prosent
Ja	7	15.9%
Nei	37	84.1%
Sum	44	100.0%

Såret		
	Frekvens	Prosent
Ja	7	15.9%
Nei	37	84.1%
Sum	44	100.0%

Hjulpet sårede		
	Frekvens	Prosent
Ja	20	45.5%
Nei	24	54.4%
Sum	44	100.0%

Skadet		
	Frekvens	Prosent
Ja	10	22.7%
Nei	34	77.3%

Tabell 6.2:

Sum	44	100.0%
-----	----	--------

Nærstrid

	Frekvens	Prosent
Ja	19	43.2%
Nei	25	56.8%
Sum	44	100.0%

Sett døde

	Frekvens	Prosent
Ja	42	93.3%
Nei	3	6.7%
Sum	45	100.0%

Tatt seg av falne

	Frekvens	Prosent
Ja	9	20.5%
Nei	35	79.5%
Sum	44	100.0%

Vitne til død

	Frekvens	Prosent
Ja	19	43.2%
Nei	25	56.8%
Sum	44	100.0%

Sårede kamerater

	Frekvens	Prosent
Ja	28	65.1%
Nei	15	34.9%
Sum	43	100.0%

Falne kamerater

	Frekvens	Prosent
Ja	12	27.9%
Nei	31	72.1%
Sum	43	100.0%

Avfyrt eget våpen

	Frekvens	Prosent
--	----------	---------

Tabell 6.2:

Ja	33	81.4%
Nei	10	23.3%
Sum	43	100.0%

Beskutt lett våpen

	Frekvens	Prosent
Ja	33	84.6%
Nei	6	15.4%
Sum	39	100.0%

Beskutt tyngre våpen

	Frekvens	Prosent
Ja	35	81.4%
Nei	8	18.6%
Sum	43	100.0%

Miner, feller

	Frekvens	Prosent
Ja	3	8.6%
Nei	32	91.4%
Sum	35	100.0%

Bombing

	Frekvens	Prosent
Ja	34	81.0%
Nei	8	19.0%
Sum	42	100.0%

Krigsfange

	Frekvens	Prosent
Ja	2	4.7%
Nei	41	95.3%
Sum	43	100.0%

Nære på - opplevelser

	Frekvens	Prosent
Ja	40	88.9%
Nei	5	11.1%
Sum	45	100.0%

Tabell 6.2:

Uventet kamphandl.		
	Frekvens	Prosent
Ja	12	32.4%
Nei	25	67.6%
Sum	37	100.0%
Ukjente, nye våpen		
	Frekvens	Prosent
Ja	4	11.1%
Nei	32	88.9%
Sum	36	100.0%
Overlegen fiende		
	Frekvens	Prosent
Ja	15	45.5%
Nei	18	54.5%
Sum	33	100.0%
Stort ant. sårede, drepte		
	Frekvens	Prosent
Ja	21	55.3%
Nei	17	44.7%
Sum	38	100.0%
Voldsmisbruk		
	Frekvens	Prosent
Ja	6	14.3%
Nei	36	85.7%
Sum	42	100.0%
Friendly fire		
	Frekvens	Prosent
Ja	24	57.1%
Nei	18	42.9%
Sum	42	100.0%
Søvnmangel		
	Frekvens	Prosent
Ja	39	90.7%
Nei	4	9.3%

Tabell 6.2:

Sum	43	100.0%
-----	----	--------

Blodslit

	Frekvens	Prosent
Ja	36	97.3%
Nei	1	2.7%
Sum	37	100.0%

Matmangel

	Frekvens	Prosent
Ja	23	53.5%
Nei	20	46.5%
Sum	43	100.0%

Lite væske

	Frekvens	Prosent
Ja	1	2.4%
Nei	40	97.6%
Sum	41	100.0%

Dårlig nattkvarter

	Frekvens	Prosent
Ja	37	86.0%
Nei	6	14.0%
Sum	43	100.0%

Mangel på privatliv

	Frekvens	Prosent
Ja	4	13.3%
Nei	26	86.7%
Sum	30	100.0%

Betydning som individ

	Frekvens	Prosent
Ja	33	94.3%
Nei	2	5.7%
Sum	35	100.0%

Mangl. inform., uvissh.

	Frekvens	Prosent
--	----------	---------

Tabell 6.2:

Ja	32	76.2%
Nei	10	23.8%
Sum	42	100.0%

Ugunstig klima

	Frekvens	Prosent
Ja	32	100.0%
Nei	0	0.0%
Sum	32	100.0%

Inaktivitet

	Frekvens	Prosent
Ja	1	3.2%
Nei	30	96.8%
Sum	31	100.0%

Rådvillhet

	Frekvens	Prosent
Ja	5	16.7%
Nei	25	83.3%
Sum	30	100.0%

Vedlegg 7

Veteraner, kontroller. Noen funn ved us. av allmennlege

Totalt ble 58 veteraner/kontroller undersøkt, men det ble ikke gjort notat for alle forhold for alle undersøkte. Derfor veksler sumtallet i tabellene. Noen få som ikke tilhørte noen av målgruppene, kom også til undersøkelse og ble delvis tatt med.

Tabell 7.1: Tabellsamling 2

Har, har hatt hjertekrampe		
	Tall	Prosent
Ja	20	36.4
Nei	35	63.6
Sum	55	100

Har hatt hjerteinfarkt		
	Tall	Prosent
Ja	14	25.5
Nei	41	74.5
Sum	55	100

Har hatt hjerneslag		
	Tall	Prosent
Ja	10	18.2
Nei	45	81.8
Sum	55	100

Allmenntillstand		
	Tall	Prosent
God	36	61.0
Middels	10	16.9
Dårlig	11	18.6
Sterkt redusert	1	1.7
Ukjent	1	1.7
Sum	59	99.9

Hjerte		
	Tall	Prosent
Normalt	45	78.9
Lett avvik	8	14.0

Tabell 7.1: Tabellsamling 2

Større avik	2	3.5
Ukjent	2	3.5
Sum	57	100.0

Pulm.

	Tall	Prosent
Normalt	46	82.1
Lett avvik	8	14.3
Ukjent	2	3.6
Sum	56	100.0

Søvn

	Tall	Prosent
Normalt	35	60.3
Lette problem	17	29.3
Større problem	6	10.3
Sum	58	100.0

Orienteringsevne

	Tall	Prosent
Ingen merknad	52	89.7
Noe redusert	4	6.9
Sterkt redusert	1	1.7
Ukjent	1	1.7
Sum	58	100.0

Mental funksjon

	Tall	Prosent
Ingen merknad	49	84.5
Noe redusert	5	8.6
Sterkt redusert	2	3.4
Ukjent	2	3.4
Sum	58	99.9

Taleevne

	Tall	Prosent
Ingen merknad	55	93.2
Noe redusert	2	3.4
Sterkt redusert	2	3.4
Sum	61	100.0

Tabell 7.1: Tabellsamling 2

Hørsel		
	Tall	Prosent
Normal	16	29.6
Svekket	26	48.1
Dårlig	12	22.2
Sum	54	99.9
Syn		
	Tall	Prosent
Normalt	26	56.5
Svekket	11	23.9
Dårlig	6	13.0
Ukjent	3	6.5
Sum	46	100.0
Rygg/nakke		
	Tall	Prosent
Normalt	35	66.0
Lett avvik	12	22.6
Større pat.funn	2	3.8
Ukjent	4	7.5
Sum	53	100.0

Vedlegg 8**Dødelighet i Alta stridsbataljon sammenlignet med 3 kontrollgrupper***Kontrollgruppe 1:*

Bosatt i Vest- Finnm. i 1960

Født i bostedskommunen.

Kontrollgruppe 2:

Bosatt i Vest-Finnm. i 1960.

Født i annen Finnm.kommune

Kontrollgruppe 3:

Bosatt utenfor Finnm. i 1960

Født i Finnmark.

10 Født 1915 - 1919

11 Født 1910 - 1914

12 Født 1905 - 1909

13 Født 1900 - 1904

Tabell 8.1: Perioden 1.11.60-31.10.65

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	1,44	5,34	1,54	2,98
11	0,95	6,48	6,77	6,19
12	5,08	12,03	19,72	10,47
13	8,89	15,50	13,03	28,42

Tabell 8.2: Perioden 1.11.66-31.10.70

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	18,12	8,81	17,57	5,13
11	10,66	10,67	12,48	13,92
12	19,22	18,71	18,54	18,47
13	36,24	28,13	31,00	28,69

Tabell 8.3: Perioden 1.11.70-31.10.75

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	19,79	11,31	14,16	14,26
11	13,89	17,89	19,99	21,53
12	26,30	28,13	30,77	30,30
13	36,47	42,36	64,30	47,05

Tabell 8.4: Perioden 1.11.75-31.10.80

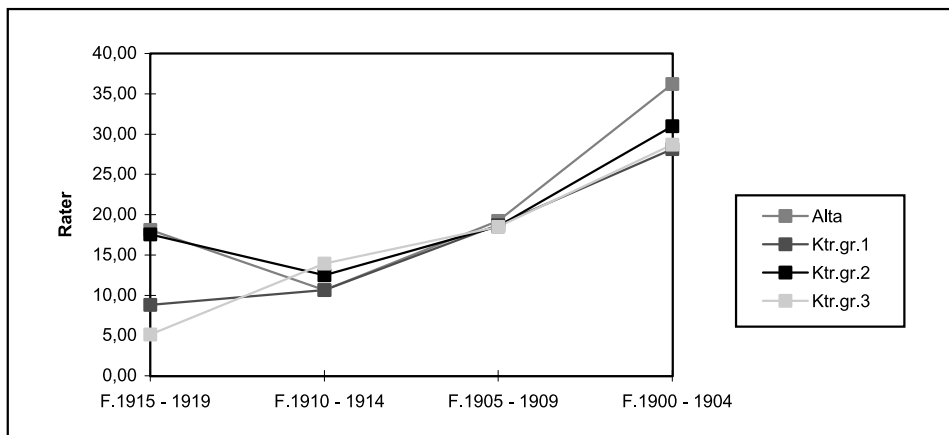
Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	17,19	20,09	19,34	16,82
11	33,10	31,78	41,48	29,35
12	45,41	43,43	42,93	41,56
13	66,45	66,96	67,21	95,93

Tabell 8.5: Perioden 1.11.80-31.10.85

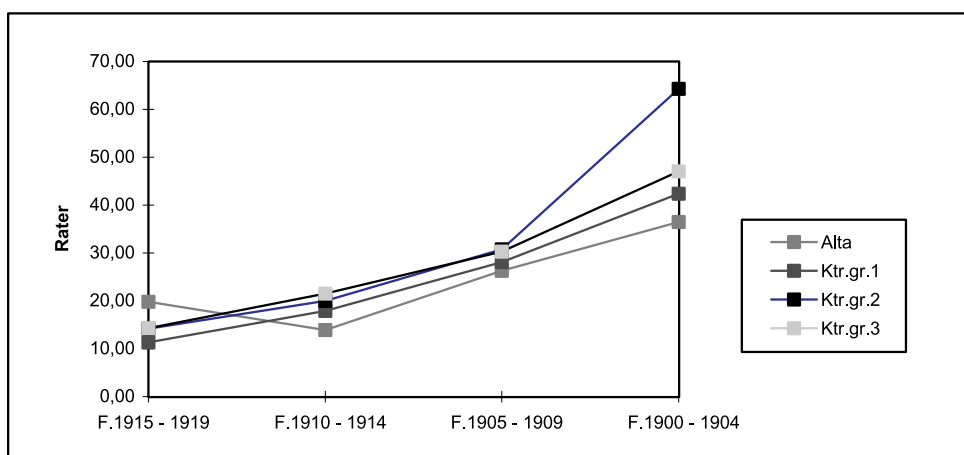
Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	47,15	35,07	12,25	33,33
11	32,22	52,52	47,06	42,83
12	73,51	68,32	72,51	64,27
13	66,37	89,64	78,74	70,76

Tabell 8.6: Perioden 1.11.85-31.10.90

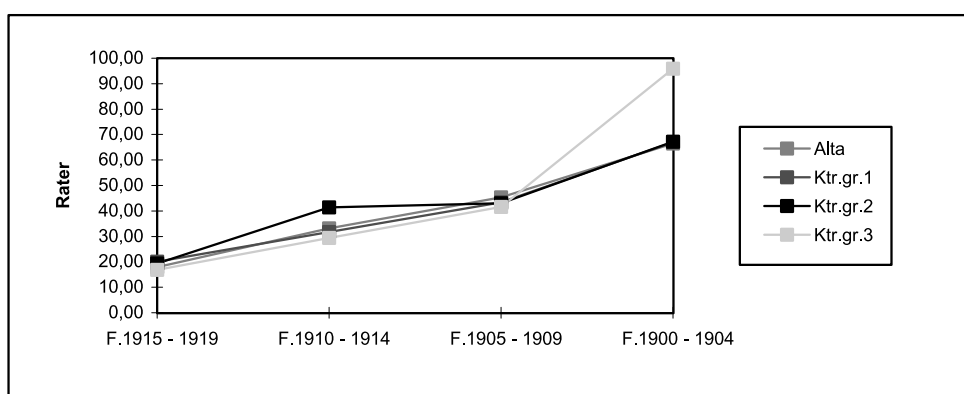
Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	58,23	43,09	43,44	42,35
11	77,81	71,83	102,89	66,73
12	65,87	110,36	81,70	110,52
13	129,49	136,91	152,24	176,72

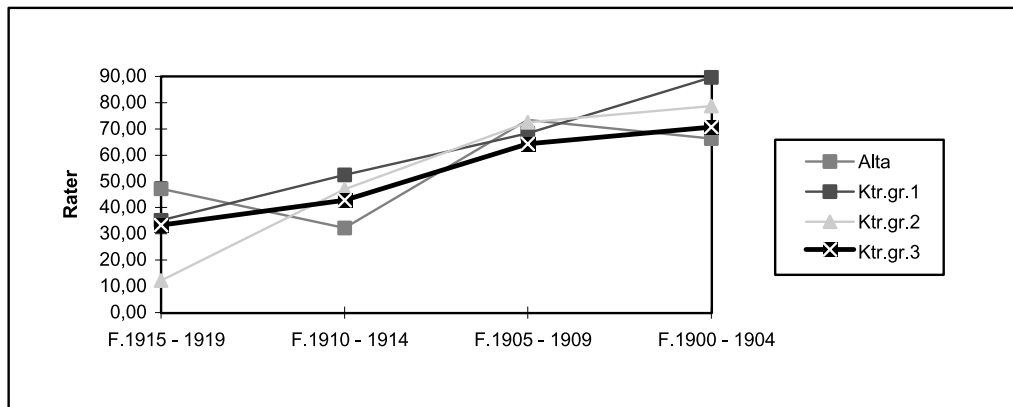
Figur 8.1 Døde 1.11.65-31.10.70

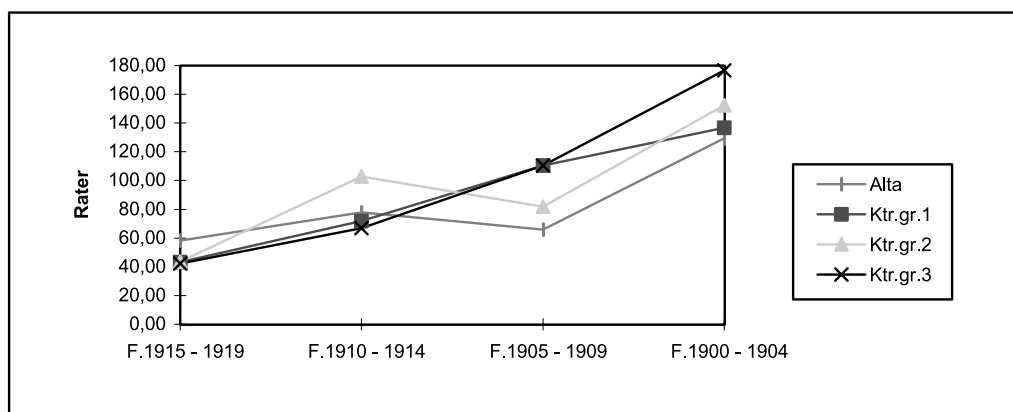
Figur 8.2 Døde 1.11.70-31.10.75

Figur 8.3 Døde 1.11.75-31.10.80

Figur 8.4 Døde 1.11.80-31.10.85

Figur 8.5 Døde 1.11.85-31.10.90

Vedlegg 9**Dødelighet som følge av hjerte - karsykdommer***Kontrollgruppe 1:*

Bosatt i VestFinnm. i 1960

Født i bostedskommunen.

Kontrollgruppe 2:

Bosatt i Vest-Finnm. i 1960.

Født i annen Finnm.kommune

Kontrollgruppe 3:

Bosatt utenfor Finnm. i 1960

Født i Finnmark.

10 Født 1915 - 1919

11 Født 1910 - 1914

12 Født 1905 - 1909

13 Født 1900 - 1904

Tabell 9.1: Perioden 1.11.60-31.10.65 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	0,00	10,41	0,00	5,98
11	7,47	10,40	9,89	5,86
12	39,10	18,63	42,19	20,96
13	33,26	32,25	7,02	59,20

Tabell 9.2: Perioden 1.11.65-31.10.70 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	47,11	14,00	40,40	7,92
11	25,98	16,83	13,74	21,97
12	17,69	23,72	36,94	28,85
13	52,50	34,96	45,21	28,71

Tabell 9.3: Perioden 1.11.70-31.10.75 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	35,42	28,25	34,06	33,38

Tabell 9.3: Perioden 1.11.70-31.10.75 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
11	32,00	31,31	35,98	38,49
12	51,19	42,31	59,76	46,23
13	35,14	49,62	76,17	65,02

Tabell 9.4: Perioden 1.11.75-31.10.80 Hjerte/kar

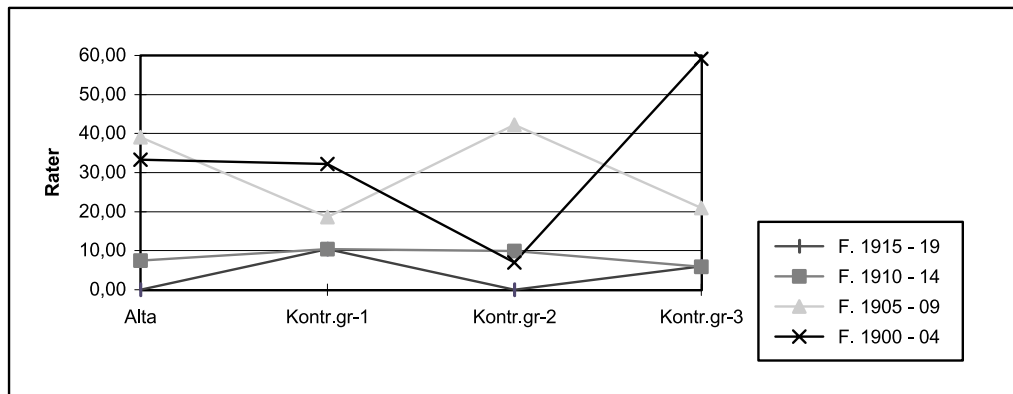
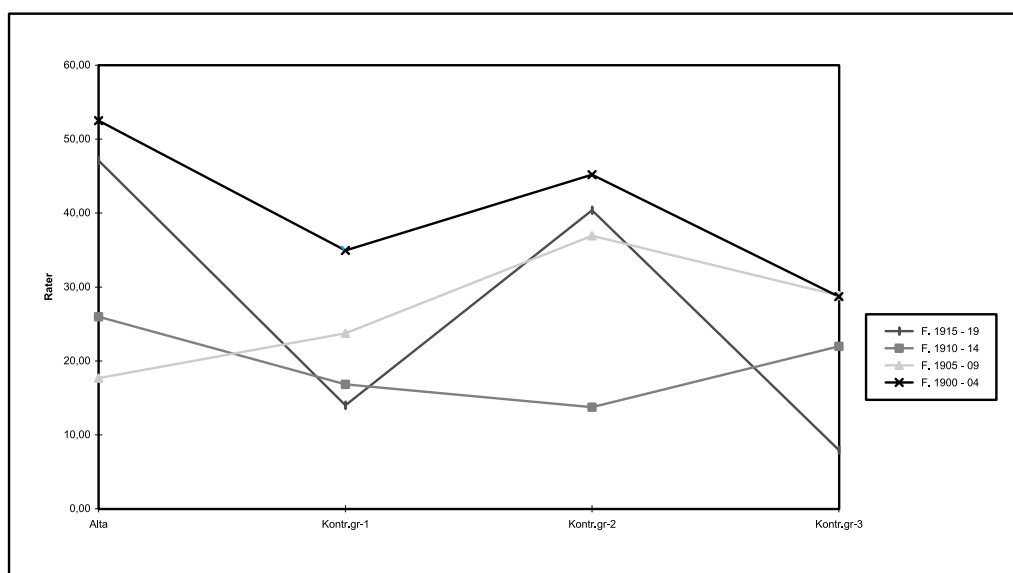
Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	42,63	63,19	73,42	48,24
11	74,29	70,95	51,14	63,55
12	107,62	74,18	56,45	66,16
13	126,68	96,66	98,57	134,05

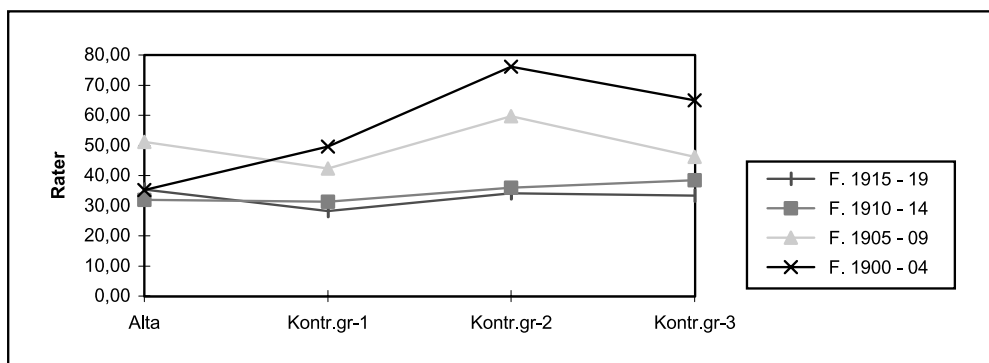
Tabell 9.5: Perioden 1.11.80-31.10.85 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	132,01	123,65	27,25	126,13
11	68,93	125,54	102,01	119,69
12	252,53	118,59	124,05	136,76
13	105,07	134,18	151,75	115,81

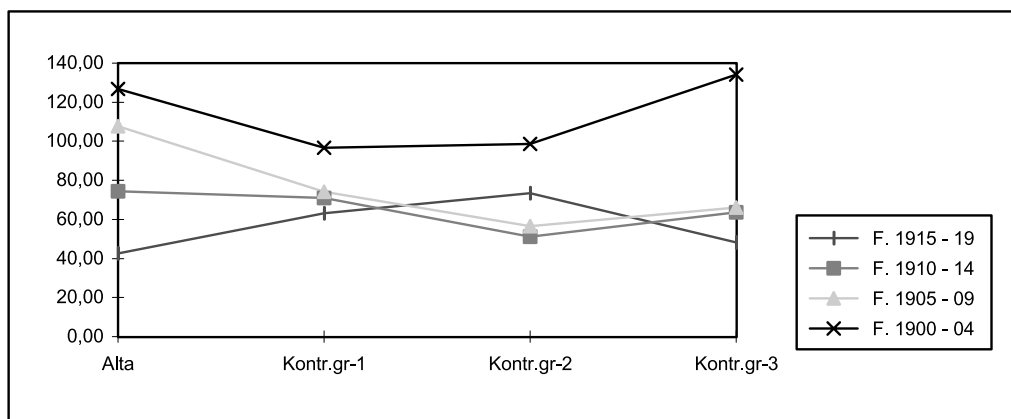
Tabell 9.6: Perioden 1.11.85-31.10.90 Hjerte/kar

Aldersgruppe	Rater			
	Alta	Kontr.gr-1	Kontr.gr-2	Kontr.gr-3
10	355,75	452,32	444,29	431,74
11	335,18	421,83	407,37	396,16
	294,81	409,57	347,62	501,76
13	372,67	434,07	372,74	518,13

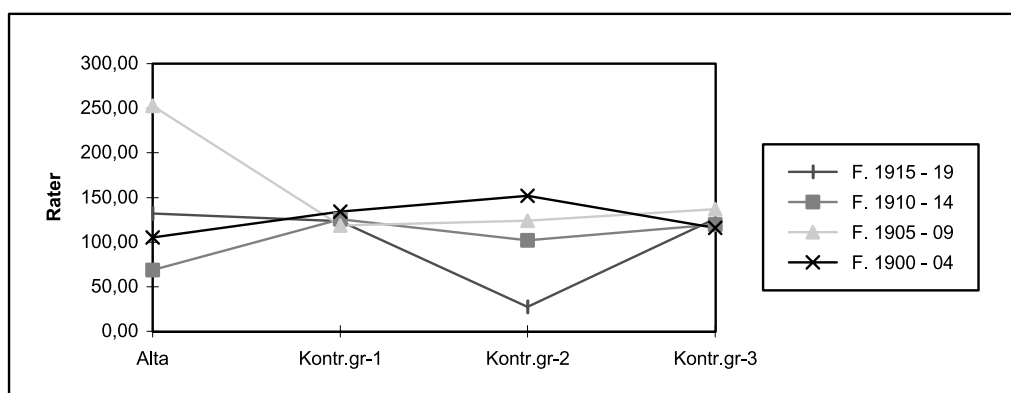
*Figur 9.1 Døde hjerte - kar 1.11.60-31.10.65**Figur 9.2 Døde hjerte - kar 1.11.65-31.10.70*

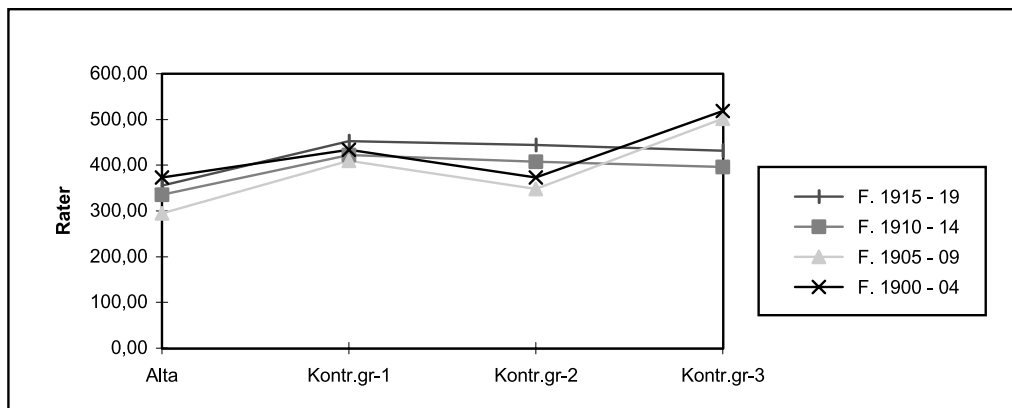
Figur 9.3 Døde hjerte - kar 1.11.70-31.10.75

Figur 9.4 Døde hjerte - kar 1.11.75-31.10.80

Figur 9.5 Døde hjerte - kar 1.11.80-31.10.85

Figur 9.6 Døde hjerte - kar 1.11.85-31.10.90

Vedlegg 10

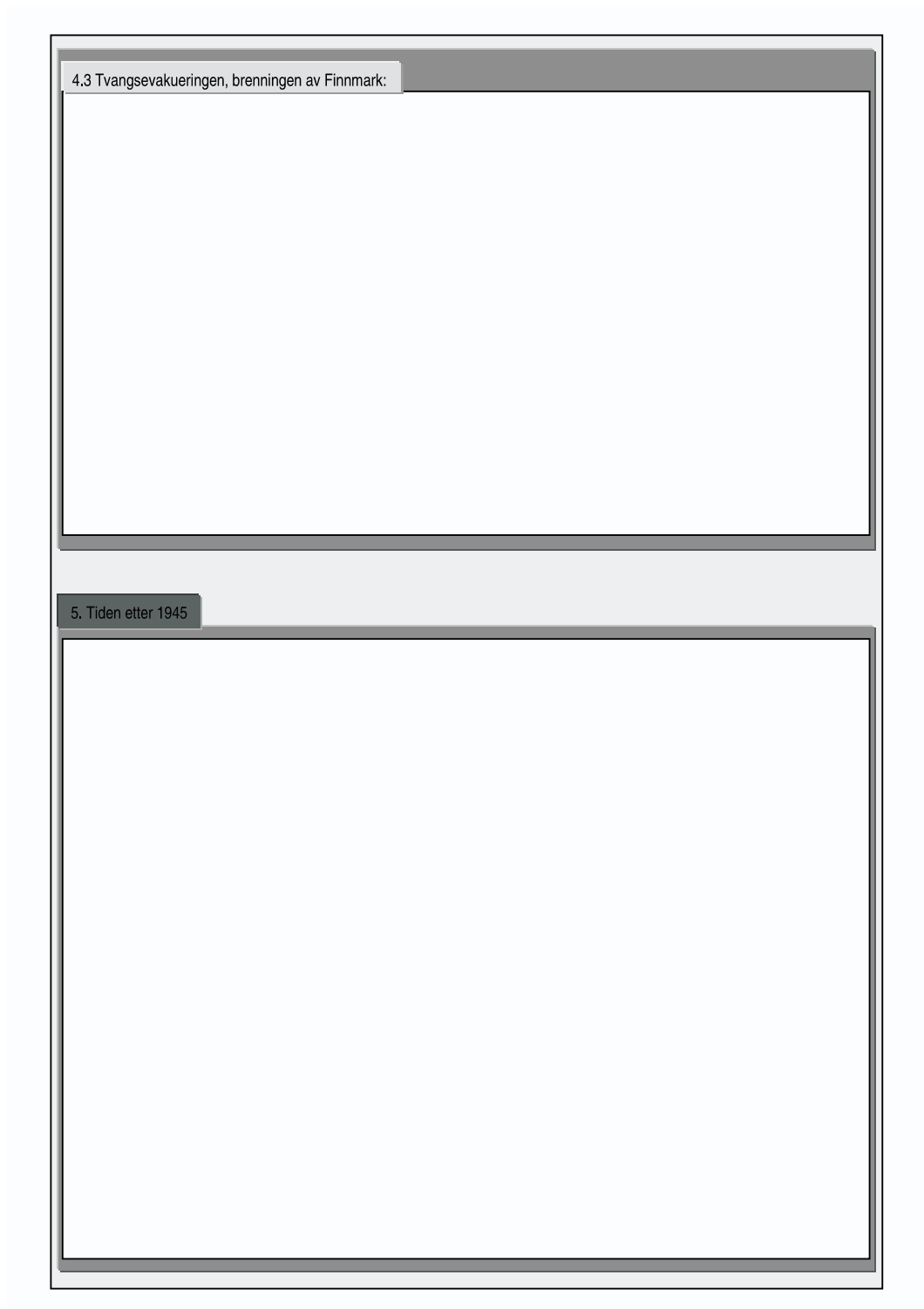
Alta bataljons helseundersøkelse (skjemaverket)

Alta Bataljon Helseundersøkelse	
Samtale for undersøkelse v/	Dato:
1. Personopplysninger	
Var med i felttoget ved Narvik?	Ja ☐ Nei ☐
Var med i Øvingsbataljonen i Alta?	Ja ☐ Nei ☐
Etternavn, fornavn	
Fødselsnummer	
Adresse	
Trygdekontor	
Krigs- pensjon	Søkt ☐ Avslag ☐ Ikke søkt ☐ Gitt ☐
Yrke	
FOTO	
2. Tiden for felttoget	
2.1.1 Familiesituasjon	Enslig ☐ Forlovet ☐ Gift ☐ Ant. barn
2.1.2 Boforhold	I barndomshjemmet ☐ Egen familie ☐ Annet
2.1.3 Utdanning	Folkeskole ☐ Framhaldsskole ☐ Folkehøgskole ☐ Middelskole ☐ Gymnas ☐ Yrkesskole ☐ Høgskole ☐ Yrkespraksis ☐ Fagutd./annet
2.1.4 Yrke, arbeid	
2.1.5 Generell vurdering av levekår (bolig, kost, økonomi, osv.)	
2.2.1 Militærtjeneste	Førstegangstjeneste År Varighet Militær spesialutdanning Sør-Varanger i 1939 Ja ☐ Nei ☐ Andre militære samlinger Ferdigheter (ski, skyting, fjellvant, osv.) Mil.grad (under krigen) Kompani/tropp
2.2.2 Egen vurdering av militærtjeneste	

Figur 10.1

3. Tiden under felttoget				
3.1 Tillit til	Bataljonsjef ☐	Kompanisjef 1 ☐	Kompanisjef 2 ☐	Troppssjef ☐
	Kamerater ☐	Sanitet ☐	Annet	
3.2 Deltok aktivt i disse stridshendelsene				
3.3 Spesielt slitsomme fysiske belastninger (blodslit, temperatur, fuktighet, vær)				
3.4 Forhold til hjemmet under felttoget (gårdsdrift, omsorgsansvar, forsørgeransvar)				
3.5 Feltforhold	Matforsyning			
	Hygiene			
	Søvn, hvile			
3.6 Andre forhold, merknader				
4. Tiden etter felttoget under krigen				
4.1 Yrke, familie, utdanning (tap i familien, adskillelse, familiemedlemmers belastninger)				
4.2 Med i illegalt arbeid, episoder:				

Figur 10.2

Figur 10.3

Alta Bataljon Helseundersøkelse	
Legeerklæring	v/ Dato:
1. Diagnoser/sykdommer	
1.1 I tiden rundt felttoget	
Før	
Under	
Etter	
1.2 I tiden etter felttoget	
1.3 Sykdommer som undersøkte mener skyldes felttoget	
2. Sykehusopphold siden 1940	
3. Sykemeldinger siden 1940	
4. Mulige spesifikke følgetilstander	
4.1 Muskel/skjelett: Har du vært plaget med	
Smerter i korsryggen ?	Ja ☐ Nei ☐
Smerter i korsryggen med utstråling til bena ?	Ja ☐ Nei ☐
Smerter i armer ?	Ja ☐ Nei ☐
Smerter i ben	Ja ☐ Nei ☐

fortsetter

Figur 10.4

4.2 Hjerte/kar: Har du hatt			
Hjertekrampe	Ja	Nei	
Hjerteinfarkt	Ja	Nei	Antall
Hjerneslag	Ja	Nei	Antall
4.3 Psykosomatiske plager (se eget skjema)			
5. Sykehistorie for aktuelle legemlige følgetilstander			
5.1 Sykehistorie			
5.2 Sykehusopphold			
5.3 Behandling			
5.4 Sykemeldinger			

Figur 10.5

6. Status praesens																			
6.1 Samtale med undersøkte: funksjonsnivå/symptomer																			
6.2 Samtale med ledsager: funksjonsnivå/symptomer																			
6.3 Klinisk undersøkelse																			
BT	Puls																		
Høyde	Vekt																		
Orienteringsevne																			
Mental funksjon																			
Taleevne																			
Almenntilstand																			
Syn																			
Hørsel																			
Cor																			
Pulm																			
Abdomen																			
Rectal eksplorasjon																			
Rygg/nakke																			
Ekstremiteter																			
Reflekser	<table border="1"> <tr> <td>Biceps</td> <td>Triceps</td> <td>Radialis</td> <td>Patellar</td> <td>Achilles</td> <td>Plantar</td> </tr> <tr> <td colspan="6">Høyre</td> </tr> <tr> <td colspan="6">Venstre</td> </tr> </table>	Biceps	Triceps	Radialis	Patellar	Achilles	Plantar	Høyre						Venstre					
Biceps	Triceps	Radialis	Patellar	Achilles	Plantar														
Høyre																			
Venstre																			
Kraft/sens./koord.																			
Balanse/gange																			

Figur 10.6

6.4 Supplerende undersøkelser	
Urin	
Blodprøver	
6.5 Naturlige funksjoner	
Matlyst	
Søvn	
Vannlatning	
Avføring	
6.6 Alkohol, tobakk	
6.7 Allergier	
6.8 Medikamenter	
7. Konklusjon: Krigsrelaterte helseproblemer	

Figur 10.7

Alta Bataljon Helseundersøkelse			
Psykososiale forhold		v/	Dato:
1. Mobiliseringen			
1.1 Kjente befal	Svært godt	Noe	Lite/ikke
1.2 Kjente med-soldater	Svært godt	Noe	Lite/ikke
1.3 Motivasjon	Sterk	Middels	Svak
1.4 Våpenutrustning			
2. Under felttoget			
Form for tjeneste			
Førstridssymptomer			
Sykdom			
Såret			
Hjulpet sårede			
Skadet			
Nærstrid (såret/drept fiender)			
Sett døde			
Tatt seg av falne			
Vitne til død			
Sårede kamerater			
Falne kamerater			
Avfyrt eget våpen			
Beskutt - lette våpen			
Beskutt - tyngre skyts			
Miner / feller			
Bombing			
Krigsfange			
"Nære-på-opplevelser"			
Uventete kamphandlinger			
Ukjente, nye våpen			

Figur 10.8

Overlegen fiende	
Stort antall sårede/drepte	
Voldsmisbruk	
Friendly fire	
Søvnmangel	
Blodslit	
Matmangel	
Væsketilførsel	
Natt-kvarter	
Mangel på privatliv	
Isolasjon	
Bevegelsesfrihet	
Betydning som individ	
Informasjon / uvisshet	
Ugunstig klima (kulde)	
Inaktivitet	
Rådvillhet	
Gruppesamhold	
Utmerkelser	
Annet	

Figur 10.9

3. Psykiske stridsreaksjoner	
4. Opplevelse av dimisjonen (skuffelse, lettelse, meningsløshet, hva fikk soldatene vite?)	
5. Motstandsvirksomhet / Andre krigsbelastninger	
5.1 Tvangsevakueringen	
5.2 Annet	
6. Psykiatriske diagnoser	
6.1 Livstid	
6.2 1997	

Figur 10.10

7. Krigsrelatert psykisk skade	
7.1 Felttoget	
7.2 Annet	
8. Konklusjon	

Figur 10.11

Psykosomatiske plager

Vi vil gjerne vite om du har hatt en del plager som kan ha sammenheng med de påkjenningene du var utsatt for i forbindelse med det du opplevde i tilknytning til krigen i 1940.

Vi er spesielt interessert i plager som legen din ikke har funnet noen legemlig forklaring på.

	I høy grad	Ganske mye	Middels	Noe	Litt	Aldri
Gastrointestinale symptomer:						
1. Oppkast	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Magesmerter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Kvalme	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Oppblåst (mye luft i magen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Diaré	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Matvareintoleranse (blir syk av visse matvarer)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Smertetilstander:						
7. Smerter i armer og ben	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Ryggsmerter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Leddsmerter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Smerter ved vannlatning	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Annen smerte (utenom hodepine)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Hjerte/karsykdommer						
12. Kortpusthet utenom anstrengelser	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13. Hjertebank	☐	☐	☐	☐	☐	☐
14. Brystsmerter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
15. Svimmelhet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Konversjonssymptomer:						
16. Amnesi	☐	☐	☐	☐	☐	☐
17. Svelgevansker	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18. Mistet stemmen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19. Døvhets	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20. Dobbeltsyn	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21. Tåkesyn	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22. Blindhet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23. Besvimelse	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24. Anfall av kramper	☐	☐	☐	☐	☐	☐
25. Vansker med å gå	☐	☐	☐	☐	☐	☐
26. Lammelse/muskelsvakhet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
27. Vannlatningsvansker	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Spesielle kommentarer						

Figur 10.12

I E S -Impact of Event Scale (for Alatabataljonen)				
Nedenfor finner du endel setninger som folk utsatt for store påkjenninger har brukt for å beskrive hvordan de har det. Det finnes ingen riktige eller uriktige svar.				
Les hver setning og kryss av i den rubrikken som tilsvarer hvordan du har hatt det den siste måneden.				
	Aldri	Sjelden	Av og til	Ofte
1. Jeg har hatt perioder med sterke følelser omkring felttoget	☐	☐	☐	☐
2. Ting jeg har sett og hørt minnet meg plutselig om felttoget	☐	☐	☐	☐
3. Tanker om felttoget har trengt seg på også når jeg ikke har villet	☐	☐	☐	☐
4. Bilder fra felttoget har plutselig dukket opp i tankene mine	☐	☐	☐	☐
5. Enhver påminnelse har gjenopplivet følelser knyttet til felttoget	☐	☐	☐	☐
6. Jeg har hatt vanskelig for å sove pga. tanker og bilder om felttoget	☐	☐	☐	☐
7. Jeg har hatt vonde drømmer om felttoget	☐	☐	☐	☐
8. Jeg vet mange uforløste følelser er der, men jeg har skjøvet dem bort	☐	☐	☐	☐
9. Jeg har ikke tillatt meg å bli følelsesmessig berørt når jeg tenker på felttoget eller blir minnet om det	☐	☐	☐	☐
10. Jeg har ønsket å bli kvitt minner om felttoget	☐	☐	☐	☐
11. Jeg har forsøkt å la være å snakke om felttoget	☐	☐	☐	☐
12. Jeg har opplevd det uvirkelig, som om felttoget ikke har hendt eller ikke var virkelig	☐	☐	☐	☐
13. Jeg har holdt meg unna ting eller situasjoner som kan minne meg om felttoget	☐	☐	☐	☐
14. Mine følelser omkring felttoget er nærmest lammet	☐	☐	☐	☐
15. Jeg har ikke tillatt meg selv å ha tanker om felttoget	☐	☐	☐	☐

Figur 10.13

I E S -Impact of Event Scale (for Øvingsbataljonen)				
Nedenfor finner du endel setninger som folk utsatt for store påkjenninger har brukt for å beskrive hvordan de har det. Det finnes ingen riktige eller uriktige svar.				
Les hver setning og kryss av i den rubrikken som tilsvarer hvordan du har hatt det den siste måneden.				
	Aldri	Sjelden	Av og til	Ofte
1. Jeg har hatt perioder med sterke følelser omkring tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
2. Ting jeg har sett og hørt minnet meg plutselig om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
3. Tanker om tvangsevakueringen har trengt seg på også når jeg ikke har villet	☐	☐	☐	☐
4. Bilder fra tvangsevakueringen har plutselig dukket opp i tankene mine	☐	☐	☐	☐
5. Enhver påminnelse har gjenopplivet følelser knyttet til tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
6. Jeg har hatt vanskelig for å sove pga. tanker og bilder om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
7. Jeg har hatt vonde drømmer om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
8. Jeg vet mange uforløste følelser er der, men jeg har skjøvet dem bort	☐	☐	☐	☐
9. Jeg har ikke tillatt meg å bli følelsesmessig berørt når jeg tenker på tvangsevakueringen eller blir minnet om det	☐	☐	☐	☐
10. Jeg har ønsket å bli kvitt minner om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
11. Jeg har forsøkt å la være å snakke om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
12. Jeg har opplevd det uvirkelig, som om tvangsevakueringen ikke har hendt eller ikke var virkelig	☐	☐	☐	☐
13. Jeg har holdt meg unna ting eller situasjoner som kan minne meg om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐
14. Mine følelser omkring tvangsevakueringen er nærmest lammet	☐	☐	☐	☐
15. Jeg har ikke tillatt meg selv å ha tanker om tvangsevakueringen	☐	☐	☐	☐

Figur 10.14

Hopkins Symptom Checklist - 90

Nedenfor er det en liste over symptomer eller problemer folk av og til har. Vurder hvor mye hvert symptom var til plage eller ulempe for deg **siste uke** (til og med i dag).

Sett kryss i den ruten som passer best. Husk å sette et kryss utor hver plage/hvert symptom.

	Ikke i det hele tatt	Litt	En god del	Svært mye
1. Plutselig skremt uten grunn	☐	☐	☐	☐
2. Føler du deg engstelig	☐	☐	☐	☐
3. Føler du deg svimmel eller kraftløs	☐	☐	☐	☐
4. Nervøs eller urolig	☐	☐	☐	☐
5. Hjerterbank	☐	☐	☐	☐
6. Skjelving	☐	☐	☐	☐
7. Føler du deg anspent eller opphisset	☐	☐	☐	☐
8. Hodepine	☐	☐	☐	☐
9. Anfall av redsel eller panikk	☐	☐	☐	☐
10. Rastløshet, kan ikke sitte rolig	☐	☐	☐	☐
11. Føler deg slapp og uten energi	☐	☐	☐	☐
12. Anklager deg selv for ting	☐	☐	☐	☐
13. Har lett for å gråte	☐	☐	☐	☐
14. Tap av seksuell interesse eller nytelse	☐	☐	☐	☐
15. Dårlig appetitt	☐	☐	☐	☐
16. Vanskelig for å sove	☐	☐	☐	☐
17. Følelse av håpløshet for fremtiden	☐	☐	☐	☐
18. Føler deg nedfor	☐	☐	☐	☐
19. Føler deg ensom	☐	☐	☐	☐
20. Har tanker om å ta ditt eget liv	☐	☐	☐	☐
21. Følelse av å være fanget	☐	☐	☐	☐
22. Bekymrer deg for mye	☐	☐	☐	☐
23. Føler ikke interesse for noe	☐	☐	☐	☐
24. Føler at alt krever stor anstrengelse	☐	☐	☐	☐
25. Føler at du ikke er noe verdt	☐	☐	☐	☐

Figur 10.15

PTSS-10

Nedenfor finner du ti spørsmål om vanlige reaksjoner blant personer som har vært rammet av ulykker, katastrofer eller vold.

Vær vennlig å svare på hvert spørsmål ut fra hvordan du har hatt det **de siste syv dager**. Marker ditt svar ved å sette et kryss over det tallet på hver linje som best uttrykker hvordan du føler det i forhold til hvert spørsmål.

Vær vennlig å besvare *alle* spørsmålene.

I løpet av de siste syv dager har jeg vært plaget av:

1. Søvnproblemer	1	2	3	4	5	6	7	Aldri/sjelden	Meget ofte
2. Drømmer med mareritt om hendelsen	1	2	3	4	5	6	7	Aldri/sjelden	Meget ofte
3. Depresjon, følt meg nedtrykt	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
4. Skvettenhet ved plutselige lyder eller brå bevegelser	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
5. Tendens til å isolere meg fra andre	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
6. Irritabilitet (blir lett irritert eller rasende)	1	2	3	4	5	6	7	Aldri/sjelden	Meget ofte
7. At følelsene svinger mye opp og ned	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
8. Dårlig samvittighet, selvbebreidelser, skyldfølelse	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
9. Frykt for steder eller situasjoner som kan minne om hendelsen	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye
10. Anspenhet i kroppen	1	2	3	4	5	6	7	Overhodet ikke	Svært mye

Figur 10.16

Vedlegg 11**Eitinger-rapporten - del 1**

Innstilling fra Rikstrygdeverkets arbeidsgruppe om praktisering av årsakskravet i hovedlovene om krigspensjonering

Forord

Den arbeidsgruppe som på anmodning av departementet ble nedsatt høsten 1986 til å vurdere problemene med praktiseringen av årsakskravet i hovedlovene om krigspensjonering, legger med dette fram resultatet av sitt arbeid.

Arbeidsgruppen hadde sitt første møte 2 februar 1987, og fram til 14 november 1988 da gruppen hadde sitt siste møte, har det vært avholdt i alt 16 møter.

Vi har funnet det hensiktsmessig å legge fram innstillingen i to deler. I del I er det bl a redegjort for problemstillingen, dvs behovet for og nødvendigheten av det arbeid gruppen har utført, og for de premisser og prinsipper som arbeidsgruppen bygger sine konklusjoner på. Del II (vedlegg) inneholder en del bakgrunnsmateriale, bl a et notat om stridsbelastninger og en oversikt over de enkelte avdelingers operasjoner og påkjenninger under felttoget i 1940.

Arbeidsgruppen har funnet det påkrevet å foreslå en omlegging av praktiseringen av hovedlovene for visse grupper av krigsdeltakere. Dette vil ventelig medføre et noe øket antall nye søknader, og noen flere godkjenninger. Det har imidlertid ikke vært mulig å foreta noen nøyaktig beregning av omkostningene ved en slik omlegging, jf kapittel 8 i innstillingen.

Innstillingen er enstemmig, bortsett fra at et av medlemmene, overlege Robberstad, har dissentert på et par punkter.

Del I av Eitinger-rapporten inneholder følgende kapitler:

1. Innledning
2. Nærmere om problemstillingen
3. Felttoget i Norge 1940
4. Bakkemannskapene på kontinentet
5. Bergkompani 2 i Finnmark
6. Illegal motstandsvirksomhet
7. Fangenskap i Norge
8. Sluttbemerkninger. Merutgifter.

1 INNLEDNING**1.1 Bakgrunn**

I brev av 9. september 1986 anmodet Sosialdepartementet Rikstrygdeverket om å sette ned en arbeidsgruppe til å utrede spørsmål vedrørende praktiseringen av årsakskravet i hovedlovene om krigspensjonering. Det heter i brevet om dette:

For så vidt gjelder kravet om årsakssammenheng og nærmere vurdering av hvilke personer/grupper som under tjenestegjøring/fangenskap under krigen har vært utsatt for slike påkjenninger at senvirkninger vil kunne påregnes, finner departementet det hensiktsmessig at Rikstrygdeverket snarest

setter ned en arbeidsgruppe med representanter fra Rikstrygdeverket og spesialister i katastrofemedisin til å utrede disse spørsmål.

På grunnlag av dette mandatet har det vært arbeidsgruppens målsetting å finne fram til kriterier for et forenklet opplegg som administrasjonen kan bruke ved behandlingen av søknader om krigspensjon etter hovedlovene om krigspensjonering, jf avsnitt 1.2 nedenfor.

1.2 Arbeidsgruppens sammensetning og oppgave

Arbeidsgruppen har hatt følgende medlemmer:

Prof. em. dr. med. Leo Eitinge

Prof. dr. med. Lars Weisæth

Overlege Magnus Robberstad, Rikstrygdeverket

Avdelingsdirektør Liv Wisnes Haugen, Rikstrygdeverket

Kontorsjef Annelise Rochmann, Rikstrygdeverket

Kontorsjef Rolf Sunde, Rikstrygdeverket

Førstekonsulent Ole Johan Schei, Rikstrygdeverket.

Sekretær for arbeidsgruppen har vært førstekonsulent Ottar Vold, Rikstrygdeverket.

Arbeidsgruppens oppgave har vært å trekke opp retningslinjer for det administrative skjønn som årsakskravet i hovedlovene forutsetter. Utgangspunktet for arbeidet har vært å benytte de medisinske kunnskaper man i dag har om senvirkninger, slik at skjønnet best mulig "fanger opp" personer som har hatt slike påkjenninger at senvirkninger med rimelighet kan forventes å inntre. Det har videre vært arbeidsgruppens forutsetning at skjønnet så langt som mulig skal knyttes til konkrete krigspåkjenninger eller krigsinnsats.

1.3 Sammendrag

1.3.1 Nærmere om problemstillingen

Arbeidsgruppen har innledningsvis gitt en beskrivelse av de gjeldende lovene om krigspensjonering, *hovedlovene* og *tilleggsloven*:

Hovedlovene av 1946 omfatter hele befolkningen. Lovene krever årsakssammenheng mellom krigstjenesten/-påkjenningene og den sykdomstilstand det søkes erstatning for.

Etter tilleggsloven av 1968 gis erstatning for praktisk talt alle sykdommer, uansett årsak. Loven krever at krigstjenesten eller fangenskapet har medført *usedvanlig hard påkjenning*, Arbeidsgruppen har ikke behandlet de grupper som godkjennes etter tilleggsloven.

Med henblikk på årsakskravet i hovedlovene er det deretter gjort rede for den medisinske bakgrunnen, spesielt for hvilke kriterier som må være til stede for at diagnosen *posttraumatisk stressforstyrrelse* (PTSF) skal kunne stilles, dvs hvilke betingelser som må være oppfylt for at det skal oppstå psykiske senreaksjoner hos krigsdeltakere som var utsatt for store påkjenninger (ekstreme stressorer) under tjenesten eller fangenskapet og hos krigsdeltakere som var utsatt for hva som er kalt moderate eller mer beskjedne traumer.

Videre er det gjort rede for de hovedprinsippene som arbeidsgruppen mener bør være retningsgivende ved vurderingen av årsakskravet i hovedlovene, og som kan sammenfattes i følgende punkter:

- Det er nå - mer enn 40 år etter krigens slutt - ikke mulig å praktisere årsakskravet i hovedlovene etter sin opprinnelige hensikt på en tilfredsstillende måte.

- Gjennom de senere års forskning og erfaring mht senvirkninger har det utkrys-
tallisert seg en bedre forståelse av de psykologiske mekanismer som mobilis-
eres ved psykiske påkjenninger. Arbeidsgruppen bygger på denne nye
forståelsen om senvirkninger.
- Arbeidsgruppens oppgave har vært å trekke opp retningslinjer slik at adminis-
trasjonens skjønn best mulig fanger opp personer som har hatt slike påkjen-
ninger at senvirkninger i form av psykisk lidelse med rimelighet kan forventes
å inntre. I slike tilfeller antas det å foreligge presumsjon for årsakssammenheng
mellom krigspåkjenningene og den psykiske lidelsen.
- For personer som ikke antas å ha vært utsatt for ekstreme stressorer, vil
avgjørelsene falle forskjellig ut avhengig av påkjenningenes størrelse og av tid-
spunktet for når den psykiske lidelsen manifesterte seg.
- Skjønnet må så langt som mulig knyttes til konkrete krigspåkjenninger eller
krigsinnsats.
- Arbeidsgruppen har konsentrert seg om å finne fram til *grupper* av krigsdeltak-
ere og fanger, og vurdert sannsynligheten for senskader for den enkelte grup-
pen.
- De retningslinjene som arbeidsgruppens flertall trekker opp, forutsetter at
administrasjonen skal kunne vurdere og avgjøre spørsmålet om årsakssammen-
heng ut fra dokumentasjon om krigspåkjenning, legeerklæring om tilstanden i
dag fra behandlende lege, og opplysninger om sykehistorien.
- En del grensetilfeller vil kreve nærmere gransking av spesialist. Arbeidsgrup-
pen foreslår at det gjøres avtale med spesialister med erfaring i katastrofepsyki-
atri.

I de etterfølgende kapitlene 3-7 har arbeidsgruppen behandlet følgende kategorier
av krigsdeltakere og fanger:

- deltakere i felttoget i Norge i 1940
- bakkemannskapene på kontinentet 1944-45
- personell ved 2. bergkompani i Finnmark 1944-45
- deltakere i illegal motstandsvirksomhet
- personer som satt i fangenskap i Norge.

Endelig har vi i sluttbemerkningene (kap. 8) bl a pekt på at de forslagene til endring
av praksis som lanseres, ikke nødvendigvis gjør ny lovgivning. Vi har også tillatt oss å
foreslå at det settes en tidsfrist for mottak av nye søknader om krigspensjon.

De konklusjonene som arbeidsgruppen har kommet fram til, vil innebære en
viss justering av praksis.

1.3.2 Felttoget i Norge (kap. 3)

Arbeidsgruppen har, hovedsakelig på grunnlag av Forsvarets krigshistoriske avdel-
ings publikasjoner i seriene *Krigen i Norge 1940* og *Norges sjøkrig 1940-1945*,
foretatt en gjennomgang av de enkelte kampavdelingenes og en del andre
avdelingers operasjoner under felttoget i 1940. Det er også utarbeidet et notat om
stressbelastninger i krig, inkludert en liste over de vanligste risikofaktorene.

På grunnlag av dette materialet, som utgjør innstillingens vedlegg 1 og 2 i del
II, har arbeidsgruppen forsøkt å foreta en evaluering av påkjenningsnivået innenfor
de enkelte avdelingene, med hovedvekt på å finne fram til grupper som har vært
utsatt for slike stressorer at det med rimelighet kan forventes å inntre psykiske sen-
virkningssymptomer.

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at den alt overveiende del av dem som deltok under felttoget i Norge i 1940, var utsatt for små eller moderate påkjenninger, og at det for disse gruppene ikke kan sies å foreligge noen *generell presumsjon* for psykiske senvirkninger.

En del avdelinger eller enheter hadde likevel etter arbeidsgruppens oppfatning belastninger på et nivå som tilsier presumsjon for senreaksjoner når det foreligger psykisk lidelse. I kap. 3.4.3 er det gjort nærmere rede for hvilke grupper dette gjelder. Totalt sett representerer disse gruppene en personellstyrke på maksimalt 8000 mann, dvs 12-15 prosent av de ca 55-60 000 nordmenn som deltok i felttoget.

1.3.3 Bakkemannskap på kontinentet (kap. 4)

De norske bakkemannskapene, som i et antall av 537 mann deltok på kontinentet i løpet av høsten og vinteren 1944-45, var ingen kampavdeling i egentlig forstand, og avdelingen hadde heller ingen falne i strid.

Arbeidsgruppen har likevel kommet til at bakkemannskapene var utsatt for så pass mange og spesielle belastninger under tjenestegjøringen på kontinentet, at det bør kvalifisere for godkjenning av eventuell psykisk lidelse ut fra presumsjon for årsakssammenheng.

Presumsjonen gjelder dog kun for dem som deltok på kontinentet i minst seks måneder etter at avdelingen etablerte seg der i august 1944. Personell med kortere tjenestetid enn seks måneder kommer følgelig ikke inn under presumsjonen. Når det gjelder personell som måtte avbryte tjenesten pga. skade, må eventuelle søknader vurderes individuelt i relasjon til det konkrete skadeforholdet.

1.3.4 Bergkompani 2 i Finnmark (kap. 5)

Bergkompaniets tjeneste i Finnmark foregikk hovedsakelig i et område som var forlatt av tyskerne, og risikoen for direkte konfrontasjon med fienden var derfor relativt lav. Dette gjelder imidlertid ikke den del av avdelingen som deltok i patruljevirkksomhet med sikte på kamp, rekognosering m.m.

Arbeidsgruppen har, blant annet på denne bakgrunn, ikke funnet å kunne godta 2. bergkompani i Finnmark *en bloc* ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng.

Det er imidlertid arbeidsgruppens oppfatning at enkelte deler av kompaniets virksomhet innebar større belastninger enn hva avdelingens "normale" tjeneste medførte. Dette gjaldt foruten patruljetjenesten også mineryddingstjenesten. Arbeidsgruppen har kommet til at personell som deltok i slik tjeneste i et visst omfang, bør godtas ut fra alminnelig presumsjon for årsakssammenheng.

Det forutsettes at tjenesten i Finnmark fant sted i hele tidsrommet fra avdelingen ankom til Norge i første del av november 1944 til krigens slutt. Presumsjonen omfatter i dette tilfelle ikke bare psykiske senreaksjoner, men kan også gjelde ryggplager og undertiden andre sykdommer av psykosomatisk art.

1.3.5 Illegal motstandsvirkksomhet (kap. 6)

Under begrepet *illegal motstandsvirkksomhet* er det samlet et mangfold av ulike aktiviteter og grupper som hadde som felles målsetting å bekjempe NS og den tyske okkupasjonsmakten.

Noen samlet oversikt over eller fremstilling av de mange små og store motstandsgruppene som var i virksomhet rundt omkring i landet i kortere eller lengre tid, foreligger ikke så vidt vi har kunnet bringe på det rene.

Arbeidsgruppen har derfor i denne sammenheng konsentrert seg om å evaluere påkjenningsnivået innenfor de mest sentrale, overordnede motstandsorganisasjonene (f eks Sivorg, Polorg, Milorg, XU, Komorg). Vi har også vurdert en del andre aktiviteter på hjemmefronten der stressbelastningen var stor og relativt ensartet, men hvor gruppedannelsen var løs eller manglet (eksempelvis bistand til virksomhet organisert utenfor Norge, Englands-fart, grenselosvirksomhet, avisarbeid).

På denne bakgrunn har arbeidsgruppen derfor i dette tilfellet funnet det mest hensiktsmessig å trekke opp retningslinjene - innenfor de enkelte hovedgruppene eller hovedaktivitetene - ut fra forhold som

- arten av virksomheten
- risikoen for avsløring
- intensiteten ved engasjementet
- varigheten av deltakelsen.

Om de nærmere enkeltheter ved grenseoppgangen vises til kap. 6.8.

1.3.6 Fangenskap i Norge (kap. 7)

Omkring 40 000 personer regnes å ha blitt arrestert av NS eller tyskerne i Norge under krigen. Av disse var ca halvparten innom Grini, den overlegent største av de fangeleirene i Norge som tyskerne etablerte under betegnelsen *Häftlingslager*. I tillegg til Grini fantes tre andre leirer av denne typen i Norge, nemlig Ulven (senere Espeland) ved Bergen, Falstad i Trøndelag og Sydspissen (senere Krøkebørsletta) ved Tromsø.

Foruten en del andre leirer og fengsler etablerte tyskerne også spesielle fengselsavdelinger ved Gestapo-hovedkvarteret på Victoria Terrasse og ved de regionale og lokale Gestapo-hovedkvarterene rundt om i landet.

Det er neppe tvil om at fangebehandlingen og belastningsnivået for de innsatte varierte en god del fra sted til sted. I tillegg kommer det forhold at fangenes situasjon kunne variere atskillig innen samme sted til ulike tider under okkupasjonen.

Ved gruppebetraktningen med sikte på godkjennelse ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng, har arbeidsgruppen derfor i dette tilfellet lagt vekt på forhold som

- hva slags fangeleir/fengsel en person ble plassert i
- varigheten av fangenskapet
- i hvilket tidsrom fangenskapet fant sted
- arrestasjonsgrunnen.

Undertiden vil også andre forhold kunne ha betydning for de påkjenningsnivået fangenskapet medførte for den enkelte, f eks i hvilken grad vedkommende var utsatt for mishandling eller tortur, om han eller hun ble plassert i enecelle eller isolat for kortere eller lengre tid.

Når det gjelder enkelthetene ved den grenseoppgangen som arbeidsgruppen har foretatt, vises til kap. 7.4.

2 NÆRMERE OM PROBLEMSTILLINGEN

2.1 Gjeldende lovbestemmelser

De gjeldende lovbestemmelsene om krigspensjonering er:

Hovedlovene

- Lov om krigspensjonering for militærpersoner av 13. desember 1946 (militærloven).
- Lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner av 13. desember 1946 (sivilloven).

1951-loven

- Tilleggsloven av 29. juni 1951 med tillegg av 12. juni 1959.

Tilleggsloven

- Tilleggslov av 22. mars 1968.

Nedenfor gis en kort orientering om lovene.

2.1.1 Hovedlovene

Ved krigsutbruddet i 1940 fantes ingen alminnelig pensjonsordning for krigsskadede eller etterlatte etter falne. Administrasjonsrådet vedtok i løpet av våren og sommeren 1940 noen særordninger for enkelte spesielt utsatte yrkesgrupper. Administrasjonsrådet tok også initiativet til opprettelsen av det utvalget (Krigspensjoneringsutvalget) som foreslo å etablere en alminnelig krigspensjoneringsordning i Norge. Den kom i form av to forordninger, en om krigspensjonering for militærpersoner og en for sivilpersoner - begge vedtatt av Sosialdepartementet 9. desember 1941.

Etter fredsslutningen og fram til 1. juli 1946 ble bestemmelsene i de to forordningene opprettholdt ved provisoriske anordninger av 4. og 18. mai 1945, med den tilføyselsen at skade på grunn av deltakelse i illegal motstandsvirksomhet ble tatt inn som en del av pensjonsordningen.

De gjeldende hovedlovene er dels bygget på og dels en videreføring av disse forordningene. Militærloven omfatter i utgangspunktet alle krigsdeltakere (militærpersoner) som gjorde tjeneste i henhold til lovhjemlet mobilisering, eller som frivillig. Hovedvilkåret for rett til pensjon er at det foreligger men som følge av skade eller sykdom som er "påført under tjenestegjøring i krig".

Den tilsvarende loven for sivilpersoner - sivilloven - omfatter i prinsippet alle norske statsborgere som oppholdt seg i Norge under krigen, inkludert nordmenn i tjeneste på norske skip i innenriks eller utenriks fart og nordmenn som satt i fiendtlig politisk fangenskap i Norge eller utlandet. Sivilloven kan også - i særlige tilfeller og med Sosialdepartementets samtykke - gjøres gjeldende for nordmenn i utlandet og på utenlandske skip, og for personer uten norsk statsborgerskap som oppholdt seg i Norge eller om bord på norske skip under krigen.

Retten til pensjon etter sivilloven er betinget av at det foreligger skade som er påført ved krigsulykke i Norge, under tjenestegjøring på norske skip eller under opphold i fiendtlig politisk fangenskap. Med krigsulykke menes etter lovens § 2 "enhver skade på person som er følge av krigshendinger, så som ildgivning, flyangrep, bombe- eller granateksplosjoner, torpedering og minesprengning og videre skade på person påført på grunn av patriotisk arbeid eller holdning". Sivilloven gir også adgang til - "når det finnes rimelig" - å tilstå hel eller delvis erstatning for andre skader som er påført en person ved forhold ("hendinger") som skyldes krigen.

Hovedlovene omfatter i prinsippet krigsulykker som er inntruffet etter 2. september 1939. Etter sivilloven kan det imidlertid, når særlige grunner gjør det rimelig, også tilstå pensjon for krigsulykke som er inntruffet før 2. september 1939. Per-

soner som ble skadet under deltakelse i Den spanske borgerkrig vil således kunne få pensjon etter sivilloven.

2.1.2 1951-loven

Den 29. juni 1951 ble det vedtatt en tilleggslov som gav personell ved det norske feltsykehus i Korea som ble skadet ved sykdom eller ulykker i tjenesten, rett til ytelser etter sivilloven av 1946. Ved en tilføyelse av 12. juni 1959 til tilleggsloven av 1951 ble det bestemt at norske sjøfolk som hadde pådratt seg varig sykdom eller varig svekket helse på grunn av usedvanlig hard påkjenning som følge av tjeneste til sjøs under krigen 1939-45, uten at sykdommen eller helsesvekkelsen skyldtes krigsulykke, skulle ha rett til stønad etter bestemmelsene i sivilloven. Det ble forutsatt en fartstid på minst seks måneder og en invaliditetsgrad på minst 20 prosent for rett til pensjon etter denne bestemmelsen.

Etter 1951-loven godtas følgelig sykdom eller uførhet som følge av påkjenninger over tid (uvisshet, potensiell fare uten noen direkte skadevoldende hendelse), men det kreves årsakssammenheng mellom sjøtjenesten og den aktuelle uførheten.

2.1.3 Tilleggsloven

Den 22. mars 1968 ble det vedtatt en ny tilleggslov som omfattet visse grupper med særlig stor krigsinnsats eller krigspåkjenning. Bakgrunnen for tilleggsloven var at det var dokumentert betydelig oversykkelighet hos personer som hadde vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger under krigen, og at det ut fra vanlige årsaksvurderinger var vanskelig å avgjøre om en sykdom - ofte oppstått mange år etter krigen - hadde sin årsak i krigspåkjenningene.

2.2 Hovedlovenes krav til årsakssammenheng

Under forberedelse og behandling av krigspensjoneringslovene i sosialkomiteen og Stortinget er det ekstraordinære ved krigspensjoneringslovene stadig blitt fremhevet. Det er blitt pekt på at krigspensjoneringslovene representerer en æresforpliktelse fra samfunnets side. - Slik loven er formulert, er retten til krigspensjon imidlertid ikke direkte knyttet til størrelsen av krigsinnsats eller graden av krigspåkjenning. Hovedlovene av 1946 bygger på det generelle prinsipp at retten til pensjon er betinget av at det foreligger en sykdomstilstand som årsaksmessig kan settes i sammenheng med krigstjenesten eller krigspåkjenningene. Det samme gjelder 1951-loven. (Etter militærloven godtas i tillegg skade eller sykdom som er oppstått ("debutert") under militærtjenesten under krigen og i tiden etter krigen fram til Forsvaret ble satt "på fredsfot".)

Hovedlovenes krav til årsakssammenheng betyr at en søknad om krigspensjon - uansett omfanget av krigsinnsatsen eller graden krigspåkjenninger - skal avslås dersom det hos den enkelte søker ikke foreligger en sykdomstilstand som må antas mest sannsynlig eller mest nærliggende å være forårsaket av krigsinnsats eller krigspåkjenning. Dette lovkriteriet har i praksis ofte vist seg vanskelig å akseptere for den enkelte søker, idet et avslagsvedtak om manglende årsakssammenheng lett blir oppfattet som en underkjennelse av søkerens krigsinnsats eller krigspåkjenning. Dette gjelder selv om vedtaket uttrykkelig begrunnes med at årsakskravet ikke kan anses oppfylt.

Etter vanlig praksis er kravet til årsakssammenheng ansett for oppfylt når det fremtrer som *mest sannsynlig* eller *mest nærliggende* at sykdommen/skaden er en følge av militærtjeneste, krigsulykke eller krigspåkjenning. Det er derimot ikke til-

strekkelig at det foreligger en mulighet for årsakssammenheng, eller at en slik sammenheng ikke kan utelukkes.

2.3 Tilleggslovens krav til årsakssammenheng

Tilleggsloven innførte et nytt prinsipp for avgjørelsen av kravet til årsakssammenheng mellom krigspåkjenning og skade eller sykdom. Etter dette er det bare uførhet som *åpenbart ikke* har sammenheng med krigspåkjenninger, som avskjærer retten til pensjon. Tilleggsloven omfatter bare de persongrupper som regnes opp i lovens første paragraf, og som dekkes av lovens uttrykk *usedvanlig hard påkjenning*.

For at ytelser skal kunne tilstås etter tilleggsloven, må det foreligge inntektstap (minst 50 prosent reduksjon av inntektsnivået) i yrkesaktiv alder som følge av uførhet. Også etter tilleggsloven blir et avslag lett oppfattet som en underkjennelse av søkerens krigsinnsats.

Under høringsrunden i forbindelse med utarbeidelsen av tilleggsloven i slutten av 1960-årene var det delte meninger om hvordan lovens kriterier burde utformes. Legekommisjonen og andre impliserte leger ønsket å bygge på såkalte "objektive kriterier", dvs "gruppebehandling" der legens oppgave ville begrense seg til å vurdere graden av uførhet (tapet i inntektsnivået), uten noen form for årsaksvurdering.

Sosialkomiteen gikk i sin innstilling (Innst.0. III-1967-68, s 7) ikke fullt så langt, men uttalte at selv om "objektive kriterier" ikke ble gjennomført, "ville slike kriterier kunne settes opp, og innen lovens ramme praktiseres for visse, klart definerte grupper". Komiteen fant det naturlig at Rikstrygdeverket, Det rådgivende utvalg og legekommisjonen samarbeidet om dette.

Slik tilleggsloven er formulert, er det naturlig å oppfatte den slik at det er den enkelte søker selv som må fylle kravene til *usedvanlig hard påkjenning*, påkjenningsvarighet og andre krav loven stiller for godkjennelse (individuell vurdering). En annen sak er at det i løpet av den perioden på ca 20 år loven har vært praktisert, nødvendigvis har nedfelt seg retningslinjer slik at det for visse grupper med ensartet påkjenning, kan være naturlig å tale om "objektive kriterier". Som eksempler kan nevnes fangenskap i Tyskland av seks måneders varighet eller mer, og deltakelse i det norske kommandokompaniet på kontinentet 1944-45.

For de fleste gruppenes vedkommende vil imidlertid grensene mot tilleggslovens påkjenningskrav være mer flytende, men likevel slik at man kan tale om objektive kriterier for store grupper med påkjenninger klart innenfor en viss grensesone.

2.4 Problemer med lovanvendelsen

Når lovene skal anvendes i dag - mer enn 40 år etter krigens slutt - er det særlig to problemområder som peker seg ut. For det første møter administrasjonen voksende vanskeligheter med å dokumentere den enkelte søkers krigsinnsats eller krigspåkjenning. For det annet har det vist seg stadig vanskeligere ut fra medisinske kriterier å avgjøre om en lidelse skyldes påkjenninger under krigen eller har sin årsak i senere hendelser. Dette gjelder særlig psykiske lidelser.

Tilleggsloven representerte en stor administrativ forenkling i denne henseende. Imidlertid gjelder fortsatt hovedlovenes årsakskrav for de grupper som hadde påkjenninger som ligger under tilleggslovens påkjenningsnivå. Jo mer moderat en påkjenning har vært, desto vanskeligere vil årsaksvurderingen være etter mange års forløp.

Problemene med å praktisere hovedlovenes krav til årsakssammenheng på en forsvarlig måte har eksistert i en årrekke, og har forverret seg gradvis i takt med økende avstand fra krigen. Rikstrygdeverket har ved en rekke anledninger konfron-

tert Sosialdepartementet med disse vanskelighetene, og foreslo senest i et brev fra mai 1986 å avvikle ordningen med pensjon etter hovedlovene av 1946 - og til gjengjeld senke påkjenningskravet i tilleggsloven noe. Departementet fant imidlertid ikke å kunne ta opp forslaget. Derimot sluttet departementet seg til et alternativt forslag fra Rikstrygdeverket om å forenkle saksbehandlingsrutinene og praktiseringen av hovedlovene.

De forenklete rutiner gjelder begge de nevnte problemområder. For problemområdet dokumentasjon av påkjenning eller innsats består forenklingen i at man reduserer noe på den innsats som administrasjonen setter inn for å oppklare saken. Når det gjelder årsakskravet, består forenklingen i at man i tvilstilfeller lar graden av påkjenning få mer avgjørende betydning enn tidligere.

Fra medisinsk spesialisthold hevdes at det i dag - mer enn 40 år etter krigens slutt - neppe er mulig å praktisere årsakskravet i hovedloven etter sin hensikt på en tilfredsstillende måte. *På denne bakgrunn har Rikstrygdeverket ansett det mest forsvarlig - og mest rettferdig overfor de krigsskadede - at graden av påkjenning tillegges vesentlig mer vekt enn en mer eller mindre usikker medisinsk vurdering av årsakssammenhengen.*

2.5 Den medisinske bakgrunnen

Som antydnet ovenfor har det gjennom de siste årenes forskning og erfaring etter hvert utkrySTALLISERT seg en bedre forståelse av de psykologiske mekanismer som mobiliseres ved psykiske påkjenninger. I forbindelse med dette er det også skapt et relativt objektivt grunnlag for en mer rasjonell og antagelig også riktigere bedømmelse av sannsynlige årsakssammenhenger.

Den tredje utgaven av den amerikanske håndboken for psykiatriske diagnoser og statistikker - DSM-III ("Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders", 3rd edition) - innførte i siste del av 1970-årene et nytt begrep, "Post-Traumatic Stress Disorder" (PTSD). Denne diagnosen bygger på så klare kriterier at disse kan betraktes som et godt utgangspunkt for våre videre betraktninger. De diagnostiske kriteriene er i løpet av 1980-årene blitt ytterligere spesifisert ved den omfattende forskningen som er blitt utført.

I henhold til DSM-III må følgende krav være oppfylt for at diagnosen PTSD skal kunne stilles:

Den første og viktigste betingelse er at personen må ha vært utsatt for en ekstrem stressor, en belastende situasjonsbestemt hendelse som er såvidt rystende at de fleste mennesker vil reagere tydelig. Eksempler på slike stressorer kan være katastrofebrann, alvorlige ulykker, bombeangrep, flystyrt, ulike naturkatastrofer, industrikatastrofer, voldtekt, gisseltaking osv. Det er situasjoner hvor dødstrusselen er stor og uomtvistelig. Selvfølgelig vil også opphold i konsentrasjonsleir, aktiv strid m m komme inn under dette hovedkriteriet.

Ved å sette slike krav til traumet, markeres det et skille til de såkalte *overdeterminerte reaksjoner*, dvs tilstander hvor man kan regne med at den premorbide personlighet har vært den avgjørende faktor.

Symptomkriteriene som må tilfredsstilles for at diagnosen Post-Traumatic Stress Disorder skal kunne stilles, er i ikke liten grad like med en rekke symptomer som er kjent fra KZ-syndromet.

Nedenfor følger en beskrivelse av de symptomene som er aktuelle i henhold til siste utgave av den amerikanske håndboken:

a) Den traumatiske hendelse skal stadig gjenoppleves på minst én av følgende måter:

1. Gjentatte og invaderende plagsomme erindringer av hendelsen.

2. Gjentatte plagsomme drømmer om hendelsen.
 3. Plutselige handlinger eller følelser av at den traumatiske hendelse skjer igjen (gjenopplevelse av erfaringen, illusjoner, hallusinasjoner og dissosierte flashback-episoder).
 4. Intense psykiske plager ved eksponering for hendelser som symboliserer eller ligner et aspekt ved den traumatiske hendelse, som årstider for hendelsen.
- b) Stadig unngåelse av inntrykk som kan assosieres med traumet, eller svekkelse av, eventuelt lammelse av, generell reaksjonsevne og involvering som ikke var tilstede før traumet, indikert ved minst tre av de følgende symptomer:
1. Anstrengelser for å unngå tanker og følelser knyttet til traumet
 2. Anstrengelser for å unngå aktiviteter eller situasjoner som fører til erindringer av hendelsen.
 3. Manglende evne til å huske et viktig aspekt ved traumet (psykogen amnesi).
 4. Markert mindre interesse for viktige aktiviteter.
 5. Følelse av å være fremmed, distansert fra andre.
 6. Innskrenket følelsesliv, f eks manglende evne til glede, kjærlighet.
 7. Følelse av forkortet fremtid, forventer ikke karriere, ekteskap, barn etc.
- c) Stadige symptomer og tegn på øket aktivering (arousal) ved å ha minst to av de følgende:
1. Innsøvningsvansker eller avbrutt søvn.
 2. Irritabilitet eller utbrudd av sinne.
 3. Konsentrasjonsproblemer.
 4. Øket årvåkenhet, på vakt-holdning.
 5. Overdreven skvettenhet.
 6. Fysiologisk reaktivitet ved eksponering for hendelser som symboliserer eller ligner et aspekt ved den traumatiske hendelsen.

Vanligvis reflekterer symptomene helt eksakt og meget detaljert krigsopplevelsene, dette gjelder både marerittene og de invaderende gjenopplevelser på dagtid.

Erfaringene har vist at de typiske symptomene etter ekstrem traumatisering kan opptre "forsinket", dvs ikke i umiddelbar tilslutning til denne, men etter et tilnærmet symptomfritt intervall av kortere eller lengre varighet. Dette kan forklares med en betydelig innsatsvilje med fortrengningsmekanismer, og senere kombinert med en viss eufori etter langvarige ekstreme påkjenninger, som f eks etter opphold i konsentrasjonsleir. Senere vil det kunne utvikles en reduksjon av motstandskraften og motstandsdyktigheten, med manifestering av de latente symptomer. En annen ikke sjelden mekanisme er de såkalte betingede reflekser, hvor en relativt beskjedne påkjenning som klart minner om det første ekstreme traume, kan fremkalle en *tilsynelatende* overdreven reaksjon. Her provoseres de symptomer som ikke manifesterte seg umiddelbart etter de opprinnelige påkjenninger. Denne mekanisme forekommer kanskje særlig ved angstpr egede tilstander og spesielt når angsten måtte undertrykkes

ved en primær opplevelse. Symptomatologien og eventuell dybdepsykologisk klarlegging vil som regel vise at det foreligger en utvetydig eller i alle fall mest sannsynlig årsaksmessig sammenheng mellom den opprinnelige, betydelige traumatisering og de påviste sensymptomer med eventuell reduksjon av arbeidsførheten også etter et symptomfritt intervall.

Situasjonen blir atskillig mindre klar og entydig når det gjelder traumer som ikke oppfyller det første kriteriet om stressorens ekstraordinære alvorlighetsgrad,

altså traumer man kan kalle *moderate eller forholdsvis beskjedne*. Det er en kjent erfaring at også slike moderate traumer kan føre til psykopatologiske forandringer. Hos stort sett velintegrerte personer vil disse som regel være kortvarige og ikke føre til kroniske tilstander. *Dersom psykopatologien vedvarer, preges den etter hvert mindre av de traumatiske opplevelser, men mer av vanlig psykiatrisk symptomatologi eller tilpasningssvikt.* Både den premorbide personlighet og ikke minst spørsmål om erstatning kommer gjerne tydeligere i forgrunnen enn ved alvorlige skader. Ved en direkte tidsmessig sammenheng mellom den moderate skaden og de betydelige reaksjoner, vil spørsmålet om den årsaksmessige sammenhengen og erstatningsansvaret ofte måtte avgjøres skjønnsmessig med fordeling ut fra den skadedes arbeidsførhet før skaden.

Det foreligger få omfattende studier når det gjelder senvirkninger etter moderate traumer, men det er rimelig å anta at betingede reflekser hos særlig disponerte individer vil kunne være årsak til utløsning av tilsynelatende sterkere senvirkninger enn de man kunne regne med etter en lang latenstid hos tidligere upåfallende personer. Disse overveielser gjelder imidlertid helst bare for en kortvarig periode etter et moderat traume, idet man må anta at dets betydning etter hvert vil blekne og ikke være tilstrekkelig til å utløse en betinget refleks med alvorlig sensymptomatologi som følge.

Noen nøyaktig tidsfrist kan man selvfølgelig ikke postulere, men det er ikke helt urimelig å anta at den ubevisste innflytelse som senere kan føre til en første manifestering av symptomer, neppe kan vare mer enn 10, maksimalt 15 år når det gjelder et moderat traume, og kanskje dobbelt så mange år når det gjelder ekstreme traumatiseringer.

2.6 Arbeidsgruppens overveielser

Som tidligere nevnt omfatter tilleggsloven bare personer som har vært utsatt for hva loven kaller *usedvanlig hard påkjenning*. Dette vilkåret er strengt, og må være det, fordi loven godtar praktisk talt enhver lidelse som vedkommende måtte pådra seg opp gjennom årene. Det er bare hos grupper som har hatt helt spesielt harde påkjenninger man finner oversykelighet av f eks hjerte- og rygglidelser, som ellers er svært vanlige i befolkningen.

Når det gjelder krigspåkjenninger som ikke dekkes av begrepet *usedvanlig hard påkjenning* i tilleggslovens forstand, skal hovedlovenes årsakskrav benyttes. Som nevnt er det i dag - mer enn 40 år etter krigens slutt - betydelige vansker forbundet med det å foreta en vanlig medisinsk årsaksvurdering for psykiske lidelsers vedkommende. Arbeidsgruppen foreslår derfor at årsaksvurderingen for disse lidelsenes vedkommende knyttes opp mot de kriteriene som er beskrevet foran under begrepet "Post-Traumatic Stress Disorder" (PTSD) eller *posttraumatisk stressforstyrrelse*.

Det første og viktigste kriteriet for at denne vurderingen skal benyttes, er at det har funnet sted en belastende, situasjonsbestemt hendelse som er så vidt rystende at de fleste mennesker ville reagert tydelig. En markert krigspåkjenning vil nettopp være en slik hendelse. De andre kriteriene som må til for at diagnosen PTSD kan stilles, vil alle gjelde endringer i den enkeltes personlighet og vedkommendes evne til tilpasning i hverdagen. Erfaringen har som nevnt vist at de typiske symptomene etter ekstrem traumatisering kan opptre "forsinket", dvs etter et tilnærmet symptomfritt intervall av kortere eller lengre varighet. Som nevnt foran kan det erfaringsmessig regnes med at den ubevisste innflytelse som senere kan føre til manifestering av symptomer, neppe kan vare mer enn 20-30 år selv for alvorlige, ekstreme traumatiseringer, og maksimum 15 år når det gjelder moderate traumer. Vi må således

kunne gå ut fra at senvirkninger etter krigspåkjenninger - påført for mer enn 40 år siden - i dag vil ha manifestert seg hos den enkelte.

Slik arbeidsgruppen ser det, må det - uten nærmere gransking av den medisinske årsaken - kunne fastslås med tilstrekkelig grad av sannsynlighet at det hos personer som under krigen var utsatt for alvorlige, ekstreme påkjenninger, foreligger krigsbetingede senvirkninger dersom det hos disse i dag er påvist tydelige psykiske lidelser forenlig med PTSD, og annen årsakssammenheng ikke anses for å være mer nærliggende.

Arbeidsgruppen foreslår at det i slike tilfeller legges til grunn ved den administrative behandlingen at hovedlovenes krav til årsakssammenheng er oppfylt, dvs at det i slike tilfeller *presumeres* å foreligge psykiske senvirkninger.

I de tilfeller hvor krigspåkjenningene har ligget på et lavere nivå enn det arbeidsgruppen har funnet forsvarlig å anvende i en slik presumsjonsvurdering, vil spørsmålet om det foreligger årsakssammenheng måtte vurderes på annen måte.

Arbeidsgruppen vil for øvrig presisere at ikke alle som var utsatt for markerte krigspåkjenninger, nødvendigvis får senvirkninger. Dette er dokumentert blant annet ved undersøkelse av politiske fanger.

For å sikre optimal objektivitet ved administrasjonens vurdering av på hvilke områder det kan presumeres krigsbetinget senvirkning, når det foreligger psykisk lidelse hos søkere som for øvrig fyller kravene, har arbeidsgruppen funnet det påkrevet å foreta en systematisk gjennomgang av aktuelle tjeneste- og påkjenningsskategorier.

Arbeidsgruppen har konsentrert sitt arbeid om å finne fram til grupper av krigsdeltakere og fanger. Evaluering av grupper gir etter vår oppfatning mindre risiko for forskjellsbehandling enn en vurdering på rent individuelt grunnlag, og må også antas å være gunstigst ut fra hensynet til en effektiv saksbehandling. Vi har derfor foretatt en vurdering av hvilke grupper av krigsdeltakere - innenfor tjenestekategoriene felttoget i Norge 1940, bakkemannskap på kontinentet, 2. bergkompani i Finnmark, illegal motstandsvirksomhet og fangenskap i Norge - som har vært utsatt for slike påkjenninger (stressorer) at man må være forberedt på at det kan inntre psykiske symptomer og uførhet mange år etter at den skadevoldende hendelsen har funnet sted.

De grensene som er satt, representerer hovedregelen for gruppen. De vil kunne justeres hvis det dokumenteres at tjenestens eller fangenskapets hardhet har vært annerledes. En del former for tjeneste og fangenskap vil ikke så lett falle inn under de foreslåtte påkjenningsskategoriene, eksempelvis felttog pluss illegal tjeneste og/eller fangenskap. Det blir da nødvendig med en "sammenligning av påkjenninger". Ved den aktuelle vurderingen må det, foruten påkjenningenes alvorlighetsgrad, særlig legges vekt på om stressorene har fulgt forholdsvis tett etter hverandre.

For ordens skyld gjør vi oppmerksom på at vi ikke har vurdert alle søker- eller deltakergrupper; det gjelder på den ene siden personell som åpenbart faller utenfor presumsjonen

(f eks søkere med tjeneste i Sverige eller Storbritannia), og på den annen side personell som uten videre antas å komme inn under presumsjonen (først og fremst de som fyller villkårene i tilleggslovens omfangsbestemmelser).

Når det gjelder personell som tjenestegjorde i Sverige og Storbritannia, eller i andre landområder som enten var nøytrale eller hvor det ikke foregikk kamphandlinger, er arbeidsgruppen som antydnet ovenfor av den oppfatning at slik tjeneste vanligvis ikke innebar belastninger av den art at senvirkninger av psykisk art kan påregnes. Vi har derfor ikke funnet det nødvendig å foreta noen ytterligere drøftelse av f eks personellet ved den norske brigaden i Skottland eller ved polititroppene i

Sverige. Disse kategoriene må - qua grupper - uten videre sies å falle utenfor presumsjonen.

En del nordmenn som tjenestegjorde i Storbritannia, opplevde den tyske bombing av byene på kysten av England og Wales, spesielt luftangrepene på London, som en belastning. I henhold til undersøkelser utført i England under krigen, er det funnet følgende risikofaktorer for utvikling av nervøse plager som følge av slik bombing:

- det å ha vært begravet i ruiner i relativt lang tid (mer enn én time)
- tap av hjem, eller det at mennesker som stod en nær, er blitt drept i samme angrep
- ytterst dødsnære opplevelser.

De undersøkelsene som er foretatt, viser ellers at personer som opplevde bombing uten at de nevnte forhold var til stede, ofte fikk en reduksjon av frykten for bombing etter hvert. Vi er ikke kjent med at det er foretatt etterundersøkelser med virkelig lang observasjonstid av personer som har vært utsatt for bombing. Etter vår oppfatning er det neppe holdepunkter for å anta at personer som var normalt veltilpassede, vil kunne utvikle psykiske senskader som følge av bombing uten at en eller flere av de nevnte risikofaktorene har vært til stede.

Når det gjelder *uteseilerne* - en av de kategoriene av krigsdeltakere som kommer i fremste rekke så vel med hensyn til antall som med hensyn til innsats - fanges de fleste opp av tilleggsloven.

Hjemmeseilerne - de som seilte innenriks eller i tyskkontrollerte farvann under krigen - omfattes derimot ikke av tilleggsloven. For at denne kategorien av sjøfolk skal kunne oppnå rett til ytelser fra krigspensjoneringen, må de etter sivilloven enten ha vært utsatt for krigsulykke (torpedering, minesprengning o l) eller - etter 1951-loven - ha hatt minst seks måneders fartstid og ha vært utsatt for usedvanlig hard påkjenning. Presumsjonsreglene anses å gjelde for personer som var utsatt for *usedvanlig hard påkjenning* og som har tjenestetid på minst seks måneder.

2.7 Kravet til dokumentasjon av krigspåkjenningen

Økende avstand i tid skaper problemer ikke bare for vurderingen av de etiologiske forholdene, f eks det at mange tilstander hos den aldersgruppen som var unge under krigen, i dag ofte vil kunne forklares ut fra multifaktorielle årsaksforhold - der krigsbegivenhetene bare utgjør en del. Dernest vil det i mange tilfeller, når krigshendelsene kommer på avstand, bli vanskelig å rekonstruere et eksakt eller endog tilnærmet riktig hendelsesforløp for de begivenhetene som skal ha funnet sted. Dette er neppe i noe omfang av betydning uttrykk for hva som er blitt kalt interesserelatert erindringsforskyvning, men beror som regel på ganske alminnelig sviktende hukommelse hos søkeren, undertiden med årene også en tendens til dramatisering av begivenhetene. Sviktende hukommelse eller feilerindring kan også gjøre seg gjeldende hos komparenter eller andre som ellers kunne ha bidratt med opplysninger av betydning for bedømmelsen.

Risikoen for feilerindring gjør det påkrevet med en grundig dokumentasjon av de faktiske forholdene under tjenesten og fangenskapet; særlig vil dette være av betydning når det påberopes spesielle hendelser eller uvanlige episoder av traumatisk art.

2.8 Arbeidsgruppens forslag til administrativ behandling av krav om krigspensjon etter hovedlovene

Som anført foran foreslår arbeidsgruppen et forenklet opplegg for administrasjonens behandling av krav om krigspensjon etter hovedlovene. I saker hvor det dokumenteres krigspåkjenninger som ligger innenfor de påkjenningsgrensene som er trukket opp i innstillingens kapitler 3-7, bør administrasjonen uten videre kunne presumere krigsbetinget årsakssammenheng dersom det hos søkeren foreligger en psykisk lidelse forenlig med PTSD. I en viss utstrekning er en slik presumsjonsvurdering alt gjennomført ved krigspensjoneringskontorene.

I en del grensetilfeller vil administrasjonen være i tvil om påkjennningene befinner seg over eller under den foreslåtte presumsjonsgrensen. Mange av disse sakene vil avgjøres til gunst for søkeren.

Ligger krigspåkjennningene under den foreslåtte presumsjonsgrensen, vil saken likevel kunne godkjennes dersom tilstanden er oppstått under tjenesten eller fangenskapet, eller dersom det foreligger brosymptomer. I en del saker vil det være behov for uttalelse fra psykiater med erfaring i katastrofepsykiatri, eventuelt vil det være nødvendig med en undersøkelse utført av slik lege. Arbeidsgruppen vil foreslå at Rikstrygdeverket treffer avtale med et særskilt utvalg av psykiatere med erfaring i katastrofepsykiatri om å bistå Rikstrygdeverket i saker hvor det anses å være behov for slik ekspertise. Det må antas at disse spesialistene også kan bistå den enkelte søker som mener han har fått urettmessig avslag fra Rikstrygdeverkets side. Det må videre antas at også Trygderetten vil føle behov for bistand fra denne gruppen.

Administrasjonen mottar også et mindre antall saker der påkjennningene ligger vesentlig under grensen for presumsjon, og der søkeren har vært i arbeid i det meste av sitt yrkesaktive liv. Arbeidsgruppen finner det vanskelig å godta denne typen saker. Dette innebærer at slike saker som hovedregel vil måtte avgjøres med negativt resultat, til tross for at det i enkelte av disse sakene kan foreligge legeerklæring som gir uttrykk for at nødvendig årsakssammenheng foreligger.

Når arbeidsgruppen ikke har noen alvorlige betenkeligheter med å foreslå en slik praksis, har det blant annet sammenheng med at et stort antall av de legeerklæringene som er kommet administrasjonen i hende i løpet av de senere årene, ofte preges av manglende samsvar mellom de medisinske konklusjonene og premissene i saken. Vår erfaring tilsier at en rekke av de legene som avgir uttalelser i disse sakene, mangler informasjon om de kriteriene som må være til stede for at en krigsdeltaker kan gis diagnosen PTSD. Legene vil derfor ofte anta at den traumatisering den enkelte har vært utsatt for, er årsak til den foreliggende psykopatologien, uten at en slik antakelse kan underbygges medisinsk. I tvilstilfeller vil Rikstrygdeverket eller Trygderetten kunne innhente uttalelse fra spesialist med slik avtale med Rikstrygdeverket som er nevnt ovenfor.

Arbeidsgruppens forslag vil som helhet medføre en viss generell liberalisering av tidligere praksis. Hensett til den lange tid som er gått siden krigens avslutning og de problemene som knytter seg til den medisinske årsaksvurderingen, finner arbeidsgruppen at den foreslåtte praksis best vil sikre rimelige og forsvarlige resultater, samtidig som det kan treffes avgjørelse innen rimelig tid.

Ett av medlemmene i arbeidsgruppen, Rikstrygdeverkets overlege i neurologi, dr Magnus Robberstad, har dissentert på et par punkter i innstillingen. Dissensen er tatt inn i innstillingen som vedlegg 4 i del II.

3 FELTTOGET I NORGE 1940

3.1 Styrkeforhold, forutsetninger, mobilisering

Ved krigsutbruddet i Europa i september 1939 ble Norges forsvar delvis mobilisert i den hovedhensikt å påse at landets nøytralitet ikke ble krenket. Dette ble i første rekke Marinens oppgave.

3.1.1 Hæren

Hærens nøytralitetsvakt tok ikke så mye sikte på kampberedskap som på å få gitt mobiliseringsstyrkene en viss trening i form av repetisjonsøvelser, noe som ikke var blitt gjennomført i Hæren siden 1922.

I Sør-Norge ble fire-fem bataljoner og andre avdelinger innkalt til repetisjonsøvelse for så å bli avløst av nye avdelinger etter en tid. På grunn av avløsninger rett før krigsutbruddet var det mest uøvde folk som var inne til tjeneste ved det tyske overfallet på Norge.

I Nord-Norge var nøytralitetsvernet bedre utbygd, og beredskapsstyrkene der hadde ved krigsutbruddet opptil to-tre måneders øvelse bak seg.

Forutsetningene for å mestre de påkjenningene en krigssituasjon innebar, var følgelig nokså forskjellige i de ulike deler av landet. Under felttoget var det i hovedsak tre forskjellige nivåer av utdannelse eller forutsetninger:

- I Nord-Norge var de fleste avdelinger fullt mobilisert og hadde flere måneders effektiv trening bak seg.
- På Vestlandet og i nordlige del av Trøndelag foregikk mobiliseringen relativt normalt, og avdelingene hadde en viss samtrening takket være den kortvarige nøytralitetsvaktstjenesten.
- Ellers i landet måtte avdelingene dra i felten etter en høyst irregulær mobilisering. Flere steder foregikk oppsettingen så improvisert at det lå nær grensen til frantirørvirksomhet. Mange av de frivillige hadde overhodet ingen militær utdannelse, fordi de var blitt fritrukket, eller kjent udyktige ved den liberale legebedømmelsen som ble praktisert før krigen.

De stridende avdelingene til lands var delt i tre våpenarter, infanteri, kavaleri og artilleri. Ved mobilisering skulle hvert av de 16 infanteriregimentene sette opp to linjebataljoner (à 878 mann) og en landvernsbataljon (796 mann). I tillegg kom de frittstående avdelingene Alta bataljon, Varanger bataljon og Garden. Kavaleriet skulle sette opp tre dragonregimenter (à 1000-1400 mann) og en del andre avdelinger. Artilleriet skulle mobilisere ni linjebataljoner (à 500-600 mann) feltartilleri samt en del landverns- og øvelsesavdelinger. I tillegg kom luftvern- og festningsartilleri.

Ved krigsmobilisering skulle de seks norske divisjonene sette opp feltbrigader av styrker fra alle de tre våpenartene og fra andre spesial- og støtteavdelinger. Etter behov kunne to eller flere feltbrigader stilles sammen til en arméavdeling, som var høyeste norske operative forband.

Det plutselige krigsutbruddet 9. april 1940 levnet ingen muligheter for planmessige oppsetninger. Ingen ordinær feltbrigade, ikke engang i Nord-Norge, enn si noen arméavdeling, ble satt på krigsfot under felttoget i 1940.

Etter mobiliseringsplanene skulle det ha vært mobilisert vel 100 000 mann. Tallet på dem som faktisk gjorde tjeneste i Hæren på et eller annet tidspunkt under felttoget er anslått til 50-55 000. Bare halvparten av disse regnes å ha tilhørt den effektive stridsstyrken. Sammen med de norske styrkene kjempet 38 000 allierte soldater (britiske, franske og polske), derav ca 25 000 i Nord-Norge.

Tyskerne landsatte ca 12 000 soldater 9. april 1940, og i løpet av felttoget ble til sammen vel 140 000 mann overført til Norge.

3.1.2 Sjøforsvaret

Som en del av forsvarsordningen av 1933 ble Marinen og Kystartilleriet slått sammen til en egen forsvarsgren under betegnelsen Sjøforsvaret.

Marinen ble delvis mobilisert ved krigsutbruddet i september 1939, og satt opp som et redusert nøytralitetsvern. I motsetning til hva som var situasjonen under første verdenskrig, da både Marinen og Kystartilleriet var fullt mobilisert fra krigens første dag, var det i 1939 - på grunn av mangelen på øvd befall og mannskap - ikke organisatorisk mulig å mobilisere Sjøforsvaret i sin helhet etter gjeldende planer. Av de over 100 fartøyene som ble utrustet, var ca halvparten leide bevoktningsbåter og oppsynsskip. Av Marinens 62 egentlige krigsskip var hele 43 sjøsatt i årene 1874-1918, og dermed foreldet og av liten militær betydning. Av moderne krigsskip hadde Marinen til rådighet bare en stor minelegger (*Olav Tryggvason*), to minesveipere (*Otra* og *Rauma*) og fire jagere (*Sleipner*, *Æger*, *Odin* og *Gyller*).

Ved Kystartilleriet, som omfattet de fem festningene Oscarsborg, Oslofjord, Kristiansand, Bergen og Agdenes, begynte oppsettingen i slutten av august 1939. Også her ble det foretatt bare delvis oppsetting i forhold til planene. Dessuten ble det foretatt en større utskifting av mannskaper ca 1. april 1940, noe som innebar at en stor del av folkene var uøvde ved krigsutbruddet. En rekke befall hadde ikke vært inne til tjeneste siden nøytralitetsvakten under forrige krig.

Marinens styrke ved krigsutbruddet 9. april 1940 utgjorde ca 5200 befall og menige. Kystartilleriet hadde en styrke på 308 befall og 2095 korporaler og menige. I henhold til krigsoppsetningsplanene skulle Kystartilleriet vært oppsatt med en styrke på 909 befall og 7515 menige.

Under nøytralitetsvernet fikk Sjøforsvarets personell etter hvert en del øvelse og samtrening. Verdien av nøytralitetsvaktstjenesten var likevel begrenset, fordi mye av tiden gikk med til å drive oppsyn langs kysten, og det ble derfor liten anledning til å drive regulære militære øvelser.

3.2 Oversikt over operasjonene

3.2.1 Hæren

General Ruges operasjonsplan gikk ut på å sinke den tyske fremrykkingen inntil de allierte nådde fram med sin hjelp. Styrkene skulle føre "oppholdende forsvar", dvs de skulle trekke seg tilbake til en linje Dokka-Lillehammer-Rena, der nordmennene skulle forsøke å holde stand mens de allierte gjenerobret Trondheim ved en knipetangsoperasjon fra utgangspunktene Åndalsnes og Namsos.

Den 14. april begynte tyskerne for alvor å rykke nordover fra Oslo. Den oppholdende strid ble gjennomført noenlunde i samsvar med planene fram til 23. april, da det inntrådte et vendepunkt: sammenbrudd i Østerdalen, nederlag ved Tretten og en større styrke innesluttet i Vestre Gausdal.

Ruges og HOKs kontroll over operasjonene var i realiteten begrenset til Østlandet nord for Oslo, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag. Andre steder i Sør-Norge kjempet avdelingene mer eller mindre isolert, mens kampene i Narvik-avsnittet hadde en helt annen karakter enn i resten av landet.

3.2.11 *Hovedfronten på Østlandet og i Sør-Trøndelag*

Østerdalsgruppen

Denne gruppen kjempet i et område fra Sør-Odal til nord for Rena. Under et sammenstøt ved Roverud nord for Kongsvinger 17. april hadde et kompani under kaptein Vangerud 13 falne i løpet av en time. Etter sammenbruddet ved Åsta 20.-21. april, der II/IR 5 bar hovedbyrden, og et mindre sammenstøt ved Kroken 23. april, opphørte kampene i dette området, med unntak av et detasjement i Trysil og en frivilligavdeling i Nordre Osen som holdt ut til 3. mai.

Hedmarksgruppen (Romerike, Hedmark og Gudbrandsdalen)

De avgjørende kampene fant sted i et område mellom Minnesund og Dombås i Gudbrandsdalen. Her kjempet først II/IR 5 ved Minnesund, Morskogen og Strandlykkja, før den ble trukket over til Østerdalen. Deretter førte DR 2s eskadroner og bataljonen Torkildsen av IR 4 oppholdende kamper ved Strandlykkja, Espa, Tangen, Brumunddal, Lundehøgda, Åsmarka og andre steder. Nordfra kom to bataljoner av Møre-regimentet (I og II/IR 11), som etter kamper ved Dombås, Fåvang og Vinstra trakk seg tilbake til Romsdal der restene av Hedmarksgruppen kapitulerte 3. mai.

Sør-Trøndelag

I dette området kjempet flere improviserte avdelinger, med Berkåk bataljon og en Møre-bataljon (III/IR 11) i fremste rekke. Etter kamper i Nåverdalen 26.-28. april ble styrkene trukket tilbake. Trønderne ble avtaket 29. april og III/IR 11 1. mai.

Totenggruppen (Ringerike, Hadeland, Toten og Gausdal)

De to feltbataljonene av IR 6 utkjempet harde kamper ved Klekken 15. og 16. april. De ble deretter trukket over til Toten og Gausdal, der de kom sammen med avdelinger av IR 4 som hadde kjempet ved Bråstad bru og Mustad 20. og 21. april. Styrkene i Gausdal kapitulerte 29. april, etter harde kamper ved Segalstad bru 26.-28. april.

Valdresgruppen

Her ble det trukket sammen en bataljon fra Ringerike (lvbn/IR 6), tre infanteribataljoner fra Vestlandet (II/IR 9, I og II/IR 10) og en fra Romerike (II/IR 4). Det ble utkjempet harde kamper i dagene 18.-27. april i Bagn, ved Høljerasten og på Tonsåsen, og deretter ført oppholdende strid i Øystre og Vestre Slidre inntil overgivelsen fant sted 30. april. Kampene i Bagn og Tonsåsen-området var kanskje de hardeste i Sør-Norge.

Hallingdalsgruppen

Gruppen bestod av ett kompani, kp 5/II/IR 9, med noen mindre forsterkninger, til sammen 184 mann, som etter kamper mot overlegne fiendtlige styrker ved Gulsvik 25. april og Flå 26. april hadde tre falne og 18 sårede. Hovedstyrken ble dimittert på Geilo 28. april, mens en tropp gikk over til Vassfaret og ble dimittert 1. mai

3.2.12 *Isolerte grupper*

Østfold

Her var det relativt harde sammenstøt ved overgangene over Glomma, spesielt ved Fossum bru, som ble forsvart av Askim-detasjementet (brugruppe 3) og gruppen Gleditsch (kp 1 og 4/I/IR I). Styrkene flyktet i oppløsning og delvis panikk over grensen til Sverige 13.-15. april.

Kongsberg-avsnittet

IR 3 kapitulerte uten kamp 13. april.

Telemark

En sterkt improvisert avdeling, kalt Telemark nye regiment, utkjempet flere mindre kamper under ledelse av løytnant Thor O. Hannevig, som med restene av sitt "regiment" ble tatt til fange i Arebutun 8. mai.

En annen improvisert avdeling ble satt opp på Rjukan ("Infanteribataljonen på Rjukan"), og utkjempet kamper på Hovinheia og andre steder.

Setesdal

De norske styrkene, som bestod av I/IR 3, Bergartilleribataljon nr 1 og avdelinger av IR 7, foretok en nærmest panikkartet retrett oppover Setesdalen, og kapitulerte 15. april uten å ha vært i egentlig kamp. Det forekom kun en del ildgivning mot tyske fly som angrep i området ved Evjemoen og ved Kjevik.

Jæren

Her kjempet en bataljon av Oslo-folk (Jegerbataljonen, I/IR 2) sammen med folk fra I/IR 8. Etter mindre trefninger ved Ålgård, Dirdal og andre steder, kom det til et større sammenstøt i Gloppedalsura 22. april der tyskerne led store tap, mens de norske bare hadde fem sårede, derav én dødelig. De norske styrkene i dette området overgav seg dagen etter, 23. april.

Hardanger

Haugesunds bataljonen av IR 8 utkjempet kamper mot tyske marinefartøyer i Ulvik og Kinsarvik 25. april. Bataljonen sluttet våpenhvile i Ølen 29. april.

Bergen-Voss

I/IR 9 var i kamp ved Stavenesli, Vaksdal, Stanghelle, Dalseid, Bolstadøyri og Skjervet. Styrkene på Vestlandet ble overgitt 1. mai.

Nord-Trøndelag

I dette området kjempet tre bataljoner av IR 13 (II, III og lvbn/IR 13), DR 3 og en bataljon fra Helgeland (I/IR 14). Det ble utkjempet mindre kamper ved Verdalsøra, Fossem, Binde, Stod og Tiltnes. Kapitulasjonen i Nord-Trøndelag fant sted 4. mai.

Ved Hegra fort utkjempet en styrke på ca 200 mann infanterikamper fram til 15. april. Deretter utholdt styrken en beleiring i fortet til 5. mai. Avdelingen hadde seks falne og dobbelt så mange sårede. Dertil ble mange syke av oppholdet inne i fortets tunneler.

Nordland

Etter retretten fra Trøndelag førte I/IR 14 oppholdende strid nordover gjennom Helgeland og Salten. Det ble utkjempet kamper ved Storbjørnvatnet 10. mai, Finneid 14. mai, Storjord og Pothus 24.-27. mai, og Djupvik 30. mai. I/IR 14 ble deretter sendt til Narvik-området og reorganisert. Den deltok sammen med Alta bataljon i de avsluttende kampene ved Jernvannene og Lillebalak inntil kapitulasjonen 9. juni. I kampene i Salten-området deltok også I/IR 15 i tiden 21. mai - 1. juni.

3.2.13 *Kampene ved Narvik*

Tyskerne erobret Narvik med 2000 mann 9. april. Senere ble de tyske troppene forsterket med 5-6000 mann. (Det tyske Narvik-skjoldet, som Hitler innstiftet 19. august 1940, ble tildelt 8577 mann fra de tre forsvarsgrenene.) Mot en enorm overmakt forsvarte de Narvik i 50 dager: De allierte konsentrerte her hele 24 500 mann og nordmennene 8-10 000. I motsetning til i resten av landet ble det her ført offensiv krigføring fra norsk (og alliert) side.

På et eller annet tidspunkt var åtte norske infanteribataljoner involvert i kampene i dette området, derav to trønderbataljoner. Den ene av disse (I/IR 13) ble overrumplet i Narvik 9. april, og restene av den (major Omdals gruppe) overgav seg etter kamp på Bjørnfjell 16. april. Den andre trønderbataljonen (I/IR 12) ble sterkt redusert etter katastrofen i Gratangen natt til 25. april, men ble reorganisert og deltok til kampenes slutt. Også fem andre bataljoner deltok hele tiden, nemlig II/IR 15, I og II/IR 16, Alta bataljon og Bergartilleribataljon nr 3. Av disse bataljonene ble II/IR 15 påført store tap ved gjenerobringen av Narvik 28. mai.

Kapitulasjonen i Nord-Norge fant sted 9. juni - på et tidspunkt da et tysk sammenbrudd var nær forestående. Faktisk hadde tyskerne avtalt med svenskene om hvordan de skulle ordne seg når de gikk over grensen, og jernbanetog stod klar til å føre dem av sted.

3.2.2 *Sjøforsvaret*

3.2.21 *Marinen*

Marinen hadde sitt første tap alt om kvelden 8. april, da sjefen på bevoktningsbåten *Pol III*, Welding Olsen, mistet livet i kamp med den tyske torpedobåten *Albatros* mellom Færder og Torbjørnskjær. Under katastrofen på Narvik havn om morgenen 9. april omkom 175 mann ved senkningen av P/S *Eidsvold* og 101 ved senkningen av P/S *Norge*. Samme dag var det kamper på Horten havn, der *Olav Tryggvason* hadde to lettere sårede og *Rauma* to falne og seks sårede, og ved Stavanger, der jageren *Æger* mistet åtte mann (falne) da fartøyet ble bombet i senk. - Med unntak av jageren *Sleipner*, som gjorde aktiv motstand i Romsdalsfjorden, lot Marinens fartøyer seg for øvrig sjelden involvere i avgjørende strid under felttoget - noe de avdankede båtene heller ikke var rustet til.

3.2.22 *Kystartilleriet*

Alle de fem kystfestningene kom i kamp invasjonssdagen. De hardeste kampene ble utkjempet ved Odderøya fort i Kristiansand, som hadde 8 falne og 40 sårede, og ved Bergen festning, som hadde 8 falne og 18 sårede. Kristiansand, Bergen og Agdenes festninger overgav seg allerede invasjonssdagen, mens de to festningene i Oslofjorden overgav seg i løpet av 10.-14. april.

Kystartilleriets samlede tap var ca 20 falne og anslagsvis 60-70 sårede.

3.2.3 Flyvåpnene

Hærens og Marinens flyvåpen, som ikke utgjorde noen egen forsvarsgren i 1940, ble mobilisert i september 1939, og under nøytralitetsvakten ble det drevet trening og patruljeringstjeneste. Ved krigsutbruddet i Norge bestod Hærens flyvåpen av ca 1100 mann, og Marinens flyvåpen av ca 300. De to flyvåpnene hadde et tap på til sammen 15 falne under felttoget. Av disse ble fire mann drept under bombingene av Setnesmoen 30. april, mens fire mann ble skutt ned av britisk luftvern underveis til Storbritannia 2. mai.

3.3 Graden av påkjenninger under felttoget

Under felttoget i 1940 var de fleste soldatene utsatt for en lang rekke ulike påkjenninger på grunn av manglende trening, dårlig lederskap, mangelfullt utstyr, skader, sykdommer osv. I denne sammenheng er det om å gjøre å finne fram til hvilke påkjenninger (stressorer) som kan antas å føre til varig men, særlig i form av psykiske senskader, for deltakerne.

Det er kjent fra en rekke omfattende undersøkelser at langvarige påkjenninger under ekstreme forhold kan føre til senreaksjoner. Under felttoget i Norge var ingen utsatt for påkjenninger over lang tid. Enkelte var utsatt for påkjenninger over en viss tid, ca to måneder, men for de fleste varte påkjenningene kun ca tre uker.

Arbeidsgruppen bygger på den erfaring at påkjenninger av en eller noen dagers varighet (med unntak av helt spesielle traumatiske begivenheter som f.eks. torpederingen av *Norge* og *Eidsvold*) ikke vil sette varige spor. Etter en ekstrem, men kortvarig påkjenning vil symptomene i alminnelighet svekkes og forsvinne etter en tid.

Siden det å mestre stridsreaksjoner også er avhengig av personlighetssmessige forutsetninger, bl.a. den enkeltes evne til å tåle påkjenninger, kan det synes vanskelig å stille opp tilnærmet objektive kriterier for graden av påkjenninger med gyldighet for hele grupper av krigsdeltakere.

I denne sammenheng er det dessuten eventuelle følger av påkjenninger som kommer til uttrykk først i en senere tid som er av interesse, dvs. det forhold at effekten av påkjenningene har ligget latent, og manifesterer seg i form av psykiske senreaksjoner først mange år senere. Til tross for disse vanskelighetene mener arbeidsgruppen det lar seg gjøre å finne fram til visse kriterier som gjør det mulig og forsvarlig å foreta en gradering av påkjenningenes styrke for de enkelte militære avdelinger eller enheter, jf. avsnitt 3.4.2 nedenfor.

Mange faktorer er av betydning for utviklingen av den tilstanden som går under betegnelsen *posttraumatisk stressforstyrrelse* (PTSF). En faktor i denne henseende er ledernes egenskaper. Under felttoget forekom det gang på gang at avdelinger gikk i oppløsning når sjefen falt eller sviktet. Avdelinger som fortsatte kampen i en slik situasjon, var utsatt for meget stor belastning.

En stressor som fysisk anstrengelse var noe de fleste var utsatt for i større eller mindre grad under felttoget. En slik påkjenning kan mestres over ganske lang tid, og med tanke på felttogets begrensede varighet, vil slike påkjenninger ikke kunne anses utslagsgivende, uten i samvirke med andre stressorer slik at resultatet blir en interaksjonseffekt.

Varigheten er en viktig indikator ved bedømmelsen av krigspåkjenningers styrke rent generelt. I og med at felttoget i Norge hadde en maksimal varighet av ca to måneder, kan det forhold at kampene i Nord-Norge varte over dobbelt så lenge som kampene de fleste steder i Sør-Norge derfor ikke i seg selv være utslagsgivende. Forskjellen i varighet av kampene i nord og sør oppveies dessuten av andre forhold ved felttogets art, bl.a. forutsetninger med hensyn til utdanning, muligheten for ordnet mobilisering og forløpet av selve krigføringen.

I Sør-Norge ble operasjonens karakter for en stor del bestemt av tyskerne. Felttoget fikk her preg av en sammenhengende retrett. Soldatene i Sør-Norge hadde også noe mindre utdannelse og samtrenting enn hva tilfellet var nordpå. Dette førte til at de norske avdelingene her etter omstendighetene ble stilt overfor relativt større krav når de stod overfor fienden. De til dels improviserte og dårlig øvde avdelingene brøt da også sammen, og gikk undertiden helt i oppløsning, selv om omstendighetene ikke var kritiske, og til tross for små tap.

I Nord-Norge (nord for Narvik) var det den norske og allierte militærledelsen som bestemte forløpet av krigsbegivenhetene. Avdelingene her var relativt bra samtrente, og under den offensiven som ble iverksatt, tilfredsstilte soldatene stort sett de krav som ble stilt til dem, og det til tross for at kampene på fjellplatået mellom Gratangen og Narvik innebar operasjoner av stor og økende vanskelighetsgrad.

Ut fra en generell vurdering er arbeidsgruppen av den oppfatning at styrkene i Narvik-området hadde bedre forutsetninger enn soldatene i Sør-Norge for å mestre påkjenningsene under felttoget. Det anses likevel utvilsomt at hendelser som innebar en ekstrem påkjenning, forekom også i dette området, f.eks. overfallet på Trønderbataljonen i Gratangen og gjenerobringen av Narvik.

Arbeidsgruppen mener det er mer relevant i denne forbindelse å legge avgjørende vekt på kriterier som stridsintensitet og tapsfaktor. Under felttoget forekom det at avdelinger som hadde ligget flere døgn i beredskap uten tilstrekkelig søvn og avløsning, flyktet i panikk så snart fienden viste seg. Når slike grupper dertil under striden opplevde tap og ble splittet under retretten (jf deler av Askimdetasjementet ved Fossum bru), innebar det en ekstrem påkjenning, selv om deltakelsen var av meget kort varighet (i underkant av en uke).

Sammenstøt med ikke ubetydelige tap, oppløsning og panikkartet retrett forekom flere steder på Østlandet, som f.eks. i Østerdalen, på Ringerike og Toten, i Gausdal og Valdres, og dessuten ved Fossum bru i Østfold. Også i Nordland hadde begivenhetene et tilsvarende forløp.

Antall falne under felttoget er oppgitt til 853 mann, mens tallet på sårede er oppgitt til 850. Men i realiteten er det tvilsomt om tapene kan fastslås så eksakt, og disse tallene bør derfor betraktes som omtrentlige anslag. For øvrig er det her et påfallende misforhold mellom tallet på falne og tallet på sårede, idet dette siste vanligvis er fire ganger så høyt som tallet på falne. - Under alle omstendigheter, sett i relasjon til det samlede antall krigsdeltakere, må tapene under felttoget i 1940 generelt sett sies å ha vært moderate. Imidlertid var tapene ikke likelig fordelt på de ulike avdelinger og kampavsnitt.

Arbeidsgruppen finner grunn til å påpeke at kildene mht. oppgaver over tapene (falne og alvorlig sårede) er høyst mangelfulle, og at det overhodet ikke foreligger statistisk materiale som gjør det mulig å foreta en vurdering av omfanget av de psykiske stridsreaksjonene, sammenbrudd m.m.

3.4 Konklusjoner

3.4.1 Generelle bemerkninger

De fleste som deltar aktivt i en krigssituasjon vil trolig oppfatte påkjenningsene som store, hvilket de selvfølgelig også er i relasjon til en normal tilværelse i fredstid. Når vi i det etterfølgende bruker uttrykk som små, moderate, minimale, relativt små eller lignende ved beskrivelsen av enkelte avdelingers påkjenninger, er det ikke noe forsøk på å bagatellisere belastningene, langt mindre noe ønske om å underkjenne den enkeltes innsats eller kampvilje. Dette er imidlertid en nødvendig del av arbeidet med å evaluere de belastningene som de enkelte stridsenheter var utsatt for i 1940. For det kan neppe herske tvil om at det var til dels store variasjoner i belast-

ningsnivået under felttoget i 1940, både fra det ene kampavsnittet til det andre og innbyrdes mellom avdelinger som opererte innenfor det samme området.

Det er arbeidsgruppens prinsipale oppfatning at den alt overveiende del av dem som deltok under kampene i 1940, var utsatt for belastninger som hører hjemme på den nedre eller midtre del av påkjenningsskalaen, og at bare et mindretall av deltakerne var utsatt for ekstreme påkjenninger, dvs belastninger av en type som kan føre til manifestasjon av psykiske senskader. På det stadium av etterkrigstiden vi nå befinner oss (48 år etter felttogets slutt), er det lite sannsynlig at det vil oppstå nye tilfeller av senskader i noe betydelig omfang.

Arbeidsgruppen har, vesentlig på grunnlag av Forsvarets krigshistoriske avdelings bøker om felttoget i 1940, foretatt en gjennomgang av de enkelte kampavdelingenes og en del andre avdelingers innsats og påkjenninger under felttoget. Resultatet av dette arbeidet forefinnes som vedlegg 2.

Gruppevurdering vil undertiden kunne innebære spesielle problemer når det gjelder felttoget i 1940. Avdelingene opererte ikke alltid samlet, idet deler av en avdeling kunne være detasjert (avgitt), ligge i reserve eller i hvilestilling. Innenfor en enkelt avdeling som opptrådte samlet, var påkjenningene heller ikke alltid nøyaktig like for alle ledd, uansett hvor godt avdelingforbandet ble opprettholdt. Eksempelvis kunne det innenfor en avdeling av typen bataljon være kampelementer som var i nærkamp og opplevde at folk ble drept eller såret, mens andre ledd innen avdelingen, f eks stab, tren, samband, kunne befinne seg i relativ trygg avstand fra selve stridsområdet. Dette innebærer ikke at disse "bakre" leddene ikke var utsatt for påkjenninger, kun at de var utsatt for andre stressorer, som uvisshet, mangel på søvn og hvile, bombing m m.

Gruppegodkjennelse vil på denne bakgrunn ikke nødvendigvis måtte innebære at samtlige deltakere innen en avdeling godtas uten videre, selv om avdelingen som sådan tilfredsstiller kravene. Personell som klart ikke var utsatt for stressorer på nivå med det som avdelingens hovedelementer opplevde, vil derfor måtte falle utenfor gruppegodkjennelsen, idet presumsjonen ikke kan sies å ha gyldighet for dem.

Vurderingen av påkjenningsgraden i det etterfølgende vil hovedsakelig ta sitt utgangspunkt i avdelingenes stridselement.

3.4.2 *Det prinsipielle utgangspunkt*

Arbeidsgruppen mener at de avdelinger eller deler av avdelinger som har vært utsatt for påkjenninger som ligger nær opp til grensen for kriteriet usedvanlig hard påkjenning i tilleggsloven, bør kunne godtas etter militærloven ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng ved psykiske senreaksjoner.

Hvilke grupper eller avdelinger som kan tenkes å være aktuelle i denne sammenheng, avhenger av hvorvidt gruppen har vært utsatt for belastninger eller opplevelser som kan defineres som ekstreme. For godkjennelse på disse premisser mener arbeidsgruppen følgende kriterier må være til stede:

- Avdelingen har hatt meget store tap, dvs antall drepte eller alvorlig sårede må ha vært fem prosent eller mer.
- Avdelingen har vært involvert i nærkamp av betydelig intensitet og varighet.
- Avdelingen har vært utsatt for langvarig (dvs flere døgn) tjeneste uten søvn og hvile ("blodslit").
- Avdelingen har vært utsatt for langvarig bombing.
- Underordnet personell har opplevd å ha blitt latt i stikken av befalet, men har likevel fortsatt å kjempe.
- Avdelingen har vært utsatt for andre sterke belastninger, f eks synet av uvanlig mange drepte/sårede, fluktpreget retrett, påtvunget passivitet, terrorhandlinger

etc.

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at det ikke er grunnlag for å godkjenne nervøse lidelser etter militærloven ut fra generell presumsjon for psykiske senvirkninger uten at disse kriteriene er til stede. Vanligvis vil en måtte kreve at flere av kriteriene er oppfylt. I en krigssituasjon vil det oftest være flere samvirkende faktorer til stede, dvs en interaksjon av stressorer. Med mindre det foreligger klare brosymptomer, vil det i regelen ikke være nok at bare ett av kriteriene er oppfylt for at presumsjonen skal kunne sies å være til stede.

Vi gjør for ordens skyld oppmerksom på disse betraktningene - og de kriteriene med hensyn til påkjenningsgrad og presumsjon for senskader som er lansert - ikke er ment å ha noen allmenngyldig verdi. Militærpsykiatriske erfaringer av mer allmenn karakter - eller med referanse til andre tider og andre steder - har følgelig ikke hatt avgjørende betydning for våre vurderinger. De meget spesielle forholdene under felttoget i Norge gjør det ikke naturlig å sette dette inn i en slik sammenheng, og har også medført at vi har anlagt en liberal norm ved de grensedragningene som er foretatt.

3.4.3 De enkelte avdelingene

1. divisjon

Etter tapstallene å dømme var det av 1. divisjons avdelinger kun tre som var utsatt for belastninger ut over det minimale eller moderate.

Det gjaldt for det første *brugruppe 3* av Askim-detasjementet, som tok imot det tyske angrepet i hovedstillingen ved Fossum bru 12. og 13. april, og ble slått tilbake med relativt store tap. Avdelingen var også utsatt for stressorer både før (bl a inaktivitet) og etter kampen (kaotisk, fluktpreget retreat). Arbeidsgruppen er av den oppfatning at påkjenningene for denne gruppen alt i alt var så pass betydelige at det er grunnlag for å godta den ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng ved psykiske senskader.

Dernest var det den såkalte gruppen Gleditsch (av I/IR 1), som ble utsett til å dekke retretten etter tyskernes gjennombrudd ved Fossum bru, og som herunder led tap og til dels ble sprengt etter å ha blitt utsatt for nærstrid og artilleriild fra egne styrker. Arbeidsgruppen er kommet til at påkjenningene for denne gruppen var store, men hensett til at stressbelastningen var av meget begrenset varighet og at tapsprosenten etter alt å dømme var betydelig lavere enn hva som eksempelvis var tilfelle for *brugruppe 3*, er det likevel ikke grunnlag for å godta den ut fra generell presumsjon.

For det tredje gjaldt det Jegerbataljonen (I/IR 2), som deltok i Jæren-avsnittet. Kampen hadde der en noe lengre varighet enn i Østfold (15 dager), og belastningen var til tider ganske stor, spesielt under de kraftige luftangrepene i Oltedal. Bataljonen hadde imidlertid små tap, og arbeidsgruppen har funnet at kriteriene for godkjennelse ut fra presumsjon ikke er til stede i dette tilfellet.

IR 3 på Kongsberg kapitulerte uten kamp 13. april, og det samme skjedde to dager senere mht styrkene i Setesdal, der regimentets første bataljon gjorde tjeneste. IR 3s linjebataljoner kom begge fra et meget tidlig tidspunkt til å bli preget av en påtakelig tretthet og nervøsitet (muligens fordi de ikke ble satt inn i striden), men påkjenningene må regnes som små eller ubetydelige.

Når det gjelder de ekstraordinært oppsatte avdelingene i Telemark, spesielt avdelingene i Vinjesvingen og infanteribataljonen på Rjukan, var disse for det første i virksomhet over en viss tid, og for det annet var de i kamp. Imidlertid dreide dette seg om mindre sammenstøt med et meget lite antall falne og sårede. Noen påkjen-

ninger ut over det moderate er det ikke grunn til å anta at disse avdelingene var utsatt for.

De øvrige avdelingene i 1. divisjons område kan ikke sies å ha vært utsatt for særlige påkjenninger. Det gjelder også den avdelingen av DR 1 (hjulrkp 1) som deltok i Kristiansands-avsnittet.

2. divisjon

2. divisjon dekket grovt sett Østlands-området nord for Oslo. Av de ca 530 militærpersonene som falt eller mistet livet under kampene til lands i Norge i 1940, hørte ca 330 hjemme i dette området. Til sammenligning mistet ca 125 personer livet under kampene til lands i Nord-Norge, ca 30 i Trøndelag, 22 på Vestlandet og ca 25 i 1. divisjons område. Selv om disse forskjellene oppveies noe ved at tallet på soldater i 2. divisjons område var høyere enn i de andre områdene, er dette likevel en indikasjon på at det var i dette området de hardeste kampene ble utkjempet og påkjenningene gjennomgående var størst.

Akershus IR nr 4 satte opp fem bataljoner og noen mindre avdelinger. Tre av disse bataljonene, *I/IR 4*, *bataljonen Hertzberg* og *bataljonen Kohmann*, deltok i harde kamper i Vardal (Mustad, Bråstad) og Gausdal (Segalstad bru). Eksakte tapstall mht. falne og hardt sårede har ikke latt seg fremskaffe for avdelingene i disse områdene, men det anses hevet over tvil at tapene var relativt store for disse tre bataljonene, som til dels gikk i oppløsning under sluttkampene i Gausdal.

Arbeidsgruppen mener, til tross for de usikre tapstallene, at det er grunnlag for å godta de tre nevnte bataljonene ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng. Det presiseres at kun personell som har deltatt hele tiden under operasjonene til overgivelsen i Gausdal, kommer inn under presumsjonen.

Også *bataljonen Torkildsen*, som pådrog seg store tap under kampene ved Lundehøgda, og til dels måtte utstå en fluktpreget retrett etter nærkamp, må antas å ha vært utsatt for så pass dramatiske hendelser og store belastninger at den innfanges av presumsjonen.

Av regimentets øvrige avdelinger hadde *II/IR 4* en relativt strabasios tjeneste, men verken denne eller de mindre avdelingene var utsatt for slike påkjenninger at senskader kan forventes.

Øst-Oppland IR nr 5 satte opp en lang rekke avdelinger, hvorav de fleste måtte improviseres med folk fra forskjellige avdelinger og våpenarter, og med frivillige.

Regimentets tre regulære bataljoner deltok alle under den oppholdende striden gjennom Østerdalen, og var med under hovedkampen ved Åsta 20.-21. april. Retretten derfra endte med at bataljonene gikk i oppløsning noen dager senere. - Selv om tapene i form av falne og sårede synes å ha vært relativt små for disse avdelingenes vedkommende (tapslister foreligger ikke), var påkjenningene likevel ikke ubetydelige. Dette gjaldt særlig nøytralitetsvaktstjenestebataljonen *II/IR 5*, som deltok i kampene på Romerike og Hedmark før den ble overført til Østerdalsgruppen. Arbeidsgruppen har funnet å kunne godta at denne bataljonen kommer inn under presumsjonen. Det forutsettes deltakelse i kampene ved Strandlykkja og Åsta, og videre fram til oppløsningen. - De to andre bataljonene (*I/IR 5* og *lvbn/IR 5*) var ikke involvert i direkte strid i samme utstrekning som *II/IR 5*, og etter arbeidsgruppens oppfatning er det ikke grunnlag for å godta dem ut fra generell presumsjon.

Av *I/IR 5* ble et par underavdelinger avdelt til særoppdrag, og av disse ble et halvkompani av kp 4 (*kompaniet Austlid*) nærmest utslettet under en aksjon mot en avdeling tyske fallskjermjegere på Dovre. Dette må antas å ha vært en alvorlig traumatisk opplevelse for de overlevende, og arbeidsgruppen mener det er holdepunkter

for å godta avdelingen ut fra generell presumsjon. Den andre halvdel av kompaniet Austlid gikk inn i bataljonen Torkildsen (se ovenfor).

Men hensyn til de småavdelingene som tilhørte dette regimentet, var de tre kompaniene i den improviserte bataljonen Gedde utsatt for en del tap og andre stressorer under kampene i Gausdal, men etter vår oppfatning er det ikke grunnlag for å godta verken disse eller de øvrige småavdelingene av IR 5 ut fra generell presumsjon. Det samme gjelder de noe større enhetene Trysil-detasjementet og Bjørkmans frivilligavdeling, som fortsatte striden fram til 3.-4. mai.

De to linjebataljonene av *Vest-Oppland IR nr 6* fikk en hard medfart i felttogets åpningsfase, i Haugsbygd 15. og 16. april, der 14-15 mann til sammen for de to bataljonene mistet livet. Den ene av bataljonene (II/IR 6) ble fullstendig opprevet som følge av det tyske gjennombruddet i Haugsbygd og den påfølgende retretten, men ble senere reorganisert. Begge avdelingene deltok under den oppholdende striden som endte i Gausdal, der 1. bataljon synes å ha hatt de største påkjenningene av de to.

Arbeidsgruppen har funnet å kunne godta begge disse bataljonene ut fra alminnelig presumsjon. Det forutsettes aktiv deltakelse i Haugsbygd og under retretten nordover til Gausdal fram til kampenes opphør der.

En del personell av II/IR 6 kom etter oppløsningen i Haugsbygd 16. april til Valdres. Dette gjaldt bl a kp 9/IR 6 (kompaniet Brinch). Vi mener det er grunnlag for å godta personell som deltok aktivt i Haugsbygd, og senere ble reorganisert og var med i fremste linje under kampene i Valdres.

Regimentets landvernsbataljon foretok en strabasjøs retrett med oppholdende kamper gjennom Ådal under første del av felttoget, og utkjempet senere harde kamper i Bagn og på Tonsåsen. Arbeidsgruppen har vært i tvil med hensyn til denne avdelingen, blant annet fordi det ikke foreligger fullstendige tapstall, men har kommet til at påkjenningene må ha vært av omtrent samme dimensjon som hva de tre Vestlands-bataljonene i Valdres var utsatt for, jf nedenfor under 4. divisjon. Vi mener derfor det er grunnlag for å godta lvbn/IR 6 ut fra presumsjon. Det forutsettes da deltakelse i fremste linje under kampene i Ådal, Bagn og på Tonsåsen. Personell som var avgitt til annen tjeneste over en viss tid, f eks til skibataljonen Laudal, kommer ikke inn under presumsjonen.

Av de mange mindre avdelingene av IR 6 som ikke var enkadrert i bataljonene, var det to som skilte seg ut, nemlig kp 11 (Sten Abel), som hadde store tap under kampene på Hadeland og i Gausdal, og kp 8 (Heyerdal-Larsen), som deltok i Haugsbygd og Gausdal og var utsatt for stressorer som blodslit, artilleribeskytning og nærkamp. Arbeidsgruppen mener disse avdelingene bør godtas ut fra generell presumsjon. Det forutsettes også her deltakelse hele tiden.

De øvrige avdelingene av IR 6 var etter vår oppfatning ikke utsatt for påkjenninger som kan gi grunnlag for godkjennelse ut fra presumsjon.

Av 2. divisjons øvrige infanteristyrker var det noen få av de mindre avdelingene som hadde påfallende store tap, nemlig 2. *divisjons forskole* og *kompaniene Vangerud* og *Rustad* av Kongsvingerbataljonen. De hadde en tapsprosent på henholdsvis 25, 25 - 30 og over 10, mens det vanlige var under 5. Denne forskjellen var signifikant, og vi har derfor funnet å kunne godta de nevnte avdelingene ut fra generell presumsjon. Presumsjonen gjelder dog for forskolens vedkommende bare for den del av styrken som deltok ved Mustad 20.-21. april og senere var med under retretten nordover til Gausdal. For kompani Vangeruds vedkommende forutsettes deltakelse i trefningen ved Roverud og videre fram til avdelingen ble tatt til fange, og for kompani Rustads del godtas kun den del av styrken som deltok i kampen sør for Hovda 22. april og to dager senere opplevde bombingene på Telneset stasjon.

Når det gjelder Garden, er det arbeidsgruppens oppfatning at de folkene av *kp 1 og 4* som gikk inn i bataljonen Torkildsen og opplevde desimeringen ved Lunde-høgda, bør komme inn under presumsjonen (på linje med bataljonen Torkildsen for øvrig).

Stridselementene av *Oppland dragonregiment nr 2* var utsatt for en god del påkjenninger under kampene på Hedmark, og til dels under retretten gjennom Gudbrandsdalen. Det er likevel, etter vår oppfatning, ikke grunnlag for å godta avdelingen i sin helhet ut fra presumsjon. Imidlertid synes de delene av *Stange mitraljøseeskadron* og *motormitraljøseeskadronen* som var med så vel ved Strandlykkja og Åsmarka som under oppløsningen etter sammenbruddet i Tretten-stillingen, å ha vært utsatt for større og flere stressorer enn regimentet for øvrig (bl a luftangrep, artilleriild, relativt store tap), og disse delene av regimentet bør etter vårt skjønn komme inn under presumsjonen.

Av DR 2s avdelinger var landvernsseskadronen ("Toten landvern") den som hadde de største tapene. Avdelingen fikk sin sjef hardt såret under kampen ved Harestua, og hadde der ellers fire falne og tre andre sårede. Deler av avdelingen var senere involvert i nærkamp ved Hornskleiva og Mustad, der restene av avdelingen ble tatt til fange. Fangene ble også utsatt for den ekstra belastningen å oppleve at seks mann som hadde kledd seg i sivil, ble skutt ved veikanten i Hunndalen utenfor Gjøvik.

Arbeidsgruppen mener det er grunnlag for å godta *lvesk/DR 2* ut fra generell presumsjon for senskader, men det forutsettes deltakelse både ved Harestua, Hornskleiva og Mustad.

Feltartilleriet (AR 2) hadde utvilsomt en stri tårn under de stadige forflytningene og de mange trefningene og ildgivningssituasjonene under den oppholdende striden og retretten til Gausdal og Romsdal, men påkjenningene var neppe i nærheten av hva som må kreves for godkjennelse ut fra alminnelig presumsjon.

3. divisjon

Agder IR nr 7 kapitulerte 15. april etter å ha foretatt en trinnvis retrett fra Kristiansands-området til et stykke nord for Evje i Setesdal, uten å ha innlatt seg i direkte kamp med fienden. Selv om en slik form for krigføring innebar en ikke ubetydelig mental belastning (inaktivitet, underlegenhet, uvisshet m.m.), må påkjenningene likevel alt i alt karakteriseres som små for avdelingene i dette området.

På Jæren forsøkte *Rogaland IR nr 8* å holde tyskerne stangen ved aktiv krigføring, og Rogalands-bataljonen I/IR 8 var utsatt for en god del påkjenninger under kampene i dette området, som endte i Gloppedalsura 23. april. Belastningene har likevel ikke ligget på det nivå som kreves for godkjennelse ut fra alminnelig presumsjon. - For Haugesunds-bataljonen i Hardanger var påkjenningene små.

4. divisjon

Tallet på drepte og sårede var relativt lite under kampene på Vestlandet (11 falne i kamp, 3 drept ved bombing fra fly og 20 sårede), og stressorene for øvrig tyder heller ikke på at påkjenningsnivået kan karakteriseres som annet enn moderat. Dette har også gyldighet for den såkalte Dagali-gruppen.

Derimot var en del av de avdelingene som ble overført til 4. brigade i Valdres utsatt for en god del belastninger. Av de tre infanteribataljonene fra Vestlandet som deltok der, synes *I/IR 10* å ha hatt flest falne, men også de to andre Vestlands-bataljonene i Valdres (*II/IR 9*, *II/IR 10*) ser ut til å ha hatt en tapsprosent på rundt fem eller mer, og med tanke på den lange rekken av stressorer for øvrig som kam-

pavdelingene i Valdres måtte døye, mener vi disse tre avdelingene kan godtas ut fra alminnelig presumsjon. -Arbeidsgruppen har vært i tvil når det gjelder vurderingen av 4. brigade i Valdres, spesielt fordi kildematerialet ikke gjør det mulig å spesifisere tapene etter avdeling. Etter omstendighetene har vi derfor valgt å godta frontelementene av de tre infanteribataljonene fra Vestlandet og lvbn/IR 6, som synes å ha delt hovedbyrdene noenlunde likelig mellom seg under operasjonene i dette kampanivået. Artilleribataljonen (Bgbn II) i Valdres var også utsatt for en god del påkjenninger, men neppe på et nivå som tilsier godkjennelse ut fra presumsjon.

Den såkalte *Hallingdals-gruppen* ble påført atskillige påkjenninger, i form av stressorer som inaktivitet, møte med ukjente våpen, overlegen fiende, utmattelse m m, og hadde relativt store tap, især var det mange sårede ved avdelingen. Denne gruppen bør derfor også ligge an til godkjennelse ut fra generell presumsjon.

5. divisjon

Møre-regimentet (IR 11) satte opp i alt fire bataljoner, og av disse hadde II/IR 11 langt de største tapene, nemlig 13 av regimentets 18 falne. I en større sammenheng var tapene likevel små, både ved II/IR 11 og i særdeleshet ved regimentets øvrige avdelinger. Selv om påkjenningene for de tre linjebataljonene som deltok i Gudbrandsdalen og Nåverdalen ikke var helt ubetydelige, lå de likevel ikke på et nivå som tilsier godkjennelse ut fra presumsjon.

Sør-Trøndelag IR nr 12 fikk ikke satt opp noen regulær avdeling etter krigsutbruddet.

I/IR 12 ("Trønderbataljonen"), som deltok i Nord-Norge under nøytralitetsvernet, ble nærmest utradert i sitt første møte med tyskerne, i Gratangen natt til 25. april der den hadde 34 falne og 64 sårede, mens 150 mann ble tatt til fange. Restene av avdelingen ble etter en ukes tid reorganisert som en halvbataljon og sendt ut i felten igjen.

Arbeidsgruppen mener det er grunnlag for å godta alle av Trønderbataljonen som opplevde katastrofen i Gratangen, hva enten de tilhørte den reorganiserte styrken eller var blant dem som ble såret eller tatt til fange.

De improviserte styrkene som kjempet i Sør-Trøndelag var ikke utsatt for spesielt store påkjenninger, noe også de gjennomgående lave tapstallene vitner om. Det frivillige jegerkompani i Selbu hadde riktignok en etter måten høy tapsprosent, men det er likevel neppe grunn til å anta at påkjenningsnivået skilte seg nevneverdig ut fra regimentets øvrige avdelinger i dette området. (Avdelingen hadde bare én mann såret under de to trefningene ved Garberg bru - de øvrige tapene skjedde under tilfeldige rekognoseringsoppdrag.)

Nord-Trøndelag IR nr 13 hadde også den ene av sine bataljoner (I/IR 13) i Nord-Norge ved krigsutbruddet. Mesteparten av denne bataljonen ble tatt til fange uten kamp 9. april, men enkelte av folkene stakk seg unna og oppholdt seg som sivile i Narvik inntil byen ble gjenerobret av de allierte 28. mai. Disse gruppene var neppe utsatt for påkjenninger ut over det moderate.

Derimot var den del av bataljonen som kom seg ut av Narvik, den 200 mann sterke *Omdals-gruppen*, utsatt for atskillige påkjenninger, bl a i form av relativt store tap under trefningen på Bjørnfjell 16. april. Vi mener denne gruppen bør komme inn under presumsjonen.

I Nord-Trøndelag stod folkene på *Hegra fort* i en særstilling. Avdelingen måtte utholde temmelig kummerlige forhold under beleiringen, og var utsatt for stadig artilleribeskytning. Tapsprosenten ved avdelingen var også relativt høy, og arbeidsgruppen er av den oppfatning at folkene i major Holtermanns styrke som deltok

under kampene i Stjørdalen og beleiringen på Hegra fort, bør komme inn under presumsjonen.

De øvrige avdelingene av 5. divisjon i Nord-Trøndelag var ikke ut satt for påkjenninger på et nivå som tilsier godkjennelse ut fra generell presumsjon.

6. divisjon

Sør-Hålogaland IR nr 14 deltok med sin første bataljon i Nord-Trøndelag, og led der et alvorlig tap som følge av en jernbaneulykke (7 drepte, 20-40 skadede). En møysommelig retrett med oppholdende kamper endte med at bataljonen gikk i oppløsning, etter at den hadde deltatt i "det ubegripelige felttog i Nordland, det bedrøveligste kapittel i Norges krig i 1940" (Lindbäck-Larsen).

Arbeidsgruppen mener det er holdepunkter for å godta I/IR 14 ut fra alminnelig presumsjon. Det gjelder også de troppene av bataljonen som en tid var avgitt til frivilligavdelingen Ellinger. De øvrige avdelingene av IR 14 ligger ikke an til godkjennelse.

Nord-Hålogaland IR nr 15 fikk bare satt opp én bataljon etter krigsutbruddet, nemlig I/IR 15, som under første del av felttoget hovedsakelig ble disponert til vakthold m m. i Indre Troms. Deler av bataljonen deltok i kampene i Salten i slutten av mai, men først i begynnelsen av juni ble bataljonen satt inn i kampene nord for Narvik. En del av folkene (av kompani 3) var utsatt for en god del påkjenninger under en strabasiøs tilbaketrekning over Blåmannsisen, men belastningen lå ikke på et nivå som kvalifiserer til godkjennelse ut fra presumsjon.

Regimentets 2. bataljon led store tap under gjenerobringen av Narvik, og var dessuten utsatt for andre stressorer. Vi mener II/IR 15 må komme inn under presumsjonen, men det forutsettes deltakelse under gjenerobringen av Narvik.

De to linjebataljonene av *Troms IR nr 16*, *Alta bataljon* og de deler av *divisjonens artilleri* som deltok i offensivene fra Gratangen/Lapphaugen-området, var alle utsatt for relativt store belastninger, ikke minst av fysisk art, under de krevende operasjonene i fjellområdet. Avdelingene var imidlertid i den gunstige situasjon at de i stor grad kunne kontrollere krigføringen, og kjempet mot en fiende som var numerisk underlegen. Avdelingene hadde også jevnt over små tap, med unntak av *kp 7/II/IR 16*. Dette kompaniet hadde en tapsprosent på rundt fem, og var også ellers utsatt for så pass store påkjenninger (bl a ved at kompanisjefen ble alvorlig såret) at det bør kunne gå inn under presumsjonen. Etter vår vurdering er det ikke grunnlag for å godta de andre frontavdelingene av Troms IR nr 16 og Alta bataljon ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng. Det samme gjelder divisjonens feltartilleri og skolekompani, med unntak av de folkene av skolekompaniet som eventuelt godtas etter tilleggsloven. - De øvrige avdelingene i Troms og Finnmark hadde bare små påkjenninger.

Skoleavdelinger utenfor divisjonene

Skoleeskadronen og skolebatteriet var utsatt for en del påkjenninger under operasjonene henholdsvis i Gausdal og Østerdalen, men kan ikke antas å ha blitt påført stressorer i et slikt omfang som kreves for godkjennelse ut fra presumsjon. De andre avdelingene i denne kategorien var ikke utsatt for særlig store påkjenninger.

Luftvernartilleriet

Luftverntroppen Torp (av Raufoss luftvern) led et ikke ubetydelig tap (tapsprosent ca 11) under kampen ved Mustad. Styrken gikk deretter inn i bataljonen Hertzberg

av IR 4, som deltok i Gausdal. - De luftvernartilleristene som deltok i kampene på disse steder, inntil overgivelsen i Gausdal, bør godtas ut fra alminnelig presumsjon, jf også bataljonen Hertzberg.

For luftvernartilleriets øvrige avdelinger synes påkjenningene, ut fra de relativt sparsomme opplysningene som finnes i det offisielle historieverket, å måtte betegnes som små eller moderate.

Ingeniørvåpenet

1. pionerkompani av ingeniørregimentet var utsatt for en alvorlig ulykke under operasjonene i Gausdal 22. april, da 16 soldater i en buss ble drept som følge av en eksplosjon. Selv om hendelsen utvilsomt innebar en stor belastning for resten av avdelingen, er det likevel etter vår oppfatning ikke holdepunkter for å godta avdelingen ut fra alminnelig presumsjon.

Når det gjelder ingeniørregimentets telegrafbataljon ble en del av 2. sambandskompani under løytnant Gard (geværgruppen) brukt som infanteriavdeling under kampene på Hadeland og i Gausdal. Den var herunder utsatt for en del tap og andre stressorer, men neppe i en grad som gir grunnlag for godkjennelse ut fra presumsjon.

Hærens flyvåpen

De største påkjenninger innenfor denne kategorien hadde sannsynligvis de avdelingene som deltok som infanterister. Det var speidervingens personell som deltok på Hadeland, i Vardal og i Gausdal, og en del av bombevingens bakkepersonell, som deltok på Jæren.

Påkjenningene lå likevel ikke, verken for disse avdelingene eller de øvrige enhetene av Hærens flyvåpen, på et nivå som kvalifiserer til godkjennelse ut fra presumsjon.

Forsyningstjenesten

Avdelingene i de bakre rekker kunne utsettes for en god del strabaser, lide under mangel på søvn og hvile, og eksponeres for andre stressorer under tjenesten, men rent generelt må disse avdelingene sies å ha vært utsatt for små påkjenninger i relasjon til kampavdelingene som var i strid og led tap.

En av avdelingene, 6. landvernssanitetskompani, fikk 10 mann drept, 2 hardt såret og 27 lettere såret ved bombingene av hurtigruteskipet *Dronning Maud* i Gratangen 1. mai. Arbeidsgruppen har imidlertid ikke grunnlag for å anta at denne hendelsen alene skulle kunne føre til psykiske senreaksjoner hos de av folkene som kom fra det uten skade eller bare ble lettere såret.

Sjøforsvaret

Verken Kystartilleriets eller Marinens flyvåpens avdelinger kan sies å ha blitt utsatt for større belastninger under kamphandlingene.

Med hensyn til Marinen faller den alt overveiende delen av tapene på de to panserskipene *Eidsvold* og *Norge* (av Marinens 290 døde var 276 om bord i disse to fartøyene). Av de øvrige 14 falne mistet 8 mann livet om bord i *Æger*. Disse tre fartøyene er alle godtatt etter kriteriene i tilleggsloven, og arbeidsgruppen finner det derfor ikke påkrevet å gå nærmere inn på dem i denne sammenheng.

Ingen av Marinens øvrige fartøyer eller avdelinger var utsatt for påkjenninger som gir grunnlag for godkjennelse ut fra presumsjon.

*Litteratur til dette kapitlet**1 Oversiktsverk*

Bull, Edvard: *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*. Oslo 1979. Bind 13 av *Norges historie*.

Christensen, Chr. A.R.: *Okkupasjonsår og etterkrigstid*. Oslo 1961. Bind 9 av *Vårt folks historie*.

Grimnes, Ole Kr.: *Overfall*. Oslo 1984. Bind 1 i 8-bindsvirket *Norge i krig*. Oslo 1984-87.

Hauge, Andreas: *Kampene i Norge 1940*. Oslo 1978. Inneholder også en liste over dem som ble drept (militære og sivile) under felttoget. To bind.

Lindbäck-Larsen, Odd: *Krigen i Norge 1940*. Oslo 1965.

Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946. Stavanger 1979. NOU 1979: 47

*2 Forsvarets krigshistoriske avdelings utgivelser**A. Serien "Krigen i Norge 1940":*

Faye, Wilhelm: *Operasjonene i Kristiansand-Setesdalsavsnittet*. Oslo 1953.

Faye, Wilhelm: *Operasjonene i Østfold*. Oslo 1963.

Hansteen, Wilhelm: *Operasjonene til lands på Vestlandet og i Hallingdal og Numedal*. Oslo 1971.

Hertzberg, Niels: *Operasjonene på Ringerike og Hadeland*. Oslo 1960.

Hertzberg, Niels: *Operasjonene i Ådalen og i Valdres*. Oslo 1962.

Jensen, Jørgen: *Operasjonene i Glåmadalføret, Trysil og Rendalen*. Oslo 1953.

Jensen, Jørgen: *Operasjonene i Sør-Trøndelag og nordre del av Hedmark fylke*. Oslo 1956.

Johnsen, J.: *Operasjonene i Rogaland og Haugesund, Indre Hardangeravsnittet*. Oslo 1952.

Johnsen, J.: *Operasjonene ved Telemark infanteriregiment nr 3 og Kongsberg luftvern - Operasjonene i Telemark - Operasjonene i Røldal*. Oslo 1956.

Munthe-Kaas, Otto: *Operasjonene gjennom Romerike-Hedemarken-Gudbrandsdalen*. Oslo 1955. To bind.

Sandvik, Trygve: *Operasjonene til lands i Nord-Norge*. Oslo 1965. To bind.

Østbye, Gudbrand: *Operasjonene på vestsiden av Mjøsa-Follebu-Gausdal*. Oslo 1960.

Østbye, Gudbrand: *Operasjonene i Nord-Trøndelag*. Oslo 1963.

B. Serien "Norges sjøkrig 1940-1945":

E.A. Steen: *Det tyske angrep i Oslofjorden og på Norges sørkyst*. Bind II. Oslo 1954.

E.A. Steen: *Sjøforsvarets kamper og virke på Vestlandet og i Trøndelag i 1940*. Bind III. Oslo 1956.

E.A. Steen: *Sjøforsvarets kamper og virke i Nord-Norge i 1940*. Bind IV, Oslo 1958.

C. Meyer, Fredrik: *Hærens og Marinens flyvåpen 1912-1945*. Oslo 1973.

3 Annen litteratur

Breckan, Hans: *Tapte skanser. IR 14 i april, mai, juni 1940*. Brønnøysund 1986.

Dahl, Arne D.: *Med Alta bataljon mot tyskerne*. Oslo 1945.

Ellinger, Tage: *Den forunderlige krig*. Oslo 1960. Om kampene i Gudbrandsdalen og i Nordland.

Frøystad, Ivar: *Fra hesterygg til stridsvogn*. Oslo 1979. Om skoleeskadronen.

Getz, Ole B.: *Fra krigen i Nord-Trøndelag. Fektningsrapport*. Oslo 1940.

Hauge, Andreas: *Kampen i Gråbeinhølet, på Bagnsbergene Gard og Breidablikk i 1940*. Forsvarsmuseet 1986. Mest om I/IR 10.

Hunnes, E.: *Den norske Hærs Intendantur 1925-1950*. Oslo 1950.

- Jensen, Jørgen: *Krigen på Hedmark. Opland dragonregiment i 1940*. Oslo 1947.
- Jespersen, Finn: *9. april kommer jeg aldri til å glemme...* Oslo 1983. Om Sørkedalen kompani (kp 13/IR 6).
- Kapelrud, Arvid S.: *På vakt i Gudbrandsdalen april 1940*. Oslo 1945.
- Lillebrænd, P.: *I krig langs Begna*. Gjøvik 1949. Minneskrift for landvernsbataljonen av IR 6.
- Lindbäck-Larsen, Odd: *6. divisjon*. Oslo 1946. Kampene i Nordland og Narvik-avsnittet.
- Mork, Carl: *Krigen på Hadeland og i nærmeste distrikter i april 1940*. Særtrykk av Hadelands bygdebok, bind IV, 1953.
- Munthe-Kaas, Otto H.: *Evakueringen av Narvik-avsnittet juni 1940. En krigshistorisk studie*. Oslo 1970.
- Normann, Harald: *Uheldig generalstab. Angrepet på Norge i 1940*. Oslo 1978.
- Reid, Margaret og Rolstad, Leif C.: *April 1940. En krigsdagbok*. Oslo 1980. Inneholder blant annet opplysninger om Hærens overkommando og den såkalte "Foley-gruppen".
- Sandberg, Rei: *Vi ville slåss*. Oslo 1945. Om landvernsbataljonen av IR 5 og forholdene i Finnmark, spesielt krigsfangeleiren på Skorpa.
- Scheen, Rolf: *Norges sjøkrig 1939-40*. Bergen 1947. To bind.
- Skogheim, Dag og Westrheim, Harry: *Alarm. Krigen i Nordland 1940*. 1984.
- Sælen, Frithjof: *Tyske tanks var sør i dalen*. Bergen 1975. Om Hallingdals-gruppen.
- Wyller, Trygve og Stahl, Knut: *Av Stavangers historie under okkupasjonen 1940-1945*. Bind I. *Aprildagene 1940*. Stavanger 1959. Om Rogalandsbataljonen I/IR 8 og Jegerbataljonen I/IR 2.
- Yttervoll, Paul (red.): *Til Narvik og Bjørnefjell 1940. Med 1. bataljon/Nord-Trøndelag infanteriregiment nr. 13*. Steinkjer 1986.
- Østbye, Gudbrand: *Krigen i Valdres*. Oslo 1946.
- Årflot, Odd: *Soldat, april 1940*. Oslo 1985. Om 2. bataljon av IR 11.

4 BAKKEMANNSKAPENE PÅ KONTINENTET

4.1 Tjenesten på kontinentet

Den norske No. 132 (N) Wing ble satt opp på flyplassen North Weald nordøst for London 1. november 1943. Vingen omfattet til å begynne med de to norske jager-skvadronene 331 og 332. Operativt var vingen underlagt den britiske 2. taktiske flystyrke, men vingen stod under norsk kommando, og skulle ha norske sjefer og norsk personell så langt ressursene strakk til.

I mars 1944 ble det foretatt en reorganisering av vingene i 2. taktiske flystyrke. Det tekniske personellet og øvrige bakkemannskaper som sjåfører, bilmekanikere, sanitetspersonell, kokker, kontorfolk m.v. ble nå samlet i en såkalt *service echelon* ("støtteenhet") for hver jagereskvadron. Personellstyrken ved en service echelon var 180 mann. Echelonene ble betegnet med et firesifret nummer som refererte til den jagereskvadronen som den betjente på det tidspunkt ordningen ble innført. De norske bakkemannskapene som skulle betjene 331- og 332-skvadronene, ble gitt betegnelsen 6331. og 6332. echelon respektive.

Da 132. Wing i mars 1944 ble forsterket med den britiske 66. skvadron, ble det satt opp enda en echelon med delvis norsk personell. Denne fikk betegnelsen 6066. service echelon. Den hadde ca 60 prosent norsk personell og resten RAF-personell. I juli 1944 fikk 132. Wing en fjerde skvadron, 127. RAF-skvadron. Den tilhørende 6127. service echelon hadde ikke norsk personell. Heller ikke den femte skvadronen, den nederlandske 322. skvadron med tilhørende 6322. service echelon, som ble inkorporert i 132. Wing ved årsskiftet 1944/45, hadde norsk personell.

I slutten av mars 1944 ble vingen overført til feltflyplasser på sørkysten av England med sikte på deltakelse i invasjonen av Normandie. I dagene 19.-22. august ble den overført til kontinentet, der den i de neste åtte månedene oppholdt seg på følgende feltflyplasser:

B 16 - Nord for
Caen i Normandie 20.08.44-06.09.44

B 33 -
Campneusville nor-
døst for Rouen 06.09.44-11.09.44

B 57 - Lille-Nord i
Nord-Frankrike 11.09.44-06.10.44

B 60 - Grimbergen
ved Brussel 06.10.44-22.12.44

B 79 - Woensdrecht
ved Bergen-op-Zoom 22.12.44-21.02.45

B 85 - Schijndel nær
Nijmegen 21.02.45-18.04.45

B 106 - Twente nær
Hengelo 18.04.45-24.04.45

Da bakkemannskapene etablerte seg på B 16 22. august, foregikk det fremdeles spredt skyting i omegnen. Echelonene ble imidlertid verken her eller under oppholdet på de øvrige flyplassene involvert i direkte kamphandlinger. Bakkeavdelingene var heller ikke innrettet for direkte strid. Til nærforsvar hadde britene en spesiell avdeling, det såkalte RAF-regimentet, hvorav 132. Wing ble tildelt 1313. Wing, som med en feltskvadron og en luftvernsvadron skulle beskytte flyskvadronene og deres echeloner mot angrep fra fiendtlige land- og luftstyrker.

De to norske jagerskvadronene foretok sine siste operative tokter 21. april 1945. Den 24. april forlot både flygerne og bakkemannskapene Twente i lastebiler til Nijmegen. Dagen etter kom personellet til Ostende med tog, og sent samme kveld var folkene tilbake i Storbritannia (North Weald).

I første halvdel av mai ble vingens personell overført til RAF-stasjonen Turnhouse i Skottland. Kort etter ble bakkemannskapene overført til Norge, der 132. Wing i begynnelsen av juni 1945 ble reetablert på Kjevik. Vingen ble oppløst 25. november 1945, og avdelingen ble deretter kalt "Luftforsvarets stasjon Kjevik".

Listen over bakkemannskaper som tjenestegjorde på kontinentet, omfatter 537 mann.

4.2 Påkjenninger og tap

Under oppholdet på vingens første forlegningssted, B 16, brøt det ut en farang blant mannskapene, en dysenterilignende epidemi ("Normandiesyken") som kan ha blitt forårsaket av umodne epler eller forurenset drikkevann. Plassområdet var befengt med stanken fra dårlig begravde lik av falne tyskere. Ferdsel utenfor veier eller oppmerkede stier innebar minefare. I tillegg kom det at arbeidsforholdene var svært vanskelige på denne høyst provisoriske feltflyplassen, noe som også medførte store påkjenninger for bakkemannskapene.

Bakkemannskapene var i den første tiden på kontinentet forlagt i åttemannstelt uten bunn. Dette førte til problemer av hygienisk art. Under oppholdet på B 60, som blir betegnet som et gjørmehull av dimensjoner, ble teltene i stor grad avløst av lemmebrakker av tysk opprinnelse. Senere ble innkvarteringsforholdene ytterligere forbedret - teltene fikk lemmer eller hampematter til underlag, glassvinduer i ramme, blomsterbed utenfor og ovn eller peis inne.

En spesiell belastning var V-1-bombene som tyskerne avfyrte mot Antwerpen. Denne nye våpentypen ble tatt i bruk allerede i midten av juni 1944 (den første V-1 traff London 13. juni), og fram til 29. mars 1945 - da den siste V-1 ble sendt av gårde - ble det avfyrte over 8000 bomber mot Storbritannia og et lignende antall mot Belgia. (Det foreligger motstridende opplysninger mht hvor mange V-1 som ble avfyrte - ovennevnte tall er hentet fra (*The New*) *Encyclopædia Britannica*.)

Under oppholdet på B 79 lå bakkemannskapene rett under skuddlinjen for disse bombene. Et par av dem falt ned nær forlegningsbrakkene, uten å gjøre noen skade på personellet. Bombene, som ble avfyrte i et antall av 80 stykker pr. døgn, forårsaket derimot søvnproblemer hos mange av folkene.

En annen spesiell stressor som mange av bakkemannskapene var utsatt for, var den belastningen det innebar å oppleve at fly ikke kom tilbake til basen, og at flygere ble meldt savnet eller drept.

Det foreligger ikke taps- eller sykelister for 132. Wing. (Alle slike opplysninger ble sendt direkte til RAF.) Det er opplyst at en flysoldat under permisjon i London 25. juni 1944 ble drept av V-1, men det foreligger ikke opplysninger om at bakkemannskaper falt i strid eller pga. fiendtlig aktivitet under vingens opphold på kontinentet.

Det forekom en rekke skader som følge av ulykker (hodeskader, benbrudd), hørselsskader pga. flystøy og larm, ryggskader pga. tunge løft og ubekvem arbeidsstilling. En god del mannskaper måtte dimitteres pga. skader under tjenesten på kontinentet.

Av sykdommer forekom foruten dysenteri en ondartet halsinfeksjon, *angina Vincenti*. Under en hepatittepideemi i Nederland fikk mange av bakkemannskapene gulsott.

Til tross for at bakkemannskapene var sterkt selektert og samtrent, dog uten direkte krigserfaring, var det mange som var plaget av psykiske symptomer som angst, søvnløshet, isolasjonsfølelse og uvisshet mht. krigens gang. Synet og lukten av lik under oppholdet Nord-Frankrike gjorde et sterkt inntrykk på mange. En del mannskaper måtte sendes tilbake til Storbritannia pga. psykiske besvær. Det har dessverre ikke vært mulig å fremskaffe eksakte tall for hvor mange som ble dimittert på grunn av psykiske forhold, skader eller av andre grunner.

Påkjenningene for flysoldatene bestod for øvrig i fysisk hardt arbeid, lange og uregelmessige arbeidsdager, til tider "blodslit", dårlig hygieniske forhold, kalde forlegninger og høy beredskap.

4.3 Konklusjon

Arbeidsgruppen har lagt vekt på at selv om bakkemannskapene etter vanlig oppfatning ikke gjorde tjeneste ved fronten, oppholdt de seg likevel så pass nær fronten at dette ble oppfattet som en belastning. Bakkemannskapene hadde heller ikke tradisjonelle kampoppgaver, og ble av den grunn ofte passive ofre - når de ble skadet var det pga. "ulykker" eller andre forhold de ikke hadde herredømme over. Det er ikke ukjent at psykiske sammenbrudd forekom i de bakre rekker - av og til vel så hyppig som ved selve fronten - på grunn av den usikkerheten som gjorde seg gjeldende med hensyn til krigssituasjonen og fiendens intensjoner.

Mye tyder på at den første tiden på kontinentet, særlig perioden på B 16, innebar de største påkjenningene for bakkemannskapene. Uten krigserfaring ble de da overført til et område der kampene så vidt var avsluttet, der likene lå ubegravet og der minefaren og risikoen for fiendtlige motangrep skapte betydelig usikkerhet.

Også den tyske Ardenner-offensiven, som begynte 16. desember 1944 og brakte fronten fram til ca 8 km fra elva Maas, representerte en ekstra belastning for bakkemannskapene. De befant seg da på B 60 nær Brussel, ca 10 mil lenger vest. Bakkemannskapene ble for øvrig overført til Woensdrecht ved Bergen-op-Zoom 22. desember 1944. Dette stedet lå ytterligere fire-fem mil unna fronten. Kort etter stanset den tyske offensiven, og fra 25. desember var de tyske styrkene på retrett.

I henhold til en undersøkelse utført i regi av Krigsinvalideforbundet, er det ikke konstatert forhøyet dødelighet blant bakkemannskapene. Derimot skal sykkeligheten ha vært noe større i etterkrigstiden i denne gruppen enn blant norske menn i sin alminnelighet, jf Krigsinvalideforbundets hefte *Flyvåpenets Bakkemannskaper på Kontinentet 1944/45*.

Selv om belastningen under tjenesten på kontinentet kan ha vært av noe varierende intensitet til ulike tider og for de enkelte kategoriene innenfor gruppen, har arbeidsgruppen funnet å måtte legge avgjørende vekt på tidsfaktoren (varigheten) og interaksjonen av stressfaktorer, dvs det forhold at personellet var utsatt for stadige og samvirkende belastninger over relativt lang tid (seks-åtte måneder).

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at for de bakkemannskapene som deltok på kontinentet fra avdelingen etablerte seg der i august 1944 og i minst seks måneder fremover, bør det kunne godtas presumsjon for årsakssammenheng ved psykiske senskader. Personell som måtte avbryte tjenesten på grunn av skade eller sykdom, og av den grunn fikk kortere tjenestetid enn seks måneder, bør ikke godtas ut fra presumsjon, men bedømmes individuelt på basis av det konkrete skadeforholdet. Heller ikke personell som ble overført til avdelingen fra Storbritannia til erstatning for dem som ble dimittert under oppholdet på kontinentet, bør omfattes av presumsjonen.

Litteratur til dette kapitlet

Lønnum, Arve m fl: *Flyvåpenets Bakkemannskaper på Kontinentet 1944/45*. Utgitt av Krigsinvalideforbundet i 1985 som resultat av en undersøkelse av bakkemannskapenes helsetilstand etter krigen.

Mehre, Helge: *Spitfire. En beretning om Den 132. norske jagerving i Den 2. verdenskrig*. Oslo 1982. Av samme forfatter foreligger også et stensilert hefte med tittelen *En beretning om No 132 (N) Wing i Den 2. verdenskrig* samt et eget hefte med vedlegg.

Meyer, Fredrik: *Hærens og Marinens flyvåpen 1912-1945*. Oslo 1973.

5 BERGKOMPANI 2

5.1 Tjenesten i Finnmark

Den norske brigades 2. bergkompani som i november 1944 ble sendt til Finnmark, var en del av en ekspedisjonsstyrke som ellers inkluderte en avsnittskommando for Finnmark, en marinekommando, en magasingruppe, en hygienisk enhet og Civil Affairs-representanter. Ekspedisjonen, som hadde operasjonsbetegnelsen "Crofter" (husmann), ble ledet av en militærmisjon med oberst Arne Dahl som sjef. Bergkompaniet utgjorde ekspedisjonens operative kampelement; de øvrige avdelingene var kader- og støtteenheter - med militærmisjonen som liaisonorgan i forholdet til sovjetiske militære myndigheter.

Avdelingen ble satt opp under betegnelsen Bergkompani 2 i Nigg i Skottland 8. august 1942, men stammen i kompaniet var brigadens 2. geværkompani, som hadde eksistert siden sommeren 1940. Avdelingen hadde følgelig en fireårig treningsperiode bak seg da den ble overført til Finnmark.

De norske bergkompaniene i Storbritannia bestod av 260 mann. Men på grunn av plassmangel under overfarten måtte kompaniets styrke reduseres en del, slik at 2. bergkompani under tjenesten i Finnmark kom til å bestå av 232 mann. Kompanisjef var major Sturla Rongstad.

På grunn av den begrensede transportkapasiteten fikk kompaniet heller ikke med seg sine biler og kløvhester. Det var avtalt at russerne skulle skaffe de norske styrkene transportmidler og drivstoff samt forpleining og sanitetsorganer. Etter hvert skulle det vise seg at nordmennene måtte klare seg uten transportmidler. Selv om de norske bergkompaniene var trent og organisert med tanke på å kunne operere utenfor bataljonsforband, og i veiløst terreng, førte dette likevel til store problemer under operasjonene i Finnmark.

Bergkompaniet forlot Storbritannia (Scapa Flow) 1. november 1944 om bord på den britiske krysseren *Berwick*, som utgjorde en del av en større eskortestyrke for to store handelsskip med mellom 10 000 og 11 000 sovjetiske krigsfanger om bord. Overfarten foregikk uten særlige hendelser. *Berwick* kom til Murmansk 6. november. Fem dager senere passerte styrken grensen til Norge. Den ble innkvartert i brakker og hytter på Sandnes og Bjørnevatn i nærheten av det nedbrente Kirkenes.

I tillegg til en stab omfattet kompaniet tre geværtropper, en tungtropp, en trenetropp, et sanitetslag, et sambandslag og et pionerlag.

Etter 14 dagers forberedelser og trening var kompaniet kampklart 20. november. Det var operativt underlagt en sovjetisk divisjon fram til 6. februar 1945. Den 25 november fikk kompaniet ordre om å avløse de sovjetiske fremskutte styrkene i Varangerbotn- og Tana-området. Hovedkvarteret ble lagt til Rustefjelbma i Tanafjord. På grunn av den usikkerheten som hersket med hensyn til tyskernes bevegelser og planer, ble kompaniets hovedoppgave rekognosering og patruljevirkosomhet over hele fronten.

Patruljevirkosomheten begynte 28. november 1944. De viktigste patruljene som ble sendt ut mens kompaniet var under sovjetisk operativ ledelse, var følgende:

- Oppklaringspatrulje med kampoppdrag mot Nordkyn 28. november-8. desember 1944. Tre mann under ledelse av sersjant Ottar Knutsen.
- Oppklarings- og stridspatrulje mot Karasjok 29. november-11. desember 1944. Fem mann ledet av løytnant Ottar A. Bøe.
- Oppklaringspatrulje via Sirma til Børselv 29. november-8. desember 1944. To mann (vervet blant lokalbefolkningen).
- Kamppatrulje mot Ifjord 30. november-5. desember 1944. Tretten mann inkludert sjefen, løytnant Olav Otterskred.
- Kamppatrulje mot Børselv og Billefjord 10. -19. desember 1944. Ni mann inkludert løytnant Kåre Knudsen (NK ved kompaniet).
- Kamp- og oppklaringspatrulje mot Kautokeino - Masi 12. desember 1944- 2. januar 1945. Tungtroppen (25 mann) ledet av løytnant Asbjørn Ones. Avdelingen tilbakela 90 mil på ski.
- Oppklaringspatrulje mot Kautokeino - Masi - Suosjavrre 18. desember 1944- 21. januar 1945. Løytnant Bøe med de samme folkene som ble sendt mot Karasjok 29. november.
- Oppklaringspatrulje mot Kistrand - Billefjord 19. desember. Løytnant Otterskred (sjef) med sju mann. Patruljen oppholdt seg nesten to uker i "ingenmannsland".
- Oppklaringspatrulje mot Sværholtodden 22. -28. desember 1944. Fenrik Nils

- Grebstad med korporal Morten Berges lag.
- Stridspatrulje mot Polmak 25. desember 1944-28. januar 1945. Fem mann inkludert lederen fenrik Tønne Huitfeldt.
 - Patrulje til Skjånes (på østsiden av Porsangerfjorden) 3. januar. Løytnant Erling Fagerheim med fire mann.
 - Offiserspatrulje til vestsiden av Porsangerfjorden 21. januar. Åtte mann under ledelse av løytnant Knudsen samt en kjentmann. Patruljen var ute i to og en halv uke, og foretok flere lange og anstrengende tokter inn i et område som var kontrollert av tyskerne.
 - Patrulje mot Repparfjord 23. januar. Korporal Berge med fire mann. Patruljen kom i kamp 27. januar, men klarte å komme seg tilbake uten tap.
 - Patrulje ledet av løytnant Håkon Nordhaug med folk fra 2. tropp mot Repvåg, Lafjord og Magerøysundet i slutten av januar.
 - Oppklaringspatrulje mot Svartvik 30. januar. Fire mann inkludert lederen, korporal Oscar Dale. Patruljen kom i kamp, og to mann ble drept mens de to andre ble tatt til fange.
 - Stridspatrulje til Indre Billefjord 5. februar. Åtte mann ledet av korporal Brynjulf Mugås. To andre patruljer ble sendt til Indre Billefjord 7. februar, ledet av løytnant Fagerheim (feltpresten) og korporal Reidar Hansen. Mugås' og Fagerheims patruljer var i kamp i Indre Billefjord 7. februar og om morgenen dagen etter, før de trakk seg tilbake. Én mann av korporal Mugås' patrulje falt. Ti mann, inkludert alle i korporal Hansens patrulje, ble tatt til fange.

Det er grunn til å anta at over halvparten, muligens så mange som 80-90 prosent, av kompaniets samlede styrke på et eller annet tidspunkt deltok i patruljevirkomhet til områder hvor risikoen for konfrontasjon med fienden var til stede. (Ifølge en intervjuundersøkelse utført av Krigsinvalideforbundet skal 85 prosent av de intervjuede (147 mann) ha deltatt i slik patruljevirkomhet.)

Kompaniets hovedstyrke trengte etter hvert videre vestover. Russerne hadde i samsvar med avtalen stilt fem biler til disposisjon for kompaniet i slutten av november, men allerede 7. desember ble det rapportert at disse bilene var brutt sammen. En sivil bil som var rekvirert, var blitt ødelagt av en mine. Minerydding ble for øvrig drevet kontinuerlig av kompaniets pionerer. Kompaniets hovedstyrke var mest opptatt med vakthold og transportvirkomhet.

Den 17. desember var kompaniet kommet til Smalfjord, der mannskapene fikk finske finertelt å bo i.

I begynnelsen av januar 1945 fortsatte kompaniet videre vestover til Kunes i Laksefjord, ved hjelp av sleder og skikjelker samt skøyter via Hopseidet.

Den 6. februar ble Bergkompani 2 underlagt norsk kommando, Distriktskommando Finnmark, med oberst Dahl som sjef. Kompaniet inngikk fra da av i DKFs 1. bataljon (sammen med kompani 1 og 2 av Rikspolitiet), der major Rongstad også var bataljonssjef.

Kompaniet fikk kort etter (10. februar) ordre om å delta i en større operasjon, "Hevn", med sikte på å angripe tyske styrker i Repparfjord-området. I løpet av februar ble Bergkompani 2 derfor trukket videre vestover til Børselv, med reinsdyr- og hestetransport. I mars fortsatte fremrykningen sørover til Brennely, der kompaniet hovedstyrke var samlet pr. 1. april.

Som forberedelse til operasjon "Hevn" patruljerte styrker fra bergkompaniet på vestsiden av Porsangerfjorden og mot Repparfjord. En av disse patruljene, en oppklaringspatrulje mot Kistrand, kom i kamp med en tysk forpost 3. april. - For øvrig ble det i dette tidsrommet drevet med utbedring av veier og bruer, og reparasjon av

Banak flyplass; dessuten ble det hele tiden utført minerydding. To mann ble såret av miner på Banak flyplass 17. april, én av dem dødelig.

Det viste seg imidlertid umulig å gjennomføre operasjon "Hevn" i tråd med den opprinnelige planen, fordi bataljonen som følge av mangel på transportmidler, ødelagte veier m v ikke klarte å trekke sammen tilstrekkelig store styrker til et angrep.

Bergkompani 2 ble liggende i Brennelv til begynnelsen av juni 1945. Fra 14. juni til 21. oktober utførte det vaktteneste i Mo i Rana. Deretter ble kompaniet sendt sørover med tog til Oslo, der det etter diverse parader og seremonier ble avtatt 4. november 1945.

5.2 Påkjenninger

Soldatene i 2. bergkompani utgjorde i helsemessig henseende en selektert gruppe. I likhet med brigadens øvrige avdelinger var folkene i Bergkompani 2 godt trent og i god fysisk form. Over halvparten av styrken (ca 62 prosent) hadde en treningsperiode på mellom 34 og 53 måneder bak seg ved avreisen fra Storbritannia. Men fjerdedel av styrken hadde en tjenestetid på bare 3-10 måneder.

Treningen i Skottland hadde imidlertid ikke gitt anledning til å drive øvelser med sikte på vinterkrig i arktiske strøk. Det viste seg således i forbindelse med en mønstring ved ankomsten til Murmansk at 20 prosent av styrken aldri hadde gått på ski.

Det kan neppe herske tvil om at kompaniet under tjenesten i Finnmark hadde større påkjenninger på grunn av tungt, utilstrekkelig og delvis dårlig egnet utstyr, manglende fremdriftsmidler og utilstrekkelige forsyninger enn som følge av direkte konfrontasjon med fienden. Kompaniet var oppsatt så vel med motorisert tren som med en kløvtropp, men både biler og hester måtte etterlates i Skottland. Kompaniets fremrykking fra Kirkenes-området til Porsangen i løpet av en firemånedersperiode fra slutten av november 1944 til ca 1. april 1945, en distanse på vel 30 mil, ble derfor først og fremst en fysisk kraftprestasjon.

Mens kompaniet var underlagt sovjetiske militære myndigheter, fikk folkene russisk proviant, men den holdt ikke mål etter vesteuropeisk standard. En del av provianten kom for øvrig aldri fram til kompaniet - noe av den skal rett og slett ha forsvunnet på svartebørsen i Kirkenes. - Til den russiske forpleiningen hørte også 100 g vodka daglig pr. mann, men mye av denne ble også borte på veien.

De langvarige patruljeraidene representerte en ekstrem påkjenning ("blodslit") på grunn av de fysiske strabasene dette innebar, de ugjestmilde klimatiske forholdene og de lange avstandene i veiløst terreng. Patruljevirkomheten innebar også for mange mangel på søvn og hvile, og i tillegg psykiske påkjenninger på grunn av risiko for sammenstøt med fienden.

På grunn av feilernæring og vitaminmangel var en del av folkene utsatt for vekt-tap under tjenesten i Finnmark. De hygieniske forholdene var jevnt over dårlige. På tross av dette var helsetilstanden god. Kompaniet hadde noen tilfeller av dysenteri, men var ikke utsatt for epidemiske sykdommer. Noen få tilfeller av luftveis- og lungeinfeksjoner forekom. Kompaniet var for øvrig heller ikke oppsatt med lege. Sanitetsløytnanten som var sjef for kompaniets sanitetslag på 14 mann, var en medisinsk student.

Fysiske skader forekom bare i liten utstrekning under tjenesten i Finnmark, faktisk forekom slike skader langt hyppigere under treningen i Storbritannia. Det er opplyst at sju mann var utsatt for hodeskade og at fire mann pådrog seg ryggskade under tjenesten i Finnmark.

De psykiske påkjenningene bestod i generell utrygghet, spenning og søvnmangel. Mange opplevde vakttjenesten som en stor belastning, særlig det å stå på vakt i kulde og nattemørke. Patruljetjenesten innebar, foruten de spesielle fysiske påkjenningene, også psykiske belastninger på grunn av risikoen for sammenstøt med fienden. Pionertjenesten var spesielt utsatt på grunn av mineryddingen. Pionerlaget bestod av ni mann inkludert sjefen, en sersjant.

I en personlig farget beretning om offiseren og feltpresten Erling Fagerheims opplevelser under tjenesten i Finnmark, er påkjenningene beskrevet på følgende måte:

Angst og redsel, bitende kulde, nagende sult og umenneskelig slit, det var det Erling og kameratene hans opplevde mest av under fremrykkingen i Finnmark vinteren 1944/45. - Jeg vet ikke hva som var verst. Sulten kunne være ille når forsyningene ikke kom fram til oss. Jeg hadde saktens sultet før, ikke minst under studietiden i Oslo, men i Finnmark var det jo verre på alle vis.

Arbeidsgruppen har ellers lagt vekt på at tjenesten - med unntak av patruljevirksheten, som ofte ble utført i "ingenmannsland" eller i fiendtlig kontrollert område - foregikk i et frigjort område, og at risikoen for direkte konfrontasjoner med tyske styrker var liten.

Tapene var relativt små. Tre mann ble drept under patruljekamper med tyskerne, én under minerydding. Tolv mann ble tatt til fange. Fangene ble sendt til Oslo, og var utsatt for spesielle påkjenninger i forbindelse med transporten og forhørene, bl a trusler om skyting. Alle fangene meldte seg tilbake ved kompaniet i Mo i Rana i juli 1945.

5.3 Konklusjon

Etter arbeidsgruppens mening var enkelte deler av kompaniets virksomhet forbundet med klart større påkjenninger enn andre. Dette gjelder i første rekke patruljevirksheten. Vi mener derfor det er grunnlag for å trekke den konklusjon at personell som deltok i strids- eller oppklaringspatruljer av ikke ubetydelig omfang og varighet, var utsatt for stressorer som kan forklare at de mange år senere har fått sviktende helse. Dette gjelder særlig psykiske senreaksjoner, men kan også gjelde ryggplager og i spesielle tilfeller også andre lidelser av psykosomatisk art.

Personell som deltok i mineryddingstjeneste kommer etter vår oppfatning i samme kategori.

Arbeidsgruppen er for øvrig av den oppfatning at tjenesten ved 2. bergkompani i Finnmark ikke innebar slike ekstreme påkjenninger for avdelingen som helhet at det rent generelt kan sies å være presumsjon for årsakssammenheng ved helsesvikt i ettertid på grunnlag av slik tjeneste alene. Vi viser her blant annet til at tjenesten, med mindre den omfattet aktiviteter som nevnt ovenfor, var relativt risikofri med hensyn til direkte sammenstøt med fienden, idet den ble utført i områder som tyskerne hadde trukket seg ut av.

Litteratur til dette kapitlet

Fjærli, Eystein: *Den norske hær i Storbritannia 1940-1945*. Oslo 1982.

Fjørtoft, Kjell: *Vi fikk vår frihet*. Oslo 1986.

Håland, Karthou: *Med krage og pistol. Presten Erling Fagerheims dramatiske krigsopplevelser*. Oslo 1978. Siste del (s 139-173) omhandler tiden ved 2. bergkompani i Finnmark.

Krigsinvalidforbundet (utg.): *Det glemte kompani*. Oslo 1983. Undersøkelse av deltakerne i 2. bergkompani med hensyn til påkjenninger under tjenesten i Finnmark 1944/45 og helsetilstanden senere.

Sandvik, Harald: *Frigjøringen av Finnmark 1944-1945*. Oslo 1975. Utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling.

For øvrig har vi benyttet oss av 2. bergkompanis krigsdagbok (i utdrag) og av et maskinskrevet manuskript av generalløytnant Tønne Huitfeldt med tittelen "Bergkompani 2's deltakelse i frigjøringen av Finnmark 1944-45".

6 ILLEGAL MOTSTANDSVIRKSOMHET

6.1 Innledning

Det illegale motstandsarbeidet på hjemmefronten kan sies å ha begynt alt umiddelbart etter kampenes opphør våren 1940. Det oppstod allerede fra sommeren 1940 en rekke større og mindre grupper som drev med ulike former for motstandsarbeid, som etterretningsvirksomhet, flyktningetransport ("eksport"), produksjon og distribusjon av illegale aviser.

Fra høsten 1940 ble det skapt større bredde i motstandsarbeidet, blant annet på grunn av den idrettsstreiken som ble iverksatt i november nevnte år, da arbeids- og idrettsminister Axel Stang oppnevnte en "idrettsfører" til å nyordne norsk idrett etter tysk, nazistisk mønster. *Idrettsfronten* ble en inspirator i motstandskampen, og kom dessuten i høy grad til å berede grunnen for oppbyggingen av de hemmelige kampgruppene, hvorav noen utviklet seg til den militære kamporganisasjonen Milorg. Skytterlagene med sine våpentradisjoner og grupper av krigsdeltakere som opprettholdt kontakten etter kapitulasjonen i 1940 og som til dels hadde gjemt unna våpen og ammunisjon, bidro også til utviklingen av den militære del av motstandsbevegelsen.

Som følge av striden om yrkesorganisasjonenes stilling våren 1941 oppstod et behov for et illegalt apparat til å lede holdningskampen. I løpet av sommeren og høsten 1941 ble det dannet to sentrale organer for den sivile hjemmefrontledelsen, *Kretsen* og *Koordinasjonskomiteen* (KK), som til sammen utgjorde *Sivorg*. *Hjemmefrontens ledelse* (HL), den overordnede ledelsen av de to sivile gruppene og Milorg, ble endelig dannet høsten 1943, men først på nyåret 1945 ble det etablert et spesielt organ som omfattet representanter både for den sivile og militære ledelse. Og først helt på tampen av krigen, fra slutten av april 1945, da de kommunistiske aksjonsgruppene (*Sabotørenes landsforbund*) gikk med i HS (Milorg), ble HL øverste organ for alt organisert motstandsarbeid i Norge.

Illegal motstandsvirksomhet forekom i en mengde forskjellige former. Den omfattet spontane enkelthandlinger som blomsteraksjonen og foreldreprotesten i 1942, og inkluderte personer og grupper på svært ulike nivåer, fra "huleboerne" i Finnmark til "entreprenørfirmaet Holatex" eller Milorgs sentralledelse (SL) i Oslo. - Den organiserte delen av hjemmefronten (HL) bestod av flere likestilte grupper, som i tillegg til Sivorg og Milorg også omfattet *Polorg* samt det såkalte *Økonomisk utvalg*, som arbeidet hovedsakelig med problemer i forbindelse med overgangen til fred.

Andre sentrale organisasjoner, men som ikke var direkte tilknyttet HL, var den illegale fagforeningsledelsen og kommunistene. LOs illegale ledelse, som ble kalt *Faglig utvalg* (FU), oppstod høsten 1941 i kretsen omkring den illegale avisen "Fri Fagbevegelse", og var fra våren eller sommeren 1942 representert i Koordinasjonskomiteen.

Etter en opprulling i begynnelsen av 1942 ble FU reorganisert. Blant annet fikk den en representant for kommunistene, som dermed også etter hvert fikk en indirekte kontakt til den øverste ledelsen i hjemmefronten. I organisatorisk henseende hadde kommunistene for øvrig en helt uavhengig stilling, utenfor den sivile og militære hjemmefrontledelsen, og kommunistpartiet som sådant fikk heller aldri noen representant med i Hjemmefrontens ledelse. HL oppstod på sett og vis som følge av et motsetningsforhold til kommunistene, idet disse i motstandspolitisk henseende representerte en annen, mer aggressiv linje enn hjemmefrontledelsen. Først i 1944 gikk hjemmefrontledelsen over fra en motstand vesentlig basert på holdningskamp til en virksomhet preget av væpnet motstand og direkte konfrontasjon med okkupasjonsmakten.

Begrepet "hjemmefronten" omfatter i utgangspunktet alle som sluttet opp om kampen mot okkupasjonsmakten og NS-regimet, gjennom holdningskamp og organiserte grupper for sivil eller militær motstand. Det kan følgelig ikke fastslås med noen særlig grad av nøyaktighet hvor mange som "deltok" i arbeidet på hjemmefronten. Den eneste delen av motstandsbevegelsen som var formelt organisert, var den militære delen - Milorg. For øvrig var den kommunistiske motstandsvirksomheten grunnlagt på en fast organisasjon, nemlig partiet NKP, som drev med både væpnet og sivilt motstandsarbeid.

6.2 Sivorg

Den organiserte sivile motstanden hadde i hovedsak to eller tre ytringsformer.

For det første var den en *interessekonflikt* mellom okkupasjonsmakten og yrkesorganisasjonene. Denne striden kom på et tidlig stadium til å prege den egentlige sivile motstanden på hjemmefronten. En rekke yrkesorganisasjoner inntok en klar, avvisende holdning til tyskernes fremstøt med sikte på "nyordning" av samfunnslivet. Motstanden artet seg som en strid om juridiske rettigheter, der organisasjonene forsøkte å argumentere med at okkupasjonsmaktens fremgangsmåte var i strid med norsk lov og internasjonale avtaler. Dette gjenspeiles i en serie prosesser mellom okkupanten og ulike yrkesorganisasjoner, som striden om Høyesterett i 1940, de 22 og senere 43 yrkesorganisasjonenes protest i april og mai 1941, jf også de ulike "frontene" som oppstod i denne fasen - skolefronten, kirkefronten, kulturfronten, pressefronten osv. Denne holdningskampen ble ledet av jurister, prester, lærere og leger.

Den sivile motstanden ytret seg for det annet som en *informasjonskrig*. Det tyske og nazistiske nyhets- og informasjonsmonopolet ble bekjempet ved hjelp av illegale nyhetskanaler. På dette stadiet er man for alvor over i det egentlige illegale motstandsarbeidet.

En tredje motstandsform var rettet mot arbeidslivets produksjon, dvs den ytret seg som en bevisst, *sivil sabotasje* mot den delen av produksjonen som kom tyskerne til gode. Det er ikke kjent hvilket omfang slik sabotasje hadde, trolig var den ikke særlig utbredt. Under alle omstendigheter ble den etter alt å dømme oppveid av det tvungne eller frivillige tyskerarbeidet som pågikk under hele krigen.

Den sivile motstandsledelsen ble aldri samlet i ett organ, i motsetning til dens motstykke Milorg, men var delt i to - *Kretsen* og *Koordinasjonskomiteen* (KK).

Kretsen bestod opprinnelig av 12 personer, men ble senere supplert med nye folk - ledere i politikk og næringsliv, og andre samfunnsstopper med Paal Berg i spissen. Da Kretsen var fullt etablert sommeren 1942, fikk den som sin viktigste oppgave å fungere som kontaktorgan til regjeringen i London, og etter hvert kom den til å virke som bindeledd mellom utemyndighetene og hjemmefronten.

Ellers fikk Kretsen som sin annen hovedoppgave å forberede overgangsstyret i Norge - nærmere bestemt utpeke sentrale og lokale øvrighetspersoner som skulle stå klar til å overta i det øyeblikk krigen var over.

Koordinasjonskomiteen er blitt kalt "hjemmefrontens sekretariat" og "holdningskampens generalstab". På et møte hos overlege Hans Jacob Ustvedt høsten 1941 ble det besluttet å etablere et permanent koordinerende organ for yrkesorganisasjonenes kamp mot nazifiseringsfremstøtene. Under ledelse av en annen lege, Ole Jacob Malm, ble det bygd opp et landsomfattende apparat, som stod ferdig omkring årsskiftet 1941-42. Sammensetningen av komiteen var - av naturlige grunner - noe preget av gjennomtrekk. Alt i alt regnes 31 personer å ha vært medlemmer av selve KK, mens tallet på kontaktpersoner rundt om i landet er ukjent. KK gikk etter hvert over fra å være yrkesorganisasjonenes illegale lederutvalg til å bli en selvstendig organisatorisk enhet. Det utviklet seg snart et omfattende sekretariat i tilknytning til KK, og dette bestod til slutt av ca 50 unge kvinner og menn som ofret all sin tid på dette arbeidet. KKs viktigste oppgave var å utarbeide retningslinjene i holdningskampen og lede den løpende sivile motstand på hjemmefronten. Dette skjedde i første rekke ved at paroler om boikottaksjoner o.l. ble spredt via sekretariatet til kontaktapparatet rundt om i landet.

Via dette apparatet kunne Sivorg gripe aktivt inn i de store sakene i holdningskampen, som for eksempel lærerstriden og kampen mot loven om ungdomstjenesten i 1942, striden om den nasjonale arbeidsinnsatsen i 1943, og kampen mot arbeidstjenesten og arbeidsmobiliseringene i 1944.

6.3 Polorg

Politiledelsen stod i spissen for en hemmelig politiorganisasjon (Polorg). Den ble etablert i 1942 etter initiativ av den militære ledelsen, som følte behov for et nasjonalt pålitelig politi som kunne overta i frigjøringsfasen. Sven Arntzen, som senere også ble medlem av Milorgs råd, påtok seg oppgaven å lede politiets beredskapsarbeid under krigen, med tittelen rikspolitisjef.

Rikspolitiet ble organisert på samme måte som Milorg. Hvert distrikt, som tilsvarte Milorgs distriktsinndeling, fikk sin distriktpolitimester, som inngikk i et triumvirat sammen med Sivorgs fylkesmann og Milorgs distriktssjef, som alle skulle tre i funksjon i frigjøringsfasen.

Ved siden av arbeidet med å utpeke distriktpolitimestere, og under dem politimestre og lensmenn, hadde Politiledelsen det overordnede ansvaret for den løpende sikringstjenesten.

Sikringstjenesten (ST) ble i 1944, på initiativ av sentralledelsen i Milorg, organisert som en fellestjeneste for alle organisasjoner som drev med sikringsarbeid, både Sivorg, Milorg, Polorg, XU og andre grupper. En gren av denne virksomheten var den såkalte *Bamsetjenesten* i Oslo, og tilsvarende grupper under ulike navn andre steder som drev

med avlytting av Sipos og Stapos telefoner. Den såkalte

Mikkeltjenesten hadde tilsvarende oppgaver mht. postverket.

En organisasjon som stod for en god del av det praktiske arbeid innenfor sikringstjenesten var *Jøsspo* eller 2 AP, som var i virksomhet i hvert fall fra 1941, og som opptrådte under en rekke navn - *Riise-gruppen*, *Munthe-gruppen*, *Nordby-gruppen* (også kalt *Øvre-gruppen*), *Lassen-gruppen* og *Tangen-gruppen*. Denne organisasjonen utførte et mangfoldig arbeid som spente fra aksjoner som gikk ut på å befri fengslede motstandsfolk til militær etterretning, "eksport"- og kurervirksomhet m v.

6.4 Militær motstand

6.4.1 Milorg

Militære motstandgrupper oppstod lokalt mange steder i landet allerede kort tid etter kapitulasjonen sommeren 1940. Snart meldte det seg et behov for samordning og en mer enhetlig ledelse av de mange små, spredte militære gruppene. Alt høsten og vinteren 1940-41 begynte man å reise rammeverket for en landsomfattende organisasjon, utpeke ledere osv, men en stor, fast organisert og sentralt ledet organisasjon mente man det var for tidlig å etablere på dette tidspunkt.

I mars-april 1941 ble det etablert et militært råd ("Rådet"), som var Milorgs høyeste organ i Norge. Det militære råd hadde ansvaret for å trekke opp de store linjene for arbeidet, peke ut ledere og øve kontroll med virksomheten, mens det daglige arbeidet ble ledet av et annet organ, Sentralledelsen (SL). Milorg og "dens styre ved rådet" ble anerkjent av London-regjeringen allerede 20. november 1941, og sorterte fra da av direkte under HOK (og senere FO da den ble etablert) i London. Medlemmene av Milorg ble gitt melding om å anse seg som "stående under militær kommando".

I Milorgs første tid ble virksomheten samlet i fem kampgrupper, som omtrent tilsvarte de gamle divisjonsområdene i Sør-Norge. Meningen var i realiteten å remobilisere den gamle Hæren illegalt - noe som skulle vise seg å være et fatalt feilskritt. Etter omfattende opprullinger i løpet av 1941 og 1942 ble de fem kampgruppene avløst av en inndeling i 14, senere 23, distrikter. Sikkerheten ble nå bedre ivaretatt ved at distriktene ble oppdelt i en rekke atskilte, mindre enheter - avsnitt, område, gruppe, tropp og lag ("celleprinsippet") - og ved at strategien ble lagt om i retning av geriljakrigens metoder.

Milorgs hovedoppgave var den rent militære opptreningen av jegerne til å danne en beredskapshær som skulle opptre sammen med de allierte ved en eventuell invasjon av Norge. Milorg var stort sett våpenløs før midten av 1944. Fram til da ble det kun drevet trening, og jegerne var i fullt arbeid. Allerede fra et tidlig tidspunkt fikk Milorg dessuten i enkelte distrikter grupper med spesielle formål, som sabotasje, spionasje, forsyningstjeneste, eksporttjeneste, slippertjeneste og radiotjeneste.

Milorgs sambandsnett, *Det indre samband* (DIS), som ble bygd opp av Knut Haugland i løpet av 1944, omfattet ved slutten av krigen ca 60 radiostasjoner. - Også den øvrige radiotjenesten var i sterk ekspansjon i siste del av krigen. I 1941 hadde Milorg bare to radiosendere, men sommeren 1944 var ca 35 sendere i operasjon og ved frigjøringen hadde Milorg 69 sendere med kontakt til SOE/FO (dvs de militære myndighetene i Storbritannia). Alt i alt var 110 radiooperatører i arbeid for Milorg under krigen. Av disse ble 20 mann arrestert, og 9 av dem ble drept eller skutt, mens 7 ble meldt savnet.

Slippertjenesten begynte i januar 1942. Av de 1241 slippoperasjonene som ble forsøkt gjennomført, var bare 717 vellykkede. Det aller meste av våpenforsyningen fra Storbritannia foregikk i løpet av det siste krigsåret. I 1944-45 ble 682 av de vellykkede slippoperasjonene gjennomført, derav 469 i 1945. Hele 31 fly gikk tapt i denne tjenesten, og ca 200 besetningsmedlemmer mistet livet. I alt ble det "droppet" 245 mann og 12 500 beholdere med våpen og forsyninger til Milorg. Av de 717 vellykkede slippoperasjonene ble bare 248 gjennomført forut for 1945.

Sabotasjevirkksomheten ble forut for våren 1944, med unntak av den aktiviteten som ble drevet av kommunistenes aksjonsgrupper, planlagt utenfor Norge og gjennomført av spesialutdannede folk - oftest fra Kompani Linge - som ble sendt inn i landet fra Storbritannia. I løpet av 1944 overtok SL som koordinator av sabotasjen i Norge i samarbeid med Linge-karene, i første rekke den såkalte *Oslo-gjengen*.

Gunnar Sønsteby, Oslo-gjengens leder de facto, ble i realiteten Milorgs sabotasjesjef.

I desember 1944 gav den allierte krigsledelsen tillatelse til jernbanesabotasje i Norge. Disse aksjonene, som ble kalt *Transportslaget*, kulminerte med den store operasjon *Betongblanding* natt til 15. mars 1945 der over 1000 Milorg-folk deltok. Aksjon Betongblanding (også kalt "Sementblanding" og "Concrete Mixer"), som var Milorgs største samordnede aksjon uansett mål, hadde til hensikt å ramme utskipningen av tyske tropper fra Norge. Både omfanget og effekten av aksjonen er omdiskutert. Enkelte steder er det oppgitt at de nord/sørgående jernbanene i Sør-Norge ble kuttet på over 1000 steder. I den nylig utkomne *Norge i krig* (bind 6 s. 234-236) er det anført at jernbanelinjene på begge sider av Oslofjorden ble angrepet, men virkningen var begrenset da skadene de fleste steder ble utbedret på under ett døgn. Aksjonene var likevel en "moralisk oppkvikker" for jegerne i Milorg, som fikk anledning til å demonstrere sin slagkraft.

I realiteten var Milorg meget liten av omfang; den ble også effektivt holdt i sjakk av Sipo u. SD inntil krigens siste år, da antallet Milorg-soldater ("jegere") vokste fra noen tusen til ca 40 000. Milorgs viktigste bidrag til krigføringen var utvilsomt innsamling og sending av militære etterretninger til de allierte myndighetene i Storbritannia, som Milorg var underordnet via FD i London. (De fagmilitære organene Milorg hørte inn under, var MI IV i Stockholm og FO IV i London.)

6.4.2 Beredskaps- og sabotasjegrupper

I grenselandet mellom den sivile og militære motstanden stod *B.org*, *J.org*, *E.Org* og *OS* (senere kalt *OSRA*). Dette var for det første beredskapsorganisasjoner som skulle sikre norsk infrastruktur (industri, jernbaner m.v.) mot tysk ødeleggelse i tilfelle alliert invasjon. For det andre deltok disse organisasjonene også aktivt i det illegale motstandsarbeidet.

Organisasjonene var i administrativ henseende underlagt de militære myndighetene i London (FO), via Milorgs sentralledelse, men klassifiseres av Grimnes likevel som sivile grupper. Bedriftsorganisasjonen (*B.org*), som ble etablert i 1942 som et hemmelig bedriftsvern for industrien, var også organisert etter mønster av Milorg. *B.orgs* aktive innsats bestod i "stille sabotasje" innenfor industrien. Jernbaneorganisasjonen (*J.org*) var av samme type, med ansvar for jernbanene. På det aktive plan drev *J.org* blant annet med postformidling mellom illegale kontakter, i samarbeid med folk fra Postverket, og med "arrangert" sabotasje (feildirigering av godstog, avsporinger, kollisjoner o.l.). Etatsorganisasjonen (*E.org*) ble etablert fra 1943 som et kontaktnett som særlig XU hadde behov for innenfor offentlige tjenestetegrener, transport, politi m.v. - *OS* (Organisert Sabotasje) var en illegal ingeniørorganisasjon, etablert i 1942, av samme type som og i nært samarbeid med *B.org*. Den drev også med "stille sabotasje".

6.4.3 Etterretningsgrupper XU

Den militære etterretningsorganisasjonen XU var opprinnelig en del av Milorg, men ble i løpet av 1941-42 skilt ut som en selvstendig organisasjon direkte underlagt FO II og MI II. Organisasjonen ble opprettet av Lauritz Sand, Arvid Storsveen og andre allerede i 1940, men ble etter hvert sterkt knyttet til et elitepreget miljø ved universitetet på Blindern. Senere ble den en landsomfattende organisasjon, som til slutt hadde ca 1000 "agenter" i sine ruller, samt et tilsvarende antall kontaktpersoner rundt om i landet.

XUs virksomhet har vært lite omtalt etter krigen, fordi XU-folkene ble pålagt, eller påla seg selv, taushet, og fordi arkivmaterialet har vært hemmeligstempelt. Det er antatt at mellom 30 og 40 medlemmer av XU mistet livet, dels i åpen kamp, dels som følge av dødsdom og henrettelse (eller selvmord før det kom så langt), og dels på vei til eller i tyske fangeleirer. Taushetsplikten ble for øvrig opphevet i november 1988.

Andre grupper

Den *operative* etterretningen i Norge ble hovedsakelig drevet av folk som ble sendt inn i landet fra Storbritannia, og var i første rekke rettet mot skipstrafikken, spesielt den tyske slagskipsflåten med Tirpitz i spissen. SIS var den sentrale organisasjonen i denne sammenheng.

Ved siden av XU var det også enkelte andre grupper som drev med *statisk* etterretning:

- 830 S var betegnelsen på en gruppe som oppstod som en sammenslutning av flere av de tidligste etterretningsgruppene. Antall medlemmer er anslått til 400-500 personer.
- 100-gruppen var en militær etterretningsgruppe i Oslo, reorganisert etter en opprulling i 1943 under navnet *Zero*. - En annen pionergruppe innenfor etterretningsvirksomheten var 1000-gruppen.
- RMO var en gruppe som konsentrerte seg om skipsfart og den tyske marine. Den ble etablert i Oslo i 1942, men hadde også en avdeling i Bergen med kontakter på kysten til Haugesund i sør og Måløy i nord.
- I Bergen fantes dessuten en etterretningsgruppe ved navn BAR (Bergen Anleggs Reportasje), som også opererte i Stavanger-området.

Disse gruppene rapporterte via kurerer til det militære etterretningskontoret på Jungfrugatan i Stockholm (MI II), og ble i stor utstrekning også ledet derfra. MI II stod i sin tur igjen i direkte forbindelse med FO II, etterretningsavdelingen ved Forsvarets overkommando i London.

6.4.4 Komorg og kommunistinspirerte grupper

Kommunistpartiet ble forbudt 16. august 1940, og samtidig ble kommunister over hele landet arrestert og forhørt av Gestapo. En del av NKP gikk etter dette i dekning - noen i full, andre i delvis illegalitet. Så lenge den tysk-sovjetiske pakten eksisterte, holdt kommunistene en lav profil. Men etter det tyske angrepet på Sovjet i juni 1941, og særlig etter at partisekretæren Furubotn 31. desember 1941 ble gitt utvidet, nærmest diktatorisk fullmakt til å reorganisere partiet, var *Komorg*, den illegale kommunistorganisasjonen (undertiden også kalt Furubotn-gruppen), den mest konsekvente talsmann for en motstandskamp basert på sabotasje og gerilja.

Komorg var en militær organisasjon på linje med Milorg. Imidlertid hadde partiet ikke kontroll over alt det illegale arbeidet kommunistene utførte. Mange kommunister deltok i det tverrpolitiske motstandsarbeidet, eller etablerte egne grupper mer eller mindre uavhengig av partiledelsen.

Furubotn og NKPs sentralkomite levde i illegalitet på ulike steder under det meste av okkupasjonen, sterkt ettersøkt. Den 13. juni 1944 gikk tyskerne og Stapo til angrep med minst 800 mann (aksjon "Almenrausch") mot gruppens hovedkvarter i Øystre Slidre. Furubotn og hans nærmeste medarbeidere (Ørnulf Egge, Roald Halvorsen, Samuel Titlestad m fl) kom seg unna etter intens skyting, men åtte personer ble tatt til fange. En av disse ble senere skutt. Under den samme aksjonen i Valdres

kom tyskerne også over andre motstandsfolk. Fem milorgjegere ble overrasket av tyskerne i Tapptjerdalen 14. juni, og det oppstod kamp. To av nordmennene falt. I alt skal 38 personer ha blitt arrestert under razziaen i Valdres.

Aksjonen i Valdres bidrog til at en selvstendig kommunistisk aksjonsgruppe på Vestlandet, *Saborg*, også ble gjenstand for opprulling og arrestasjoner. Denne gruppen var blitt etablert i slutten av 1943, men var lammet fra slutten av 1944 på grunn av opprullinger. I mellomtiden var det dukket opp en ny organisasjon på Vestlandet, *Vestlandske Frihetsråd* (senere *Heimefrontens Fylkesråd*), etablert etter initiativ av Torolv Solheim 1. mai 1944.

De mest kjente gruppene med tilknytning til NKP var "*Osvald*"-gruppen og "*Pelle*"-gruppen. Den første ble etablert sommeren 1941 rundt Asbjørn Sunde, som opptrådte nokså selvstendig vis-à-vis ledelsen i NKP. Gruppen utførte i alt over 50 sabotasjeaksjoner fram til høsten 1944. Etter en razzia mot gruppens hovedkvarter på Sollia i Hov i Land i månedsskiftet mai-juni 1944 der det kom til væpnet kamp, gikk gruppen etter hvert i oppløsning. Osvald-gruppen hadde 20 falne.

Ragnar Sollie, leder av Pelle-gruppen, hadde forsøkt å etablere en gruppe i 1942, men det mislyktes. Først sommeren 1944 ble Pelle-gruppen dannet. Bare Sollie var medlem av NKP. For øvrig var gruppen partipolitisk uavhengig. Pelle-gruppen bestod egentlig av flere grupperinger av ulik bakgrunn og sammensetning. bl a *Ullevål Hageby-gruppen* og *Losby-gruppen*, og hadde forgreninger til Ringerike, Lillestrøm og Akers mek. verksted i Oslo.

Alt i alt omfattet Pelle-gruppen ca 100 mann. I perioden august 1944-januar 1945 utførte den 16 sabotasjeaksjoner og en del andre aksjoner. Den mest bemerkelsesverdige var skipssabotasjen på Akers mek. verksted 23. november 1944. Denne aksjonen var planlagt og støttet av Pelle-gruppen, men utført av arbeidere ved verftet. Ved aksjonen ble fire skip helt eller delvis senket, mens to ble påført betydelige skader. Til sammen representerte skipene en tonnasje på ca 50 000 dwt. Aksjonen er ansett for den største og viktigste i Oslo-området under okkupasjonen.

Pelle-gruppen hadde 11 falne, og av dem ble 9 henrettet ved standrett. Det gjaldt bl a 4 unge gutter i Hageby-gruppen. Tapsprosenten var følgelig i overkant av 10 i Pelle-gruppen, og det er neppe grunn til å tro at den var mindre i Osvald-gruppen. Det foreligger imidlertid ikke, såvidt vi vet, oppgaver over antall deltakere i Osvald-gruppen.

6.5 Bistand til virksomhet organisert utenfor Norge

6.5.1 Grupper fra Storbritannia og Sverige

Mesteparten av den illegale virksomheten som ble utført av grupper som kom inn utenfra, foregikk i regi av de britiske organisasjonene *SOE* (Special Operations Executive) og *SIS* (Special Intelligence Service) og i noen grad av den amerikanske *OSS* (Office of Strategic Services). Den siste opererte på Nord-Norge via et eget avdelingskontor i Stockholm kalt *Westfield Mission*. Mange av disse gruppene - det gjaldt spesielt *SOE*-gruppene, som engasjerte folk fra Kompani Linge - hadde et utstrakt samarbeid med Milorg.

I enkelte tilfeller ble det imidlertid bygd opp egne organisasjoner av lokale medhjelpere rundt disse gruppene, som f eks organisasjonene *Lark* og *Durham* i Trøndelag, og *Antrum* på Møre - alle organisert av Linge-folk.

Også *SIS*-folkene - som var nordmenn i britisk tjeneste, og som drev med ren etterretningsvirksomhet - hadde ofte behov for et lokalt kontaktnett i Norge.

SIS hadde i alt 142 radiostasjoner i Norge under krigen. En rekke av senderne ble peilet inn, eller gruppene ble rullet opp, med store konsekvenser for de impliserte. Dette gjaldt

f eks senderne *Crux* på Helgeland (ca 40 arrestert i forbindelse med den såkalte "Ildgruben-affæren") og *Lyra* i Troms ("Porsa-saken" - 31 personer arrestert). I forbindelse med den såkalte *Lurøy-affæren*, en tysk razzia som begynte 14. mai 1944 under operasjonsbetegnelsen "Katalina" og var rettet mot etterretningsvirksomheten på Nordlands-kysten, ble ca 40 personer arrestert. SIS-agenten John Kristoffersen kom seg imidlertid helskinnet tilbake til Storbritannia. Dette var for øvrig *Sonderabteilung Lolas* største kupp i en enkelt sak.

I Vefsn-området ble et stort antall sivile involvert i våpentransport for Linge-gruppene *Archer* (innsendt i desember 1941), *Heron* og *Falcon*, under ledelse av svensken Birger Sjøberg. Tanken var å organisere en geriljagruppe på minst 250 mann i området, uavhengig av Milorg. Denne virksomheten førte sammen med et par sabotasjeoperasjoner i SOE-regi høsten 1942 til en rekke ulykker for sivilbefolkningen - *Majavatn-affæren* og unntakstilstanden høsten 1942 (ca 80 personer ble arrestert og mange ble henrettet) samt "Bärenfang"-aksjonene sommeren 1944.

Noen oversikt over omfanget av den lokale norske deltakelsen i denne virksomheten foreligger ikke. For SISs del er det i en nylig utkommet bok (av Berit Nøkleby) oppgitt at nærmere 2000 nordmenn var kontaktpersoner for de ca 200 SIS-agentene som opererte i Norge under krigen.

Det er på det rene at mange av medhjelperne mistet livet. Telavåg-affæren, som var en direkte konsekvens av de to SOE-operasjonene *Penguin* og *Anchor*, førte til at 31 av Telavåg-mennene omkom i tysk fangenskap, mens én ble skutt på Trandum sammen med 18 Englands-farere fra Ålesund. Under unntakstilstanden i Trøndelag, som var en konsekvens av Majavatn-affæren og SOE-virksomheten i Vefsn, ble 34 personer skutt. Mange av de arresterte og drept var for øvrig ikke involvert i virksomheten, men ble tatt som gisler og skutt som "soning". Dette siste gjaldt 10 av de henrettede i Trondheim.

6.5.2 Partisanvirksomhet i Finnmark

Allerede høsten 1940 lot sju nordmenn seg verve av den sovjetiske etterretningsorganisasjonen NKVD, og de første operasjoner til Finnmark ble utført i november-desember 1940. Fram til høsten 1944 ble det sendt ca 20 partisangrupper fra Murmansk til Finnmark og Troms. De aller fleste nordmenn i sovjetisk tjeneste var innrullert i Den røde arme, men var overført til Nordflåten (*Severnij Flot*), som hadde en egen norsk-russisk etterretningsavdeling i Murmansk. Med noen få unntak bestod gruppene oftest av tre mann - derav én eller to nordmenn. Av de 45 nordmennene som gjorde tjeneste i partisangruppene, overlevde bare 18. En del nordmenn deltok også i etterretningsoppdrag i Finland, og noen gjorde tjeneste som "ubåtloser" i forbindelse med ilandsetting og henting av partisaner på norskekysten. Alt i alt deltok således minst et halvt hundre nordmenn i sovjetisk tjeneste.

Under sine oppdrag i Norge var partisanene avhengige av hjelp fra sivilbefolkningen. Flere hundre sivile deltok i denne ytterst sårbare virksomheten.

Sommeren og høsten 1943 gikk tyskerne og Stapo til aksjon med store styrker - operasjonene "Mitternachtsonne" og "Tundra". Dette førte til at russernes etterretningsvirksomhet i Øst-Finnmark ble revet opp. I tre av partisangruppene der, *Berlevåg-gruppen*, *Persfjord-gruppen* og *Syltevik-gruppen* mistet alle partisanene livet. Samme skjebne led deltakerne i *Arnøy-gruppen* i Nord-Troms. For sivilbefolkningen ble konsekvensene enda verre. Hele 23 nordmenn ble henrettet for å ha hjulpet partisanene med opplysninger og matvarer, og 30 andre ble dømt til inntil 15 års tukthus i Tyskland.

6.6 Eksportvirksomhet

6.6.1 *Englands-farten*

Englands-farten foregikk først og fremst i området mellom Molde og Haugesund, men i en viss utstrekning også i området lenger nord (hvorfra den oftest gikk til Island) og lenger sør.

Nesten 300 sivile fartøyer drog over Nordsjøen til alliert havn, med i alt ca 3300 personer. (I tillegg ble ca 350 personer hentet av krigsskip fra Shetland, de fleste av dem etter at den egentlige Englands-farten var over.)

Når det gjelder tapene, er det kjent at 18 fartøyer med i alt 158 personer totalforliste under overfarten; de fleste gikk tapt på grunn av uvær - bare et par fartøyer ble bombet eller skutt i senk. I tillegg mistet 4 personer livet under selve overfarten. Bare 7 av fartøyene, med 77 personer om bord, ble tatt av tyskerne, men i tillegg ble 53 personer fra 6 andre ekspedisjoner arrestert for fluktforsøk.

Eksportgruppene i Englands-farten hadde som regel en relativt kortvarig levetid. Til gjengjeld var aktiviteten særdeles hektisk og farefull. Den første eksportgruppen i Ålesunds-området, *Torsvik-gruppen*, var aktiv fra sommeren 1940 til mai 1941, da den ble gjenstand for opprulling. En annen, *Walle-gruppen*, opererte fra september 1941 til februar 1942. I Ålesunds-området opererte i alt fem eksport-grupper. Det var, tillegg til de to nevnte, *Nielsen-gruppen*, *Skytterholm-gruppen* og *Kvalen-gruppen*), og alle ble til slutt sprengt. Trafikken opphørte i løpet av 1942.

I Bergen var det tre store organisasjoner som ved siden av annen illegal virksomhet drev med Englands-fart, nemlig *Aarstad-gruppen*, *Kristian Stein-organisasjonen* og *Haukelands-organisasjonen*. Lenger sør, på Bømlo, stod *Bremnes-gruppen* i sentrum for eksportvirksomheten. Også i dette området var deltakerne utsatt for razziaer og opprulling. Den alt overveiende del av aktiviteten foregikk fra sommeren 1940 til vinteren 1942. Den siste større gruppen forlot Norge om bord i m/s *Rupee* 10. februar 1942, og som en av de siste reiste lederen for Aarstad-gruppen, Birger Larssen, over til Storbritannia 10. august samme år.

Den 7. mars 1941 innførte myndighetene forbud mot å forlate Norge med skip uten spesiell tillatelse - med trussel om tukthus eller fengsel i inntil 15 år, og i særskilt alvorlige tilfeller dødsstraff. Den 26. september samme år skjerpet Terboven straffen for Englands-flukt: Å forlate Norge uten tillatelse skulle da i utgangspunktet medføre tukthusstraff, mens det å begi seg til "en fiendestat eller til områder som er besatt av fiendestater", skulle straffes med døden. Englands-flukt var således en alvorligere forbrytelse enn å flykte til det nøytrale Sverige.

Hele 51 eller 52 personer fra de 13 ekspedisjonene som ble tatt, ble dømt til døden og henrettet, mens 9 andre døde i fangenskap eller kort etter krigen på grunn av påkjenningene under fangenskapet. Fem personer ble henrettet på grunn av organisering av eksportvirksomheten, og mange ble sendt til konsentrasjonsleir. I tillegg ble 10 personer henrettet som følge av opprulling av Stein-organisasjonen i oktober 1941, og 51 av de arresterte i Stein-saken døde i fangenskap eller kort etter.

I alt kostet Englands-farten, som blir regnet som den farligste av all illegal virksomhet på vestkysten under krigen, 321 menneskers livet. I dette tallet inngår også 32 døde i Telavåg-saken. Så vel disse tallene som de som er nevnt ovenfor, er hentet fra Ulsteins *Englandsfarten*, bind II s 376-7, der det gis en samlet oversikt over tapene i Englands-farten. I selve teksten sier Ulstein (bind II s 288) at "Englandsfarten - stundom samanblanda med annan illegal aktivitet - ser ut til å ha kosta 308 menneske livet, eller nære på 10 prosent av dei som kom i hamn på alliert side".

Omkring 70 prosent av dem som mistet livet i Englands-farten var flyktninger, de øvrige 30 prosent tilhørte eksportorganisasjonene eller var å regne for medhjæl-

pere. Tapene på eksportsiden var i det alt vesentlige knyttet til to saker, nemlig *Stein-saken* (61 døde) og *Telavåg-saken* (1 henrettet og 31 døde i fangenskap). For øvrig ble det henrettet 5 personer i *Torsvik-saken*.

Det foreligger ingen statistikk over antall deltakere i Englands-farten. Eksportgruppene hadde en relativt løs organisasjonsform, og grensen mellom medlem og tilfeldig hjelpemann kunne være uklar. Eksempelvis omfattet Kristian Stein-organisasjonen, som også drev med annet illegalt arbeid enn Englands-fart, i alt ca 1500 mann.

6.6.2 Svensketrafikken

Omkring 50 000 nordmenn regnes å ha flyktet til Sverige under okkupasjonen. Det samlede tap av flyktninger utgjorde 96 personer; av dem omkom 31 under flukten til Sverige, 13 ble skutt under flukt og 52 ble arrestert og døde eller ble henrettet i fangenskap.

Bak svensketrafikken stod et omfattende organisasjonsnett, som foruten selve grenselosingen utførte en lang rekke tjenester som dekningstjeneste, forsyningstjeneste, varslingstjeneste m m.

I årene 1940-43 opererte flere løst organiserte pionergrupper i Oslo innen eksportvirksomheten til Sverige, *Steenstrup-gruppen*, *Tjersland-gruppen*, *Wergeland-gruppen*, *Andreas-gruppen*, *Lassen-gruppen* m fl samt *Halden-gruppen* i Østfold. I løpet av årene 1941-43 ble det etablert fire store eksportgrupper, knyttet til Milorg, Sivorg, Komorg og XU. I tillegg opererte en eksportgruppe som ble drevet av Politigruppen fra 1943 samt en del mindre grupper. Alle de sentrale rutene i Østlands-området hadde utgangspunkt i Oslo, men bare et fåtall av de i alt ca 60 kjente rutene var i drift gjennom hele krigstiden. I Trøndelag og Nord-Norge fantes det ca 55 fluktruter, hvorav 16 hadde Trondheim som utgangspunkt. Det foreligger ikke data om når de forskjellige rutene ble etablert og eventuelt nedlagt. Mange av dem, særlig de i nord, ble heller ikke drevet av noen bestemt organisasjon.

Tallet på grenseløser lar seg ikke fastslå nøyaktig, men Ulstein (Svensketrafikken, bind I) regner det som sannsynlig at over 1000 løser var i tjeneste i kortere eller lengre tid. En rekke yrkesgrupper var representert - skogsarbeidere, lastebilsjåfører, konduktører, drosjesjåfører, gruvearbeidere o a. Også kvinner deltok i denne virksomheten, og det hendte at barn ble brukt som løser.

Det var stor forskjell på de enkelte rutene. Sørøver gikk den vanligste ruten med tog til Halden og derfra med båt over Iddefjorden. Lenger nord var rutene hardere, der måtte løsene gjerne gå lange etapper enten til fots eller på ski. Til gjengjeld var disse rutene sikrere enn dem som lå i de sentrale grensestrøkene. De nordlige rutene innebar derimot store farer og strabaser for flyktninger som ikke var skikkelig forberedt til å ta seg fram over snaufjellet på begge sider av den norsk-svenske grensen. De fleste av de 31 flyktningene som døde under flukten, ble offer for snøstorm og kulde i disse ugjestmilde områdene. Ved Halden derimot hendte det at flyktninger rodde over Iddefjorden midt på lyse dagen, uten at vaktene på Fredriksten festning gjorde noe forsøk på å stanse dem.

Høsten 1942 hadde eksportgruppene i Oslo en kapasitet på 50-60 personer pr. uke. Rutene var beregnet på ettersøkte motstandsfolk, og under aksjonen mot jødene høsten 1942 ble eksportapparatet derfor på det nærmeste sprengt.

I de første årene fantes det ikke noe fast oppbygd dekningsapparat. Derfor ble "eksportørene" heller ikke særlig gamle i tjenesten - etter ett års arbeid måtte de som regel selv ut av landet. Etter hvert som tyskerne innførte grenseboerbevis, passersedler og reisetillatelser, måtte eksportarbeidet legges om. Det vokste fram en egen gren av eksportvirksomheten, som sørget for dekningssteder, skaffet de nødv-

endige forfalskede papirer, sørget for transport osv. Dekningsorganisasjonene regnes å ha blitt etablert fra høsten 1942.

Den som ble tatt for fluktforsøk til Sverige, eller for å ha hjulpet til ved flukten, risikerte å bli straffet med opphold i dødsleir eller dødsstraff, særlig dersom vedkommende ble tatt med våpen. Den nevnte forordningen av 26. september 1941, som i § 1 fastslo tukthusstraff for forsøk på å forlate Norge uten tillatelse, foreskrev dødsstraff dersom "det tyske rikes eller det tyske folks vel [ble] utsatt for fare" ved en slik handling.

En ny forordning av 12. oktober 1942 bestemte bl a at forsøk på å ta seg inn i eller forlate Norge uten tillatelse og for å hjelpe krigsfanger eller arresterte personer til flukt, skulle straffes med døden, i lettere tilfeller eller når formildende omstendigheter forelå, med tukthus eller fengsel.

Milorgs eksportapparat - som bl a omfattet dekningsgruppen *Edderkoppen*, av Milorg-sjefen Jens Christian Hauge kalt "Hjemmefrontens Rikstrygdeverk" - bestod av ca 500 personer. Komorg hadde 47 personer i denne virksomheten. For øvrig er det ikke oppgitt tall over antall deltakere i svensketrafikken.

I forbindelse med denne virksomheten var tapene, i tillegg til de 96 flyktningene, 29 losere og 55 andre eksportfolk. Av losene døde 16 i fangenskap, 8 ble henrettet og 5 falt under utførelsen av tjenesten. Av hjelperne ble 8 henrettet, mens de andre 47 døde i fangenskap eller ble drept ved arrestasjonen. Svensketrafikken krevde således i alt 180 menneskeliv.

6.7 Avisarbeid

Den illegale pressevirksomheten var av uvurderlig betydning i holdningskampen, som korrektiv til tyskernes pressemonopol. Avisarbeidet begynte allerede sommeren 1940, og den første illegale avisen skal visstnok ha blitt utgitt alt 10. april 1940. Virksomheten kom dog for alvor i gang først etter Terbovens tale 25. september 1940. Beslagleggingen av radioapparatene i august 1941 skapte et økende behov for usensurerte nyheter. Tallet på aviser som ble utgitt illegalt under krigen, var i alt over 300. Mot slutten av krigen arbeidet 20 000 personer med å utgi og distribuere 200 aviser.

De personer og grupper som drev med utgivelse og distribusjon av illegale aviser, var oftest uten egentlig tilknytning til den organiserte motstandsbevegelsen. De illegale avisene var som regel laget av folk som ikke var profesjonelle pressefolk, selv om enkelte av denne kategori også var med, særlig i den første tiden. På produksjonssiden var det mest voksne mennesker med familie å ta hånd om som var aktive, men også mange ungdommer deltok. Ifølge Hans Luihn bestod den illegale pressedivisjonen av "modne mennesker som visste hva de gjorde - og hva de gikk til."

Okkupasjonsmakten intensiverte kampen mot de illegale avisene i annen halvdel av 1941, da den første større opprullingen fant sted. Den første som ble henrettet for avisutgivelse var lektor Ingvald Garbo, men først i november 1942 proklamerte Terboven en forordning om dødsstraff for handlinger rettet mot okkupasjonsmakten, herunder utgivelse og spredning av illegale aviser, endog for å motta slike aviser og dessuten for illegal radiolytting.

Nye arrestasjonsbølger fant sted sommeren og høsten 1942 og høsten 1943. Under "pressekrakket" i februar 1944 ble bl a hele den sentrale utgivergruppen av "London-Nytt", med Petter Moen i spissen, arrestert. De omkom 8. september 1944 ved senkningen av fangeskipet *Westphalen* på vei til fangenskap i Tyskland. - Av "Fri Fagbevegelse"s medarbeidere ble hele 122 arrestert, og 19 mistet livet (ifølge de offisielle talloppgavene). "Fri Fagbevegelse", som var hovedorgan for den ille-

gale faglige ledelse, ble rammet første gang i slutten av januar 1942, men fortsatte å komme ut til krigens slutt til tross for nye arrestasjoner.

I alt ble 3-4000 personer arrestert for deltakelse i illegalt avisarbeid. Hele 212 personer mistet livet som følge av illegal pressevirksomhet; av dem ble 62 henrettet, mens 108 omkom i fangenskap.

6.8 Sammendrag og konklusjoner

Selv om det meste av den illegale motstandsvirksomheten foregikk i organiserte former, er det likevel ofte forbundet med store problemer å rekonstruere aktiviteten, og å gradere omfanget av og intensiteten og påkjenningene ved virksomheten innenfor de enkelte gruppene, og i forholdet mellom dem.

Virksomheten på hjemmefronten ble utført under trussel om dødsstraff fra okkupasjonsmaktens side. Statistikken over krigsdødsfallene viser at gruppen "motstandsbevegelsen" hadde flere falne enn de samlede norske militære styrker i alliert tjeneste, jf tabellen på neste side.

Det fremgår at motstandsbevegelsen (inkludert politiske fanger) utgjorde den nest største gruppen i denne henseende - etter sjøfolkene i handelsflåten - med 2091 dødsfall eller 20,4 prosent av krigsdødsfallene. I alt 366 personer ble henrettet av tyskerne i Norge under krigen (inkludert 3 kvinner). Under trefninger, razziaer, sabotasjeaksjoner, arrestasjoner o.l. ble det drept 159 menn og 3 kvinner. Et antall av 130 personer døde i politisk fangenskap i Norge, derav ble 38 menn og 1 kvinne torturert til døde av Gestapo, mens 43 begikk selvmord i fangenskapet. I politisk fangenskap i utlandet mistet 1340 personer livet, og av dem var 610 jøder. - Ifølge Statistisk Sentralbyrå regnes i alt 93 personer som omkommet under flukt til England.

Byråets tall med hensyn til omkomne under flukt til England stemmer dårlig overens med hva Ulstein på et senere tidspunkt har kommet fram til, jf ovenfor. Vi antar at byråets tall for Englands-fartens vedkommende er foreldet. (Også enkelte andre av de tallene Statistisk sentralbyrå opererer med, kan være for lave. Eksempelvis ble ca 760 norske jøder deportert til Auschwitz, og av disse overlevde bare 25.)

Tabell 11.1: Krigsdødsfall i alt: 9/4 1940 - 8/5 1945

År		1. Militære		II. Sjøfolk	III. Del-	IV.	V. Lik-	Krigsdøds
				i handels-	takere i	Sivil-	viderte	-
		a.	b. Front-	flåten	motstands	befolknin-	nazister	fall i alt
		Norske	kjempere i		bevegelse	gen ellers	angivere	
		mil. styr-	tysk tje-		Politiske			
		ker	neste		fanger			
1940	Menn	865	-	741	4	311	-	1021
	Kvinner	-	-	22	-	110	-	141
1941	Menn	152	52	842	106	112	-	1264
	Kvinner	-	-	28	2	66	-	96
1942	Menn	243	194	1151	370	62	5	2025
	Kvinner	-	-	2	266	36	-	264
1943	Menn	390	83	507	466	187	4	1637
	Kvinner	-	2	7	26	42	-	37
1944	Menn	217	343	213	552	470	31	1835
	Kvinner	-	10	11	8	222	1	252
1945	Menn	133	4	114	311	94	23	679
	Kvinner	-	1	-	3	47	1	52
Uop-	Menn	-	-	-	16	2	-	18
pgitt								
død-	Kvinner	-	-	-	-	-	-	1
sår.								
1940	Menn	2000	676	3568	1825	1247	63	9379
1945	Kvinner	-	13	70	266	532	2	883
Til sammen		2000	689	3638	2091	1770	65	10263
Prosent		19.5	6.7	35.5	20.4	17.3	0.6	100.0

Kilde: "Statistikk over krigsdødsfallene 1940-1945" (1949).

Arbeidsgruppen mener det er grunnlag for å godta (presumere) at forskjellige former for illegal tjeneste kan føre til psykiske senskader. Nedenfor fremgår hvilke påkjenningskrav som i normaltilfellene skal gjelde. Grensene vil kunne justeres ved dokumentasjon på at påkjenningene har vært annerledes.

6.8.1 Milorg og annen aktiv motstandsvirksomhet

Milorg-tjenesten kunne, i tillegg til ordinær trening og deltakelse i våpenøvelser, for enkelte også innebære slippptjeneste, våpentransport, radiotjeneste, deltakelse i sab-

otasjeaksjoner m m. I forholdet mellom disse kategoriene og den vanlige Milorg-tjenesten var det betydelige gradsforskjeller med hensyn til påkjenningsnivået.

Den ordinære Milorg-tjenesten bestod i deltakelse i hemmelige møter, trening og våpeninstruksjon. De fleste vanlige Milorg-jegere utførte daglig sitt ordinære sivile arbeid, med unntak av at enkelte av dem våren og sommeren 1944 gikk under jorda som "gutta på skauen".

Milorg-tjenesten kunne dog også for disse folkene innebære betydelige påkjenninger og risiko. Tapene i form av drepte i kamp var totalt satt ikke særlig store - 162 falne i trefninger, razziaer o l på hjemmefronten, - men de mange opprullingene og arrestasjonene, med bevisstheten om hvilke belastninger det kunne innebære, tilsier at tjenesten medførte reell fare.

Det er imidlertid nærliggende å anta at betingelsene for mestring av påkjennin-gene var relativt gode. Styrken var selektert og bestod av vel motiverte deltakere som frivillig meldte seg til tjenesten. Selv om fienden var overmektig, og konsekvensene av kamp eller avsløring var dystre, hadde Milorg en rekke fordeler: Valg av tid og sted for innsatsen, muligheten til å ta initiativet og være angriper, mer enn å være i passivt forsvar, fordel av lokalkunnskap og "hjemmebane", og dels selvvalgte medarbeidere, sterkt samhold, tid mellom innsatsperiodene til å hvile ut. Det må derfor kreves betydelig varighet av ordinær tjeneste, minst to år, og den må ha vært aktiv, sammenhengende og ha innebåret risiko, for at godkjennelse av psykiske senskader skal finne sted ut fra presumsjon.

Av spesielle stressfaktorer ved Milorg-tjenesten var bl a frykt for å bli angitt og fengslet, det å måtte operere i det skjulte, mye passiv venting, mangel på beskyttelse og behandling etter internasjonale konvensjoner i tilfelle arrestasjon.

I henhold til en foreliggende undersøkelse medførte tjeneste i Milorg ikke påkjenninger av en art som rent generelt har ført til helsesvikt i ettertid. Selv ikke hos den del av personellet som deltok i den mest stressfylte del av tjenesten, som slippmottak og sabotasjeaksjoner, er det påvist noen økning i sykелighet eller dødelighet, slik tilfellet er f eks hos KZ-fangene. Vi viser til dr. O. Flatens studie i "San- itetsnytt" nr 1, 1980.

Arbeidsgruppen har merket seg at det i dr. Flatens studie er påvist større plager i form av nervøse sykdommer og sykdommer i muskler og skjelett (spesielt spen- ningstilstander av psykogen natur) i aksjonsgruppen enn i kontrollgruppen. - Det er også i tråd med de erfaringene som er gjort, at langvarig Milorg-tjeneste kan føre til senskader av psykisk art.

Vi mener på denne bakgrunn at det er grunnlag for å godta ordinær Milorg-tjeneste ut fra generell presumsjon, dvs eventuelle lidelser av psykisk eller psyko- gen art kan godtas når tjenesten har vært aktiv og kontinuerlig med det innhold som er nevnt ovenfor, og har hatt en varighet av minst 24 måneder.

Dersom tjenesten omfattet periodevis deltakelse i aktiviteter som innebar større risiko for arrestasjon og opprulling, eller direkte konfrontasjon med okkupasjons- makten, kan grensen senkes noe. Eksempelvis kan nevnes enkeltstående slippmot- tak, sporadisk våpentransport eller vaktoppdrag under aksjoner. Likevel er det kun i sjeldne tilfeller at den kan settes lavere enn 16 måneder.

Når det gjelder mer permanent deltakelse i utsatt virksomhet som radiotjeneste, aksjoner, slippmottak og våpentransport, antar arbeidsgruppen at risikoen for å bli arrestert var meget stor. Det bør derfor være tilstrekkelig at deltakelsen i slik tjeneste har hatt en varighet av minst seks måneder, for at psykiske senskader kan godtas ut fra generell presumsjon.

Dersom tjenesten også innebar deltakelse i kamp med fienden, vil stridsinten- siteten være av større betydning enn tidsfaktoren. Eksempelvis vil det for deltakerne

i det såkalte "Haglebu-slaget" være tilstrekkelig at det dokumenteres aktiv deltakelse i selve kampen.

Utsatt etterretningsvirksomhet og kurertjeneste i XU, og tilsvarende virksomhet i andre etterretningsorganisasjoner, kunne også innebære store påkjenninger både av fysisk og psykisk art. Det taushetsløftet som disse folkene avgav (og som de først nå er blitt fritatt for), kan dessuten ha virket som en ekstra risikofaktor i etterkrigstiden, ettersom det har hindret dem i å få bearbeidet eventuelle mentale problemer som de er blitt påført som følge av påkjenninger under tjenesten. Arbeidsgruppen mener at seks måneders aktiv deltakelse i slik tjeneste bør kunne åpne for godkjenning av psykiske senvirkninger, ut fra presumsjon.

Tjeneste i Komorg og de kommunisttilknyttede sabotasjegruppene samt aktiv deltakelse i støtteapparatet rundt grupper som ble sendt inn i landet fra Storbritannia, Sverige eller Sovjet, var etter alt å dømme ytterst risikabel virksomhet. Også for disse former for virksomhet bør grensen for godkjenning ut fra presumsjon derfor kunne settes til seks måneders tjeneste. Når det gjelder Komorg, bemerkes at presumsjonen gjelder aktiv deltakelse i motstandsarbeid, ikke ordinært medlemskap i NKP.

6.8.2 "Eksport"-virksomhet

Englands-fart

Som nevnt var det relativt høye tapstall i Englands-farten, i hvert fall når en ser flyktninger og eksportører under ett. Selv om bare et fåtall av eksportørene og deres medhjelpere mistet livet som følge av virksomheten (noen tapsprosent kan ikke angis siden tallet på deltakere er ukjent), er det likevel neppe noen grunn til å tvile på at arbeidet må ha vært særdeles sårbart, og dermed ha innebåret store belastninger, ikke minst av psykisk art, for deltakerne.

Arbeidsgruppen mener på denne bakgrunn at aktiv og sentral deltakelse i Englands-farten, bør gi grunnlag for godkjenning ut fra presumsjon for årsakssammenheng ved senskader av psykisk karakter, når virksomheten hadde en sammenhengende varighet av minst seks måneder. Når det gjelder personer som deltok mer perifert, kan det ikke settes noen bestemt månedsgrense. Foruten lengden av tjenesten vil faregraden måtte bli avgjørende, og hvert tilfelle må vurderes for seg. Det vil dog bare unntaksvis være aktuelt å godta en slik, mer perifer tjeneste ut fra generell presumsjon dersom tjenesten var kortere enn 12 måneder.

Svensketrafikken

Grenselosingen mot øst innebar flere slags påkjenninger. For det første medførte den store fysiske strabaser, spesielt om vinteren. På enkelte ruter gikk losene tre mil et par ganger pr. uke. Under vanskelige forhold, f.eks. på dårlig føre med lite trente og dårlig utstyrte flyktninger, kunne losene bli utsatt for ekstreme belastninger, undertiden også det rene blodslit.

For det andre innebar losvirksomheten psykiske påkjenninger i form av angst og generell utrygghet, dels fordi deltakerne ofte måtte operere alene og ikke i direkte tilknytning til en gruppe, i motsetning til de fleste andre på hjemmefronten. Som regel måtte virksomheten holdes skjult selv for familie og nærmiljø.

I enkelte tilfeller deltok hele familien i losvirksomheten, uten at påkjenningene av den grunn ble særlig mindre for den enkelte.

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at det for godkjenning av psykiske senvirkninger ut fra generell presumsjon, bør kreves minst seks måneders jevnlig los-

ing, dvs minst én tur pr. uke og fullt arbeid ved siden av. Det forutsettes at virksomheten og omfanget av den er dokumentert.

Arbeidsgruppen har i denne sammenheng, foruten det rent fysiske slitet som virksomheten innebar, lagt vekt på stressoren "mangel på søvn og hvile". Av den grunn mener gruppen at loser med mulighet til å hvile ordentlig ut mellom turene, må plasseres i en annen påkjenningskategori enn dem som gikk i sitt daglige arbeid ved siden av.

Var hyppigheten mindre enn hva som er forutsatt ovenfor, må kravet til varigheten settes høyere. Lostjeneste utført relativt jevnlig over et lengre tidsrom, bør derfor kunne gi grunnlag for godkjennelse ut fra presumsjon. Mer sporadisk lostjeneste derimot, dvs. et fåtall turer med lange tidsintervaller mellom hver tur, f.eks. én gang pr. måned over flere år, bør ikke føre til godkjennelse ut fra generell presumsjon.

6.8.3 Avisarbeid

Deltakelse i illegal pressevirksomhet, dvs produksjon og distribusjon av ulovlige aviser, var meget utsatt motstandsarbeid, fordi risikoen for å bli oppdaget var stor, jf det høye tallet på arresterte og henrettede som følge av slik virksomhet.

Virksomheten ble ikke ledet av noen overordnet, sentral organisasjon, men omfattet en rekke små, mer eller mindre løst strukturerte grupper som opererte på selvstendig basis. Både organisasjonsformen og det forhold at mange mennesker (mottakerne) fikk kjennskap til virksomheten, bidrog til å øke usikkerheten ved avisarbeidet.

Arbeidsgruppen har på denne bakgrunn kommet til at langvarig deltakelse i produksjon og distribusjon av illegale aviser, bør kunne godtas ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng. Presumsjonen gjelder også i dette tilfelle kun senvirkninger av psykisk art.

Med hensyn til varigheten av deltakelsen er vi av den oppfatning at det bør kreves minst 12 måneders sammenhengende tjeneste for at presumsjonen skal gjelde.

Litteratur til dette kapitlet

Den generelle delen av fremstillingen om motstandsbevegelsen er hovedsakelig basert på Ole Kristian Grimnes' *Hjemmefrontens ledelse*. I tillegg har vi benyttet verket *Norge i krig* (1984-87) - særlig bind 2 (*Nyordning*) og bind 6 (*Hjemmefronten*). For øvrig har vi brukt følgende spesiallitteratur:

Backer, Julie: *Statistisk oversikt over krigsdødsfallene 1940-1945*. Oslo 1949. Publisert i *Statistiske meddelelser* 1948.

Barstad, Tor A.: *Pelle-gruppa*. Oslo 1987.

Eriksen, Hans Kr.: *Partisaner i Finnmark*. 1969.

Eriksen, Hans Kr.: *Partisanenes død*. 1972.

Eriksen, Hans Kr.: *Partisaner i nord*. Oslo 1979. Forkortet utgave basert på de foregående bøkene av samme forfatter.

Fjørtoft, Kjell: *Dramaet på Arnøy*. Oslo 1981. Om en norsk-sovjetisk etterretningsgruppe (*Arnøy-gruppen*) som opererte i Nord-Troms i tiden februar 1942-august 1943 da den ble tilintetgjort.

Fjørtoft, Kjell: *Lille-Moskva*. Oslo 1983. Om partisanvirksomheten i Finnmark. Inneholder bl.a. en navneliste over nordmenn som fikk partisanopplæring i Sovjetunionen.

Flaten, O.: *Sykkelighet i to grupper av motstandskjempere fra 2. verdenskrig*. Viten-

- skapelig undersøkelse publisert i tidsskriftet "Sanitetsnytt" nr 1 1980.
- Fontander, Bjørn: *Flykten över Kjölen 1940-1945*. Malmö 1979.
- Gjelsvik, Tore: *Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940-45*. Oslo 1977.
- Haganæs, Jul: *Om det koster deg livet. Fra krigens dager i Valdres*. Oslo 1985.
- Jacobsen, Tor: *"Crux" kaller London*. Oslo 1985.
- Jensen, Erling, m fl (red.): *Kompani Linge*. Bind I-II. Oslo 1948.
- Kjeldstadli, Sverre: *Hjemmestyrkene*. Oslo 1959.
- Lillegaard, Leif B.: *Majavatn-tragedien*. Oslo 1964.
- Luihn, Hans: *De illegale avisene*. Oslo 1960.
- Luihn, Hans: *Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940-1945*. Oslo 1981. Omarbeidet utgave av foregående bok.
- Nøkleby, Berit: *Pass godt på Tirpitz. Norske radioagenter i Secret Intelligence Service 1940-1945*. Oslo 1988.
- Ottosen, Kristian: *Theta Theta. Et blad fra motstandskampens historie 1940-1945*. 1983.
- Solheim, Torolf: *I solnedgangstider*. Oslo 1976. Om Komorg og annen kommunistisk motstandsvirksomhet.
- Sunde, Asbjørn: *Menn i mørket*. Oslo 1947. Om Osvald-gruppen.
- Sæter, Einar: *I kurerfart for XU*. Trondheim 1977.
- Tiller, Odd: *Ti unge liv. Hagebyen mot hakekorset*. Oslo 1982. Om Ullevål Hageby-gruppen og Pelle-gruppen.
- Ulstein, Ragnar: *Englandsfarten*. Bind 1-II. Oslo 1965-67.
- Ulstein, Ragnar: *Svensketrafikken*. Bind 1-III. Oslo 1974-77.
- Undersøkelleskommisjonen av 1945: *Den norske regjerings virksomhet fra 9. april 1940 til 22. juni 1945*. Bind IV - Forsvarsdepartementet. Oslo 1948.

De viktigste forkortelsene i dette kapitlet:

AT	Arbeidstjenesten.
B.org	Hemmelig bedriftsvern for industrien, etab. 1942.
DIS	Det indre samband, dvs. Milorgs interne sendernett (i motsetning til UK-sambandet), etablert av Knut Haugland i 1944.
E.org	Beredskapsorganisasjon, først og fremst for offentlige etater, etab. fra våren 1943.
FO	Forsvarets overkommando, gjenopprettet i London 6.2.1942 med Wilhelm Hansteen som sjef.
FO II	Etterretningsavdelingen ved Forsvarets overkommando, som SIS-agentene i Norge sorterte under.
FU	Faglig utvalg, den illegale fagforeningsledelsen, etab. høsten 1941.
HL	Hjemmefrontens ledelse, lansert offentlig i forb. med en parole mot AT sendt ut over BBC 15. mars 1944.
HS	Hjemmestyrkene, fra 1944 betegnelse på den militære motstandsbevegelsen i Norge.

J.org	Jernbaneorganisasjonen, etab. i 1942 med sikte på stille sabotasje mot jernbanetrafikken.
Jøsspo	Jøssingpolitiet (også kalt 2 AP), en gren av SL som fungerte som "sikringspoliti" for Polorg.
Komorg	Den hemmelige kommunistiske motstandsorganisasjonen, ledet av Peder Furubotn.
KK	Koordinasjonskomiteen, også kalt RY, dvs rådet for yrkene eller yrkesrådet.
MI II	Det militære etterretningskontoret i Stockholm, etab. 1. juli 43.
Milorg	Den militære motstandsorganisasjonen, kalt HS fra høsten 1944.
OS	Organisert Sabotasje. Illegal ingeniørorganisasjon etab. 1942, fra 1944 kalt OSRA.
OSS	Office of Strategic Services. Amerikansk organisasjon for hemmelig krigføring i tyskokkuperte land, tilsvarende den britiske SOE. Den går også under betegnelsen OSS/SO (Office of Strategic Services/Special Operations).
Polorg	Den hemmelige politiorganisasjonen.
Saborg	Selvstendig kommunistisk aksjonsgruppe på Vestlandet, i funksjon fra slutten av 1943.
SIS	Special Intelligence Service, britisk organisasjon sideordnet med SOE, men som drev med ren etterretningsvirksomhet i okkuperte land, underlagt Foreign Office.
Sipo	Die Sicherheitspolizei, fellesbetegnelse for avdeling IV (Gestapo) og avdeling V (Kripo) av det tyske politiet.
Sivorg	Samlenavn på den sivile motstandsbevegelsen.
SL	Milorgs sentralledelse.
SOE	Special Operations Executive. Britisk organisasjon etab. 19. juli 1940 med sikte på irregulær krigføring i okkuperte land.
ST	Sikringstjenesten - fellestjeneste for alle motstandsorganisasjonene.
XU	Selvstendig militær etterretningsorganisasjon underlagt FO II og MI II.

7 FANGENSKAP I NORGE

7.1 Innledning

Ifølge standardverket *Norges krig 1940-1945* er begrepet konsentrasjonsleir ikke dekkende som betegnelse på noen av fangeleirene i Norge, når en ser bort fra leirene for utenlandske krigsfanger her i landet. Momarken fangeleir på Mysen, som tyskerne begynte å bygge på slutten av krigen (visstnok i 1944), var utsett til å ha en slik funksjon, men den var ikke kommet ordentlig i drift ved krigens slutt.

I "Bundesgesetzblatt" nr 64 av 20. september 1977, som inneholder en offisiell liste over tyske konsentrasjonsleirer, figurerer, foruten Mysen, 10 norske leirer, nemlig *Bredtveit*, *Espeland* (fra 1.1.42), *Falstad* (fra 1.12.41), *Grini* (fra 14.6.41 til 8.5.45), *Jørstadmoen* (30.3.42-12.4.42), *Kirkenes* (28.4.42-10.11.42), *Stavern* (fra 1.11.43), *Sydspissen* (fra 26.4.42), *Tromsdalen* (fra 4.6.43) og *Ulven* (1.6.40-1.1.43).

Med Jørstadmoen siktes her til en transittleir for lærere som ble arrestert for å ha nektet å melde seg inn i det nazistiske "Norges lærersamband". De fleste av disse lærerne ble sendt videre til Sør-Varanger, der de foruten i *Kirkenes fangeleir* ble plassert i *Elvenes fangeleir* og en leir på *Sandnes*. *Jørstadmoen*, *Kirkenes* og *Elvenes* var for øvrig leirer for sovjetiske fanger. - *Stavern* var transittleir for arresterte studenter på vei til Tyskland. - Arbeidsgruppen har ikke funnet grunn til å behandle disse leirene her. Derimot har vi funnet grunn til å omtale en del andre leirer i Norge som ikke er kommet med i den nevnte tyske listen, samt et antall tyske og norske fengsler.

Tallet på dem som ble arrestert av tyskerne eller NS under okkupasjonen har ikke latt seg fastslå helt nøyaktig, men er anslått til 38 000-40 000. Andenæs angir i *Det vanskelige oppgjøret* at fangene gjennomlevde til sammen ca 60 000 fangeår. Tallet på fanger var etter alt å dømme i sterk økning i siste halvdel av krigen. Antallet norske fanger våren 1943 er noe usikkert anslått til ca 10 000, herav 6-7000 i Sipos og Stapos innretninger i Norge. De viktigste fangeleirene og fengslene for politiske fanger var:

7.2 Fangeleirer

Åneby

Åneby fangeleir i Nittedal ble anlagt spesielt for de såkalte "Svolvær-gislene", dvs. de ca 100 personene som ble arrestert etter det første Lofoten-raidet 4. mars 1941. Leiren ble avviklet alt 12. juni samme år, da hele belegget på 115 fanger ble overført til Grini.

Grini

Grini fangeleir var en såkalt Polizeihäftlingslager, underlagt Oslo-avdelingen av Sipo u. SD. Leiren ble åpnet 12. juni 1941, da 115 fanger ble overført dit fra Åneby-leiren. I alt var 19 247 fanger innom Grini, og av dem ble 3402 sendt videre til Tyskland. I tillegg til politiske fanger fra Norge og 18 andre nasjoner huset Grini også noen kriminelle, blant dem svindlere, svartebørshandlere og andre vinningsforbrytere.

Den såkalte "Fallskjermen" på Grini var fra 5. november 1942 til 23. september 1944 en spesialcelle for dødsdømte og tukthusdømte fanger. De siste ble i regelen sendt til Tyskland innen to måneder etter ankomsten. Dessuten satt det folk uten dom på "Fallskjermen", samt enkelte som sonet disiplinærstraff. Endelig satt det også andre fanger der i påvente av transport til Tyskland. Den 23. september 1944

ble "Fallskjermen" overlatt til Grinis kvinneavdeling, og de mannlige fangene ble overført til "Haft", som var betegnelsen på fengslet eller isolatavdelingen på Grini. De fleste fangene som ble plassert der, hadde en betydelig innsats bak seg. I perioder fantes det også en spesiell straffekolonne på Grini, kalt "Traven" eller "travgjengen", ledet av den beryktede Kuntze.

Grini var hovedleir for en rekke utekommandoer allerede fra sommeren 1941, da den første av dem, *Arbeitskommando Lövenskiold*, ble opprettet. De fleste av disse utekommandoene lå i det sentrale Østlands-området, men det fantes også utekommandoer i Trøndelag (*Fannrem*) og Nord-Norge (*Kvæningen* og *Bardufoss*). Gestapo-hovedkvarteret Victoria Terrasse ble også brukt som utekommando under Grini. Den siste utekommandoen ble opprettet på Momarken travbane 13. mars 1945 for å delta i byggingen av en ny, stor leir, jf ovenfor.

Fannrem fangeleir i Orkdal ble etablert som utekommando under Grini i slutten av oktober 1944 og eksisterte til krigens slutt. Belegget utgjorde pr. 23. januar 1945 203 fanger, hvorav de fleste var blitt arrestert og sendt til Grini i løpet av 1944. Fangene bodde i militære brakker med plass til mellom 6 og 20 fanger på hvert rom. De ble brukt til arbeid på Orkdalsbanen, som skulle gjøres bredsporet. Fangene ble bevoktet av politisoldater tilhørende SA.

Forholdene på Fannrem var relativt strenge den første tiden, da fangene ble holdt helt isolert og måtte utføre hardt arbeid. Til gjengjeld var matrasjonene ikke fullt så knappe der som på Grini. Men fra desember 1944 kom fangene i kontakt med sivilbefolkningen på stedet, og fra da av fikk de rikelig med mat og dessuten det de trengte av klær og sko. - Det foreligger opplysninger om at en av fangene døde under oppholdet, angivelig av matforgiftning.

Bardufoss ble etablert som utekommando i begynnelsen av mars 1944, da det kom 400 fanger dit. Av disse kom ca 300 fra Grini og de øvrige fra Falstad. Senere ble andre Grini-fanger sendt nordover, slik at det alt i alt var ca 800 fanger innom Bardufoss-leiren. Leiren var i funksjon til krigens slutt, da fangetallet var ca 550. Bardufoss-fangene måtte utholde lange arbeidsdager (12-13 timer i døgnet), dårlig og mangelfull mat, ekstreme værforhold og skrøpelige innkvarteringsforhold.

Den aller nordligste av Grinis utekommandoer lå i Kvæningen i Nord-Troms, og bestod egentlig av to atskilte leirer, *Veidal* og *Badderer* (*Veiskaret*). Leirene ble etablert som utekommando for ca 400 Grini-fanger samt jødene fra Falstad i begynnelsen av august 1942. Fangene ble bevoktet av Wehrmacht-soldater, og arbeidet under kommando av folk fra Organisation Todt. Arbeidet bestod i å bygge hva som ble kalt Norges største trehus, en 6 km lang snøoverbygning langs riksveien. De klimatiske forholdene var i perioder temmelig harde utover høsten, men ellers led fangene ingen spesiell overlast under oppholdet. Røde Kors i Tromsø forsynte dem bl a med klær og mat. De fikk også hjelp av befolkningen på stedet, og mange av fangene fikk pakker fra sine pårørende. Fangene ble sendt tilbake til sine respektive hovedleirer 11. november 1942.

Ulven og Espeland

Ulven fangeleir var Polizeihäftlingslager for Sipo u. SD i Bergen, anlagt alt i juni 1940. I den første tiden satt det mest jøder og kommunister på Ulven, men etter hvert ble også arresterte motstandsfolk av ulike kategorier plassert i denne leiren. Den var begunstiget med relativt vennligsinnede kommandanter fram til 1942, da en uberegnelig og brutal nazist ble innsatt som sjef, Holenia - med oppnavnet "Stormen". De første henrettelsene på Ulven fant sted 22. oktober 1941, da to mann ble skutt. Senere ble det henrettet (skutt) et ukjent antall fanger der - nordmenn, russere og serbere.

Det var dårlig kosthold på Ulven, men få tilfeller av direkte mishandling av fangene. Enkelte ble plassert i en spesiell isolasjonsbrakke ("Lenken"), der de til dels satt i eneceller. Isolasjonen varte imidlertid som regel bare så lenge fangene var under forhør.

I januar 1943 begynte byggingen av en ny leir i Mollalia på Espeland, i Arna kommune øst for Bergen. En del fanger fra Ulven ble utkommandert til å delta i byggingen. Det var elendige forhold der i byggetiden. Utpå sommeren 1943 ble samtlige fanger fra Ulven overført til den nye leiren på Espeland.

Forholdene i *Espeland fangeleir* var trolig noe vanskeligere enn på Ulven. Innkvarteringsforholdene var primitive, og det ble snart trangt om plassen i de overfylte brakkene. En del av vaktene og ledelsen opptrådte temmelig brutalt og vilkårlig, og fysisk mishandling var ikke ukjent for fangene i Espelands-leiren. Men tempoet i arbeidskommandoene var ikke avskrekkende.

Fanger som var under mistanke for særlig alvorlige forhold, ble vanligvis holdt isolert. Den såkalte "lenkegjengen" holdt til i en egen avdeling, som bestod av trange celler der fangene kunne bli sittende isolert i månedsvis. Ved krigens slutt satt det ca 200 fanger på Espeland.

Falstad

Falstad fangeleir var Polizeihäftlingslager, underlagt Sipo u. SD i Trondheim. Fangearkivet inneholder ca 6500 navn; av dem er ca 900 utenlandske, men det reelle fangetallet var trolig en god del høyere. De første fangene ankom til leiren 11. desember 1941, men først fra våren 1942 - da noen av Englands-farene fra Ålesunds-saken ble brakt dit - fikk Falstad preg av konsentrasjonsleir. Det ble lange arbeidsdager for fangene, og straffeeksersis for de minste "forseelser". Utover høsten samme år ble forholdene enda et hakk verre.

For syke russere og serbere var Falstad å regne for en utryddelsesleir. Den samme funksjonen hadde leiren for syke jødiske fanger. De gjenlevende jødene ble i november 1942 sendt sørover til Bredtveit fengsel ved Oslo, og derfra i to puljer videre til Auschwitz. Bare seks av de jødene som satt på Falstad vendte hjem fra tysk fangenskap etter krigen.

Falstad står i en særstilling blant fangeleirene i Norge på grunn av sin blodige historie. Det forklares dels ved at fanger fra flere store saker, bl a Ålesunds-saken og unntakstilstanden i Trondheim, ble sendt dit og senere ble skutt i Falstadskogen. Dels har dette sammenheng med at leiren sorterte under Gerhard Flesch, Gestapo-sjefen i Trondheim som av mange ble rangert som den aller verste av de tyske krigsforbryterne i Norge.

Falstad hadde også en isolatavdeling, der det hovedsakelig ble plassert dødsdømte fanger. I motsetning til "cellefangene", som ikke deltok i den ordinære fangevirksomheten, fikk mange av de øvrige fangene anledning til å komme ut og arbeide på gårdene i omegnen om dagene.

Fra høsten 1943 bedret forholdene seg noe, blant annet fordi kostholdet ble lagt om. Det ble da bestemt at fangene skulle ha mat i henhold til det laveste kostskjemaet på Wehrmacht-regulativet. Samtidig begynte leiren å få leveranser via Danskehjelpen. Leiren hadde heller ikke det samme preg av "dødsleir" som tidligere, idet tallet på henrettelser var betydelig mindre i siste del av krigen.

Det satt også en del kvinner på Falstad. De ser ikke ut til å ha fått den samme brutale behandlingen som mennene, f eks ble de aldri utsatt for straffeeksersis.

Sydspissen og Tromsdalen (Krøkebørsletta)

Sydspissen ble etablert som leir for politiske fanger våren 1941. Belegget var 100-120 mann. De fleste oppholdt seg relativt kort tid på stedet, i og med at *Sydspissen* fungerte som oppsamlings- og gjennomgangsleir for området nord for Lofoten.

Det foreligger opplysninger om at kostholdet på *Sydspissen* var mangelfullt. Det er også ellers holdepunkter for å anta at fangebehandlingen rent generelt var dårligere i denne leiren enn i de tilsvarende leirene i Sør-Norge. Vaktene var hensynsløse, særlig i den første tiden da det mest var unge folk som tok seg av vaktholdet.

Leiren, som var Polizeihäftlingslager under Sipo u. SD i Tromsø, ble flyttet til *Krøkebørsletta* (Tromsdalen) i november 1942. Vel 2000 politiske fanger regnes å ha passert *Krøkebørsletta*, på vei til Falstad, Grini eller Tyskland. Kvinnelige fanger ble ikke plassert der; de ble holdt i forvaring i lokale arrestrom eller fengsler inntil de eventuelt ble transportert sørover.

7.3 Fengsler

7.3.1 Victoria Terrasse og regionale og lokale Gestapo-hovedkvarterer

Det tyske sikkerhetspolitiet hadde en kort tid etter invasjonen i 1940 sitt hovedkvarter i stortingsbygningen, men alt i begynnelsen av mai 1940 ble Sipo u. SD installert i Victoria Terrasse, der det også var celler for fanger som var til forhør eller under etterforskning.

Victoria Terrasse var både Gestapos hovedkvarter i Norge og regionalt hovedkvarter for Østlandet. Våren 1941 ble tortur tatt i bruk systematisk og i langt større grad enn før, etter retningslinjer utarbeidet av Gestapo-sjefen i Oslo, Siegfried Fehmer.

Ved de øvrige regionale hovedkvarterene for Sipo u. SD - Gestapo-fengslet i *Eiganesveien* i Stavanger, *Veiten 3* i Bergen, *Trøndelag Misjonshotell* i Trondheim og Gestapo-kjelleren i *Bankgata 13* i Tromsø - var det tilsvarende innretninger, med mishandling og tortur som fast praksis under forhørene av fangene.

Endelig hadde Sipo u. SD lokale hovedkvarterer - såkalte *Aussendienststellen* - på ca 30 forskjellige steder over hele landet, underlagt de regionale hovedkvarterene. I tillegg kom ca 10 "grensepolitistasjoner". Også til disse innretningene var det knyttet fengsler hvor de arresterte ble utsatt for overgrep og mishandling i forbindelse med forhørene.

7.3.2 Andre "Gestapo-fengsler"

Møllergt. 19 (Oslo kretsfengsel avd. A)

Kretsfengslet i Møllergata 19 i Oslo ble tatt i bruk som Polizeigefangnis umiddelbart etter tyskernes ankomst til Norge, og alt høsten samme år var det blitt et beryktet sted. Møllergt. 19 var Gestapos sentralfengsel for hele landet. Den ordinære kapasiteten var 155 fanger, men tyskerne stuert sammen opptil 550 fanger der.

Fengslet var delt i flere avdelinger. Fra "Sukkenes bro" kom fangene direkte inn i avd. B, som ble regnet som den strengeste. Fanger som tyskerne mente var viktige, ble her satt i en såkalt "Sondercelle". I etasjene over lå avd. C og D, mens avd. A lå i underetasjen. Under der igjen lå de beryktede mørkecellene. Fra desember 1940 var det også en kvinneavdeling på "Nr 19". Kvinnene satt i eneceller, og det var en betydelig forbedring i deres kår da de utpå sommeren 1941 ble overført til Grini og kom på fellesrom.

Forhørene av fangene foregikk som regel på Victoria Terrasse, men det hendte også ganske ofte at Sipo-folkene kom over til Møllergt. 19 for å forhøre fangene der. De rigget seg da til i biblioteket ("orgelcella") med sine torturredskaper. En ukjent antall fanger måtte utstå mishandling eller tortur på Møllergt. 19.

"Arkivet"

Statsarkivet i Kristiansand ble okkupert av tyskerne alt 10. april 1940, men i desember samme år ble bygningen frigitt. Gestapo hadde visstnok en avdeling i byen fra mai 1940, men først i slutten av januar 1942 ble arkivbygningen i sin helhet tatt i bruk som lokalt Gestapo-hovedkvarter. Statsarkivet i Kristiansand sorterte under Sipo u. SD i Stavanger. Fangene satt vanligvis ikke lenge fengslet i selve arkivet. Oftest ble de hentet inn dit til forhør, og deretter ført tilbake til kretsfengslet i Kristiansand. Enkelte kunne likevel bli sittende i flere måneder på arkivet.

Forhør med systematisk tortur ble for alvor satt i gang av Gestapofolkene på arkivet i forbindelse med den store opprullingen av Sørlands-organisasjonen i desember 1942. Det er antatt at fangebehandlingen på arkivet var like ille, muligens verre, enn på Victoria Terrasse.

Vollan

Vollan var egentlig avdeling A av Trondheim kretsfengsel, men ble tatt i bruk som Polizeigefängnis i løpet av det første krigsåret. Kapasiteten var i normale tider 32 fanger, men under tyskerne var belegget på det meste mellom 250 og 300 mann. Det satt ikke bare politiske fanger på Vollan, men også kriminelle. Minst 13 nasjoner var representert der.

Vollan fungerte som transittsentral for politiske fanger som skulle videre til arbeidsleir, eller til eksekusjonsstedet. Av den grunn fikk oppholdet der for de flestes vedkommende relativt begrenset varighet. Mange av fangene ble sendt ut på arbeid for tyskerne til ulike steder utenfor byen.

I den første tiden skiftet sjefene ofte, men fra august 1942 ble Oberscharführer Anton Schwenk overlatt bestyrelsen. Han innehadde stillingen i vel to år, men ble da "degradert" til nestkommanderende på grunn av sin humane fangebehandling.

Fangene på Vollan hadde, blant annet i motsetning til Falstad-fangene, norsk forpleining etter fengselsregulativet. Folk som satt særlig hardt i det, ble plassert i "Zonderabteilung" (enecelle), mens andre fikk bevege seg relativt fritt i bygningen og komme ut på arbeidskommandoer.

7.3.3 Andre leirer og fengsler

Akershus festning (Deutsches Kriegswehrmacht-Gefängnis)

Akershus landsfengsel ble 15. april 1940 overtatt av Wehrmacht. Etter felttoget ble det en kort tid brukt som fengsel for norske krigsfanger. Deretter ble stedet brukt av Wehrmacht som fengsel for tyske fanger. Fra 1941 overtok Sipo u. SD en del av fengslet for politiske fanger; i stor grad ble personer med dødsdom, eller personer som ventet på dødsdom, sendt dit. I tillegg ble Akershus brukt som samlingssted for fanger som skulle deporteres til Tyskland. Fanger med dom satt vanligvis ikke lenge på Akershus; oppholdet var oftest begrenset til bare noen uker og i enkelte tilfeller noen måneder - i påvente av transport til Tyskland, eller til retterstedet. Enkelte av de politiske fangene kunne likevel bli sittende der i lengre tid.

Vaktene på Akershus tilhørte Wehrmacht. Selve fangebehandlingen var derfor gjennomgående god, sett i forhold til behandlingen i Sipos innretninger, men det

forekom tilfeller av mishandling også der. Kostholdet var mangelfullt, det var lite mat og kvaliteten var dårlig.

Det spesielle ved oppholdet på Akershus var nok likevel den mentale belastningen - som uvissheten og tanken på hva fremtiden førte med seg.

Åkebergveien fengsel ("Bayern")

Oslo kretsfengsels avdeling B i Åkebergveien 11 hadde en noe spesiell stilling. Fra februar 1941 overtok Sipo en del av en fløy i fengslet (etter hvert et antall av ca 110 fangeplasser), som ble brukt til såkalt *Gerichtsgefängnis*, det vil si fengsel for personer som var ferdige med forhørene men ennå ikke var stilt for retten. Ellers ble dette fengslet brukt av det norske statspolitiet (Stapo). Dette var en sammenslutning av Utrykningspolitiet og kriminalpolitiets overvåkningsavdeling som formelt ble etablert av Jonas Lie 1. juli 1941 - etter mønster av det tyske Sipo. På dette tidspunkt var det gode forhold for de politiske fangene i dette fengslet, som ikke regnes blant okkupasjonstidens farligste oppholdssteder. Det var også en egen landsfengselsavdeling i Åkebergveien, for fanger (kriminelle) som sonet dommer på over seks måneder.

De politiske fangene som satt i dette fengslet, hadde oftest ikke fått noen dom, og ble i regelen overført til andre innretninger etter relativt kort tid.

Bredtveit

Bredtveit fengsel ved Grorud ble tatt i bruk som interneringssted for politiske fanger høsten 1941. I mai 1942 ble en gruppe gisler og sikringsfanger i et antall av ca 100 mann innsatt på Bredtveit. Om høsten samme år ble ca 300 jøder plassert der, men de ble sendt ut på en ny transport etter noen måneder.

Etter hvert vokste det opp en brakkeleir utenfor hovedbygningen, noe som gav stedet et preg av fangeleir.

Brakkeleiren bestod dels av store fellesbrakker, der fangene kunne bevege seg relativt fritt, og dels av brakker med eneceller.

Fengslet ble administrert av Stapo, og betjeningen var norsk.

Berg

Berg fangeleirs historie går tilbake til 10. juli 1942, da Eivind Wallestad ble ansatt som sjef, og oppbyggingen tok til under hans ledelse.

Leiren var det nazistiske politidepartementets interneringsleir for jøder og politiske fanger. Den hadde også en tid en egen avdeling for kriminelle ("svartebørs-brakka").

Leiren var på langt nær ferdig da aksjonen mot jødene ble satt i verk i oktober 1942, men likevel ble ca 350 jøder plassert der i dagene 26.-28. oktober. Nesten 300 av disse ble deportert til Tyskland i slutten av november samme år, og bare 7 av dem overlevde.

Fra 27. januar 1943 begynte politiske fanger å bli plassert der, til å begynne med i et nokså begrenset antall. Forholdene i leiren var på denne tid særdeles dårlige, med hardt arbeid, elendig kosthold, urenslighet, sjikanøse avstraffelser og sykdom (skjærbuk, dysenteri og byller). Fra april 1943 bedret forholdene seg betraktelig; det gjaldt både fangebehandlingen og kostholdet, men også i de neste halvannet år måtte fangene døy sult, straffeeksisis og kjellerarrest. I det siste halvåret før freden var forholdene relativt gode.

En fortegnelse over belegget i Berg fangeleir viser at 847 mann hadde vært innom leiren i tiden fram til 5. mai 1945. I dette tallet inngår politiske fanger og de jødene som satt i leiren fram til 2. mai 1945, men ikke de jødene som ble deportert til Tyskland i 1942. Belegget var størst den siste krigsvinteren, da det omfattet 500-600 mann. Fangevokterne var norske. De ble etter krigen idømt straffer fra seks måneders fengsel til livsvarig tvangsarbeid.

Storetveit/Framnes

Få dager etter den såkalte *Telavåg-affæren* 26. april 1942 ble samtlige innbyggere i det lille fiskeværet Telavåg på Sotra fordrevet fra sine hjem. Arbeidsføre menn i alderen 16-65 år ble sendt til Grini og senere til Tyskland, mens barn og kvinner samt menn over 65 år - i et antall av 268 personer, hvorav den eldste var 93 år og den yngste 12 uker gammel - ble internert på Storetveit skole i Fana. De ble bevoktet av SS-vakter, men Røde Kors var hele tiden til stede og gjorde hva som var mulig for å lette fangenes kår. Kosten ble brakt til leiren fra kretsfengslet i Bergen.

I midten av juni 1942 ble de eldste fangene overført til Framnes ved Norheim-sund. Noen dager senere besluttet Sipo-sjefen i Bergen, SS Hauptsturmführer Blomberg, at også mødre, og barn under 6 år, skulle overføres til Framnes, mens barn i alderen 6-15 år og noen unge ugifte piker skulle sendes "østover". Da de 31 mødrene og småbarna ble sendt av gårde 21. juni, og de 39 eldre barna ble igjen, kom det ifølge professor Birkhaug, som har skrevet boka om Telavåg-affæren, "til de uhyggeligste opptrin i fangeleiren". Flere av kvinnene fikk nervesammenbrudd, og enkelte av mødrene forsøkte å ta både sitt eget og barnas liv. Også på turen inn til Framnes forekom det flere tilfeller av nervesammenbrudd.

Få dager senere utbrøt en skarlagensfeberepidemi blant barna på Storetveit, og i begynnelsen av juli brøt det ut smittsom halsdifteri, som fikk SS-vaktene til å flykte fra leiren. Dette førte til at transporten til Oslo ble utsatt, for så til slutt å bli oppgitt. Den 15. og 16. august 1942 ble de fleste av barna gjenforent med sine familier på Framnes. Fire av de difterisyke ble innlagt på Haukeland sykehus, mens de øvrige 23 fulgte med transporten til Framnes der de ble holdt isolert. Men under oppholdet på Framnes oppstod nye tilfeller av difteri, og de to som var alvorligst syke, måtte sendes til Haukeland sykehus.

På Framnes ble fangene anbrakt i en moderne utstyrt internatskole. Husholdningen ble her forvaltet av skolens bestyrer, mens vaktholdet ble overlatt til Hordaland politikammer. Røde Kors bistod også her fangene så langt det var mulig. Politivaktholdet på Framnes var hele tiden "forståelsesfullt og liberalt".

I det store og hele synes dødsbudskapene fra Sachsenhausen, der mange av Telavåg-kvinnenes menn mistet livet, å ha vært den største påkjenningen under oppholdet på Framnes.

Den 17. mai 1944 ble de internerte Telavåg-fangene satt fri. De kunne likevel ikke vende tilbake til sine hjemsteder, men måtte ta inn hos slektninger i Sund og Austevoll. En del av fangene var av forskjellige grunner satt fri tidligere.

Leirpollen, Storskog og Tofte

I Kirkenes-området var det - foruten lærerleirene i Kirkenes, Elvenes og Sandnes - tre tyske fangeleirer med norsk belegg, nemlig *Leirpollen*, *Storskog* og *Tofte*. Det siste går også under betegnelsen *Jarfjordbotn*.

Leirpollen fangeleir, som muligens var den mest primitive av disse innretningene, regnes også som tilintetgjørelsesleir for russiske fanger. Leiren ble sommeren 1943 tatt i bruk for personer som ble arrestert i forbindelse med en større tysk aksjon

mot partisanvirksomheten på Varangerhalvøya. I forbindelse med opprullingen av *Persfjord-gruppen* ble ca 40 personer med tilknytning - eller mistanke om tilknytning - til denne gruppen arrestert og ført til Leirpollen. Opprullingen av andre grupper i Finnmark omtrent samtidig førte også til en rekke arrestasjoner, slik at fangetallet i Leirpollen visstnok kom opp i ca 70 personer. Hele 11 av de norske fangene ble henrettet, rettere sagt slått i hjel, allerede i august samme år.

Fangene bodde i en brakke under svært primitive forhold; de ble tvunget til å utføre hardt arbeid for tyskerne, og var ofte i forhør hos Gestapo. Kostholdet var dårlig, og førte sammen med det harde arbeidspresset til at fangene ble sterkt avkreftet.

I februar 1944 ble fangene i Leirpollen overført til Storskog, en leir som lå nærmere grensen mot Sovjet. Denne leiren eksisterte visstnok fram til oktober 1944, da området ble befridd av russiske styrker.

Også den tredje av disse leirene, Tofte i Jarfjordbotn, var i drift i 1944.

For øvrig foreligger det sparsomt med opplysninger om forholdene i disse leirene, om hvor lenge de var i funksjon, antall fanger osv. Med hensyn til standarden i disse leirene synes det likevel ingen grunn til å tvile på at fangene levde under særdeles primitive og umenneskelige forhold.

7.4 Vurderinger og konklusjoner

7.4.1 Generelle bemerkninger

Tyske myndigheter, i første rekke Sipo u. SD, men også Wehrmacht, tok i stort omfang i bruk de vanlige norske fengslene, det vil si krets- og hjelpefengslene. I Oslo og Trondheim ble ett av krets-fengslene i sin helhet overtatt av Sipo, mens et annet på hvert av stedene ble delvis overtatt. I tillegg ble Arendal hjelpefengsel overtatt i sin helhet. Hamar, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Vadsø og Bodø krets-fengsler samt Larvik hjelpefengsel, ble for en vesentlig del disponert av tyskerne. Praktisk talt alle øvrige krets- og hjelpefengsler måtte i større eller mindre grad ta imot fanger etter tysk ordre.

Tyskerne sørget selv for vakthold og administrasjon i de fengslene de overtok i sin helhet og i fengsler med separate tyske avdelinger (Åkebergveien, Bergen og Stavanger krets-fengsler). For øvrig blandet tyskerne seg normalt ikke inn i fengslenes daglige drift. Matutdelingen ble vanligvis utført av norske fengselstjenestemenn, også ved de fengslene som tyskerne disponerte.

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at opphold i norske krets- og hjelpefengsler med norsk administrasjon og det gamle fengselspersonellet til stede, ikke innebar påkjenninger av betydning. Personer som var ettersøkt eller mistenkt for illegal motstandsvirksomhet, ble som regel etter relativt kort tid overført til Sipos eller Stapos spesielle fengsler eller leirer. Senskader som følge av opphold i ordinære norske fengsler under krigen kan derfor ikke påregnes.

Krets-og hjelpefengsler som var overtatt av tyskerne, eller hvor det var etablert egne tyske avdelinger, kommer i en annen kategori. Her forekom det overgrep og fangemishandling i ikke ubetydelig grad.

Når det gjelder leirer og fengsler som stod under kontroll av det tyske sikkerhetspolitiet, var det en viss variasjon i påkjenningsnivået mellom de enkelte stedene, og innen hvert enkelt sted etter hvilket tidsrom oppholdet fant sted.

7.4.2 Fangeleirer under Sipo u. SD

Av de egentlige fangeleirene under kontroll av Sipo u. SD hadde Falstad i en periode fram til høsten 1943 et klart preg av konsentrasjonsleir. For øvrig var *Sydspis-*

sen ved Tromsø muligens den leiren hvor forholdene gjennomgående var verst. Arbeidsgruppen mener at opphold av minst seks måneders varighet på Sydspissen, og på Falstad fra våren 1942 til høsten 1943, kan gi grunnlag for å godta psykiske senskader ut fra presumsjon for årsakssammenheng.

Med hensyn til de øvrige fangeleirene under Sipo u. SD, dvs. *Grini* (inkludert *Åneby*), *Ulven* og *Espeland* samt *Falstad* fra høsten 1943, bør det etter vår oppfatning kreves at oppholdet hadde en varighet av minst 16 måneder. Det vil i så fall bare bli aktuelt å godta psykiske lidelser ut fra generell presumsjon, ikke rygg- og mageplager eller andre somatiske tilstander, som følge av opphold i disse innretningene.

Enkelte fanger satt kortere eller lengre tid i isolat eller på enecelle. For disse kategoriene, f.eks. fanger som tilhørte "lenkegjengen" på Ulven eller som satt på "Fall-skjermen" på Grini, bør det være tilstrekkelig at det dokumenteres minst seks måneders fangenskap på slike vilkår.

Når det gjelder Grinis utekommandoer, synes de fleste å ha vært av noe bedre standard enn hovedleiren. *Kongsvinger fangeleir*, som var utekommando under Grini fra mai 1943 til krigens slutt, blir i Griniboken betegnet som et "forlokkende tilfluktssted". Også i utekommandoene *Sandvika*, *Fornebu*, *Ljanskollen* og den såkalte *Pendelkommandoen* var forholdene etter omstendighetene gode. Heller ikke *Kvæningen* og *Fannrem* kan regnes til de harde leirene. Minst 18 måneders fangetid på steder av denne kategori må kreves før det eventuelt kan bli aktuelt å godkjenne psykiske reaksjoner ut fra presumsjon.

Når det gjelder utekommandoen *Bardufoss* oppfatter arbeidsgruppen den som en hard arbeidsleir etter norsk målestokk. Forholdene synes å ha vært så pass mye verre der enn i hovedleiren på Grini og de fleste utekommandoene, at det ikke bør stilles samme krav til varigheten av opphold i denne leiren som i hovedleiren. Vi mener at opphold på Bardufoss av en varighet av minst 12 måneder gir grunnlag for å godta psykiske lidelser ut fra generell presumsjon.

7.4.3 "Gestapo-fengsler"

Et opphold i et av Gestapos hovedkvarterer - *Victoria Terrasse* i Oslo, *Gestapo-fengslet i Stavanger*, *Veiten 3* i Bergen, *Misjonshotellet* i Trondheim og *Gestapo-fengslet i Bankgt. 11* i Tromsø samt i de spesielle Gestapo-fengslene *Møllergt. 19* i Oslo og *Statsarkivet i Kristiansand* (fra desember 1942), var for de fleste en traumatisk opplevelse. Ved disse innretningene var forholdene til det ytterste primitive; behandlingen av fangene var nedverdiggende og umenneskelig, med mishandling og tortur som en vesentlig ingrediens. I Trondheim fantes det i tillegg til *Misjonshotellet* - der fanger bl. a. fra Vollan, *kretsfengslet i Kongensgt.* og *kvinnefengslet i Munkegata 16* ble forhørt og mishandlet - også en annen innretning, nemlig *Sonderabteilung Lola*. Det var kodenavnet på den beryktede Rinnan-banden, som opererte fra flere adresser, bl. a. *Brattørgt. 12* og *Jonsvannsvn. 46* (det såkalte "Bandeklosteret").

Arbeidsgruppen mener at personer som har vært underkastet *verschärfte Vernehmungen* ("skjerpet forhør") i innretninger av den type som er nevnt ovenfor, og ellers har hatt en fangetid på minst seks måneder, bør kunne ligge an til godkjenning ut fra presumsjon når det foreligger senskader av psykisk karakter.

Med hensyn til Gestapo-fengslet *Vollan* i Trondheim er vi av den oppfatning at forholdene der totalt sett ikke var så ille som i de øvrige innretningene i samme kategori. Dette hadde bl. a. sammenheng med at stedet hadde en human sjef i et par års tid. Det er derfor vår oppfatning at det normalt bør kreves opphold av minst 18

måneders varighet på Vollan, før det kan bli aktuelt å godta psykiske senskader ut fra presumsjon.

7.4.4 Andre leirer og fengsler

Opphold i fengslet på Akershus rangerer på linje med det verste med hensyn til fangenskap i Norge under krigen. Arbeidsgruppen mener at opphold av en varighet på seks måneder eller mer på Akershus kan gi grunnlag for å godta psykiske senskader ut fra presumsjon. Når det gjelder opphold på Bredtveit, er vi kommet til at det for den kategori som ble plassert i eneceller i brakker utenfor hovedbygningen, bør være tilstrekkelig å kreve seks måneders fangenskap. For de øvrige kategorier på Bredtveit mener vi at kravet bør være minst 18 måneders fangenskap for at presumsjonen skal gjelde.

Fram til april 1943 var forholdene i Berg fangeleir trolig verre enn i de fleste andre fangeleirene for nordmenn her i landet. Arbeidsgruppen mener derfor det er grunnlag for å godta psykiske senvirkninger ut fra presumsjon for fanger som oppholdt seg der i tiden oktober 1942-april 1943. Selv om forholdene også etter april 1943 i perioder var dårlige, særlig på grunn av matsituasjonen, var tilstanden da gjennomgående neppe særlig mye annerledes enn i de fleste andre leirer i Norge. For opphold etter april 1943 mener vi derfor det bør kreves minst 18 måneders fangenskap for at presumsjonen skal gjelde.

Opphold i interneringsleirene Storetveit og Framnes medførte etter vår oppfatning i alminnelighet ikke påkjenninger av en type som gir presumsjon for helseskader i ettertid. Derimot mener vi det bør gis adgang til å godta psykiske senskader ut fra generell presumsjon for de barna - i aldersgruppen under 12 år - som under fangenskapet ble holdt atskilt fra mødrene sine.

Når det gjelder *Leirpollen* og de øvrige leirene i Sør-Varanger er det arbeidsgruppens oppfatning at det, til tross for noe mangelfull informasjon, er grunn til å anta at forholdene i disse leirene var atskillig mer primitive enn hva som var vanlig i Sør-Norge. Et opphold på minst seks måneder i en av disse leirene bør derfor være tilstrekkelig med henblikk på godkjennelse ut fra generell presumsjon.

Litteratur brukt i dette kapitlet

Amundsen, Sverre S. (hovedred.): *Kirkenesferda 1942*. Oslo 1946. Om lærernes opphold på Grini og Jørstadmoen og i Kirkenes-området. Inneholder bl a en navneliste over dem som ble sendt til Kirkenes.

Andenæs, Johs.: *Det vanskelige oppgjøret*. Oslo 1979. Om landssvikoppjøret etter krigen.

Birkhaug, Konrad: *Telavåg - Fiskeværet som tyskerne slettet ut i 1942*. Oslo 1946.

Bratteli, Trygve: *Fange i natt og tåke*. Oslo 1980. Om bl a Vollan og Møllergt. 19.

Brauteset, Steinar: *Gestapo-offiseren Fehmer. Milorgs farligste fiende*. Oslo 1986.

Om Gestapo i Oslo-området.

Bundesgesetzblatt nr 64, datert 20. september 1977. Offisiell tysk liste over KZ-leirer.

Fengselsstyrets Årbok 1931-50. Publ. i Norges offisielle statistikk XI. 172. Oslo 1954. Om krets- og hjelpefengslene under krigen.

Forfang, Ingvald (red.): *Okkupasjonstida 1940-1945 i Orkanger-Orkdal-Orkland (Orkedals prestegjeld) i Sør-Trøndelag*. 1955.

Giertsen, Børre R. (red.): *Norsk fangeleksikon - Grinifangene*. Oslo 1946.

Giertsen, Børre R.: *Møllergaten 19*. Oslo 1953.

Greve, Tim: *Bergen i krig*. Bind 2. Bergen 1979. Kapitlene "Fangeliv" og "Bak git-

- ter og piggetråd". Om Ulven, Espeland og Veiten.
- Haave, Carl og Herstad, Sverre J. (red.): *Quislings hønsegård. Berg Interneringsleir*. Oslo 1948. Inneholder biografier og navnelister.
- Haga, Arnfinn: *Det regner i fjellet*. Kapitlene "Kanalene til Ulven" og "Polizeihäftlingslager Ulven". Bergen 1974.
- Hagen, Bjarne (pseud.): *Detta är Gestapo*. Stockholm 1944. Om Gestapos virksomhet i Norge med en oversikt over fengsler og fangeleirer samt en oppgave over personer som ble dømt til døden og henrettet av tyskerne fram til høsten 1943.
- Hallesby, Leif og Osnes, E.: *Falstad*. Oslo 1945.
- Hauge, Dagfinn. *Slik dør menn*. Oslo 1945. Om dødsdømte på Akershus.
- Kjønig, Aggi: *Damen fra Røde Kors*. Oslo 1975. Om Victoria Terrasse, Møllergt 19., Åkebergvn og Akershus.
- Krogh, Oscar (red.): *Livet på Bredtvedt i 1942. Gisler og sikringsfanger*. Oslo 1953.
- Lange, August og Schreiner, Johan (hovedred.): *Griniboken*. Bind I-II. Oslo 1946-47. Bind 2 inneholder relativt kortfattede beskrivelser av underleirene Kvæningen, Kongsvinger, Bardufoss, Fornebu, Pendelkommandoen, Ljanskollen og Sandvika.
- Lunde, Aage: *Sør-Varangers historie*. 1979. Om Leirpollen m fl.
- Løberg, Sverre: *Det jeg husker best*. Oslo 1967. Blant annet om Møllergt. 19 og Åkebergveien fengsel.
- Mendelsohn, Oskar: *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*. Bind II. Oslo 1986. Om Falstad, Berg, Bredtveit, Badderen og andre leirer.
- Mührer, J. Niels (red.): *Boken om Danskehjelpen*. Oslo 1947.
- Nansen, Odd: *Fra dag til dag*. Bind I-III. Oslo 1946. Foruten skildringer av Grini og Sachsenhausen - og en del andre leirer i Tyskland - gis det i bind 2 en beskrivelse av leiren Veidal i Kvæningen.
- Næss, Øyvind: *Fra Bredtvedt til "Westfalen"*. Oslo 1947. Om Bredtveit og Møllergt. 19. Boka inneholder dessuten en beskrivelse av forholdene i Grinis underleir Fornebu.
- Os sogenemnd: *Bygdesoga for Os. Kulturhistorisk band*. 1980. Kapitlet *Osbygdi under okkupasjonen 1940-45* av Arnfinn Haga. Om Ulven fangeleir.
- Steen, Sverre (hovedred.): *Norges krig 1940-45*. Bind III. Oslo 1950. Kapitlet "De som ble tatt" av rektor Haakon Holmboe.
- Stahl, Knut: *Motstandskampen 1940-1945*. Bind 2 av Stavangers historie under okkupasjonen, avsnittet "Gestapo - mennene og metodene". Om Gestapo-hovedkvarteret og fengslet på Egenesveien 17.
- Tønnessen, Joh. N.: *Det hendte ikke noe*. Oslo 1946. Om Møllergt. 19 og Akershus festning.
- Tønnessen, Joh. N.: *Kristiansands historie 1914-1945*. Kristiansand 1974. Om forholdene i Statsarkivet i Kristiansand og kretsfengslet samme sted.
- Ulateig, Egil: *Et glimt av helvete. Falstad - en konsentrasjonsleir i Norge*.
- Viken, Kaare: *Mer enn 1000 dager*. Oslo 1984. Om Vollan fengsel.
- Wormdal, Celine: *Kvinner i krig*. Oslo 1979. Kapitlet "Tatt på fersk gjerning" inneholder en skildring av kvinneavdelingen på Grini.
- Ytreberg, Nils A.: *Tromsø bys historie*. Bind 3. Tromsø 1971. Om Gestapokjelleren i Bankgt. 13 og Sydspissen fangeleir.
- Når det gjelder Leirpollen fangeleir har vi også brukt en artikkel i bladet "Finnmarken" fra 18. november 1972.

8 SLUTTBEMERKNINGER - MERUTGIFTER

8.1

Utgangspunktet for gruppens arbeid har vært de vanskelighetene man nå har med å praktisere årsakskravet i hovedlovene etter sin opprinnelige hensikt - så lang tid etter krigens avslutning. Det har vært arbeidsgruppens målsetting å forsøke å finne fram til prinsipper som gjør det mulig å løse de problemene man i dag står overfor på en rimelig og rettferdig måte.

Arbeidsgruppen har, som det vil fremgå av kapittel 1, konsentrert sitt arbeid om å finne fram til *grupper* av krigsdeltakere og fanger hvor psykiske lidelser kan godkjennes ut fra generell presumsjon for senvirkninger. Videre har arbeidsgruppen forsøkt å finne fram til rutiner og retningslinjer for gruppevurderingen som legger avgjørende vekt på *graden av påkjenninger* under tjenesten og fangenskapet. Den grenseoppgangen som arbeidsgruppen her har foretatt, har til dels vært et både problematisk og møysommelig arbeid. Ut fra erkjennelsen av at et slikt arbeid alltid vil være beheftet med en viss grad av tvil og skjønn, har arbeidsgruppen hele tiden hatt som utgangspunkt for sine vurderinger en relativt liberal norm, slik at flest mulig også av de gruppene der det har vært tvil, skulle kunne fanges opp innenfor de grensene som er trukket opp for de enkelte kategorier av krigsdeltakere og fanger.

Arbeidsgruppen har basert sine vurderinger og konklusjoner på de gjeldende lovene om krigspensjonering. De forslagene til ny praksis som legges fram, bør derfor kunne gjennomføres uten lovendringer.

Behandlingen av den type saker det her dreier seg om, nemlig psykiske *sen-skader* som følge av krigspåkjenninger, bør for fremtiden gjøres uavhengig av medisinske spesialistvurderinger så langt det er mulig. Når uttalelser fra spesialisthold i enkelte tilfeller nødvendigvis må innhentes, bør det pga. disse sakenes beskaffenhet bare nyttes leger med spesialkunnskaper innenfor denne del av psykiatrien, dvs eksperter i katastrofepsykiatri.

Det er arbeidsgruppens klare forutsetning at den nye praksisen bare skal få betydning for fremtidige, nye søknader (inkludert søknader om ny vurdering av tidligere avgjørelser) og søknader som er under behandling på det tidspunkt forslaget trer i kraft. Det er videre en klar forutsetning at det ikke blir tale om noen generell gjennomgang av tidligere behandlede saker.

8.2

Når det gjelder virksomheten i krigspensjoneringen på noe lengre sikt, er det arbeidsgruppens oppfatning at det bør settes en tidsfrist for hvor lenge nye søknader kan fremmes pga. skader påført under eller som følge av krigstjeneste og påkjenninger under andre verdenskrig. Vi peker på at det våren 1990 er 50 år siden felttoget i Norge ble utkjempet, og at det i mai 1990 er 45 år siden andre verdenskrig sluttet.

Ut fra enhver rimelig betraktningssmåte må det på denne bakgrunn kunne antas at praktisk talt alle krigsskader, også de mer eller mindre diffuse psykiske ettervirkningene, har manifestert seg på det nåværende tidspunkt. Arbeidsgruppen tillater seg derfor, selv om det muligens ikke kan sies å ha vært en del av dens egentlige mandat, å foreslå at hele lovgivningen om krigspensjonering endres slik at det settes en siste frist, f.eks to-tre år fram i tiden, for å melde nye krav om krigspensjon. Eventuelle krigsdeltakere og krigsfanger som mener å ha rettigheter vis-à-vis en av lovene om krigspensjonering, skulle dermed være sikret en rimelig tidsfrist til å gjøre sine krav gjeldende.

8.3

Det er ikke mulig å si noe sikkert om hvor mange som vil få rettigheter dersom forslaget vedtas. Vi har i alt noe over 6000 avslag etter hovedlovene. Hvor mange av disse søkerne som lever og har nervøse plager, vet vi ikke. Heller ikke vet vi hvor mange som fyller de øvrige vilkårene for at diagnosen "Post-Traumatic Stress Disorder" kan kunne stilles. Vi antar at det kan dreie seg om 20-25 prosent av de nevnte som vil oppnå rettigheter. En del av disse har vært i fullt arbeid til pensjonsalderen, og vil derfor ikke kunne få full pensjon, men en mindre menerstatning. Vi må videre anta at en del nye søkere vi melde seg som følge av arbeidsgruppens innstilling. Dersom merutgiftene pr. full pensjon settes til kr 61 000, anslår vi merutgiftene, når alle søknader er behandlet, til rundt 75 millioner kroner på årsbasis. For det første året anslås merutgiftene til 20-30 millioner.